

Ф.С.Думаев

**Ўзбекистон Республикасининг жиноят-
процессуал қонунчилигигида амнистия акти
ва уни қўллаш асослари**

(ўкув қўлланма)

Андижон. 2016

**Андижон Давлат Университети Ижтимоий иқтисодиёт факультетининг ўқув-
услубий кенгаши қарорига кўра нашрга тавсия этилди 2016 йил 04 март, 06-
сонли баённома**

**Ф.С.Думаев.Ўзбекистон Республикасининг жиноят-процессуал
қонунчилигига амнистия акти ва уни қўллаш асослари / Масъул
муҳаррир: ю.ф.д., проф Й.Рахимов. Ўқув қўлланма-Андижон. 2016.- 1086**

Масъул муҳаррир:

ю.ф.д., проф Й.Рахимов

Тақризчилар:

Р.Имомов

юридик фанлар номзоди, доцент

Т.Т.Мадумаров

юридик фанлар номзоди, доцент

**Мазкур ўқув қўлланма Олий ва ўрта маҳсус таълими
тингловчилари учун мўлжалланган бўлиб, унда мамлакатимизда
жиноят процессида амнистия актини қўллаш юзасидан илмий ва
амалий масалалар ўз ифодасини топган. Ўқув қўлланмани тайёрлашда
мамлакатимизда ва хорижда эълон қилинган юридик адабиётлардан
фойдаланилган.**

**Ўқув қўлланма олий ўқув юртининг магистратура ва бакалаврият
хамда коллеж талабаларига мўлжалланган.**

КИРИШ

Истиқлолга эришганимиздан кейинги ўтган тарихан қисқа даврга назар ташласак, Президентимиз раҳнамолигида ва бевосита ташаббуслари билан инсонпарварлик тамойилига амал қилган ҳолда ҳуқуқ тизимида ўзига хос хусусиятларга эга бўлган амнистия институти ташкил қилинди. Амнистия сўзи лотин тилидан олинган бўлиб, унутиш, кечириш, авф этиш деган маъноларни билдиради. Амнистия институти ўз мазмун-моҳиятига кўра, жиноят содир этган ёки жазо ўтаётган шахсларга нисбатан давлат томонидан қўрсатиладиган инсонпарварлик ва бағрикенглик намунасиdir. Бироқ амнистия қарорини оқлаш тушунчаси билан чалкаштирмаслик лозим. Ўзбекистон Республикаси Мустақиллиги эълон қилинганлиги муносабати билан, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлиги муносабати билан ўtkaziladigan тантаналар чоғида Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимномасига мувофиқ, инсонпарварлик тамойилига амал қилган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатининг ялпи мажлисларида амнистия тўғрисидаги қарори қабул қилинади. Амнистия қарорини қабул қилишдан кўзланган биринчи мақсад давлатнинг жамият аъзоларига нисбатан ғамхўрлик ғоясида акс этади. Амнистия қарорининг қабул қилиниши нафақат жиноят содир қилган шахслар ёки маҳкумларнинг манфаати нуқтаи назаридан, балки уларнинг оила аъзолари, қариндош уруғлари, вояга етмаган фарзандлар отаоналарининг меҳридан баҳраманд ўсиши, шунингдек, оилада иқтисодий ва маънавий мухитни вужудга келтиришда катта ўрин тутган ота ва оналарнинг иштирокини таъминлаш ҳам мухим аҳамиятга эга.

Амнистия акти норматив хусусиятга эга бўлиб, у амнистия акти билан белгиланган талабларга жавоб берадиган барча шахсларга нисбатан қўлланилади.

Юридик адабиётларда амнистия актини инсонпарварлик моҳиятидаги зарур чора деб қаралади. Унинг ижобий жиҳатлари орасида жиноий

жазонинг репрессив хусусиятларини камайтириш мақсадига монанд эканлигига, жазоларни енгиллаштириш сари ўзгартиришга хизмат қилишига ургу берилади. Мазкур фикр муаллифлари амнистия актини қўллашдан аввал унинг салбий оқибатларини бартараф қилиш мақсадида амнистия қилинадиганларни ижтимоий ҳаётда ўз ўрнини топиш дастурини жуда пухта ўйлаш зарур деб ҳисоблайдилар.

Жиноят процессида амнистия актини қўллаш бўйича қонунларга киритилган қўшимча ва ўзгартиришлар бугунги кунда ўзининг самарасини бермоқда.

Хусусан, сўнгти йилларда тергов ҳибсоналари ва жазони ўташ жойларида сақланаётганларнинг сони қарийб икки баробар камайди. Натижада тергов ҳибсоналари ва колонияларида собиқ тузум пайтидан бери давом этиб келаётган жиддий муаммога, яъни маҳкумлар сонининг нормадан бир ярим икки баробар ортиқ бўлишига чек қўйилди¹.

Баъзи бир давлатларда, жумладан, Белгия, Германия, Дания, Норвегия, Швецария ва бошқа бир қанча давлатларнинг қонунчилигига амнистия институти мавжуд эмас. Президентимизнинг ташабbusлари билан мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ хуқуқ тизимида амнистия институти ташкил қилингани мамлакатимизда инсон хуқуқ ва эркинликлари, қадр қиммати ҳамда инсон манфаатлари олий қадрият даражасида улуғланган жамиятда яшаётганлигимиздан далолатdir.

¹Сулаймонов Қ.А. Амнистия актини қўллашга доир хуқукий ислохотлар ва долзарб вазифалар// “Инсон хукуқларини ҳимоя қилишда тергов органларининг вазифалари” мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари тўплами. Т.: “Yurist-media markazi” нашриёти, 2010. Б. 52

Амнистия институтининг тушунчаси, моҳияти, вазифаси, тарихи ва шакллари

Амнистия акти хуқук тизимида ўзига хос институт бўлиб, у ўз мазмун–моҳиятига қўра, жиноят содир этган ёки жазони ўтаётган шахсларга нисбатан давлат томонидан кўрсатиладиган инсонпарварлик, мурувват ифодаси хисобланади. Шу жиҳатдан олиб қараганда амнистия реабилитация, яъни оқлаш эмас, балки меҳр-шафқат кўрсатиш демакдир. “Амнистия” тушунчасига таъриф берадиган бўлсак, мазкур ибора лотинчадан олинган бўлиб, у «унутиш», «кечириш» деган маъноларни билдиради, унда жиноят содир қилган шахсларни жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод қилиш, тайинланган жазони қисқартириш, тайинланган жазони енгилроғи билан алмаштириш, қўшимча жазодан озод қилиш, шунингдек, илгари суд томонидан белгиланган жазони ўтаб бўлган шахслардан судланганлик тамғасини олиб ташлаш кабилар тушунилади.

Амнистия актини қабул қилишдан кўзда тутилган мақсад – бу энг аввало давлат ва жамиятда инсонпарварлик тамойили ифодасини амалга оширишдан иборатdir. Амнистиянинг қабул қилинишида нафақат жиноят содир қилган шахслар ёки маҳкумларнинг манфаати, балки уларнинг оила аъзолари, қариндош уруғлари, вояга етмаганлар фарзандлари, шунингдек, оиласидаги иқтисодий ва маънавий муҳит, шунингдек, жамият манфаатлари ҳам инобатга олинган бўлиб, бунда давлатнинг ўз жамият аъзоларига нисбатан ғамхўрлиги ҳамда ижтимоий адолат тамойиллари, шунингдек, инсонпарварлик ғоялари ўз аксини топган.

Гарчанд жамиятнинг баъзи бир аъзолари шу жамият томонидан ўрнатилган тартиб ва қоидаларга ҳурматсизлик қилиб, ғайриқонуний ҳаракатлар содир этган бўлсаларда, шунга қарамасдан у ҳам шу жамиятнинг тенг хуқуқли аъзоси эканлиги эътироф этилган. Мазкур аҳлокий принциплар Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасидаёқ қайд этилган бўлиб, унда жамиятни ривожлантиришнинг асосий вазифаси

сифатида инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлатни қуриш эълон қилинади. Амалдаги ЖКнинг 7-моддасида жазо ва бошқа ҳуқуқий таъсир чоралари жисмоний азоб бериш ёки инсон қадр-қимматини камситиш мақсадини кўзламайди. Жиноят содир этган шахсга нисбатан у ахлоқан тузалиши ва янги жиноят содир этишининг олдини олиш учун зарур ҳамда етарли бўладиган жазо тайинлаш ёки бошқа ҳуқуқий таъсир чораси қўлланилиши кераклиги, белгилаб қўйилган.

Юқорида зикр этилган ғоялар маълум бир турдаги ғайриқонуний қилмиш содир этган шахсларнинг ўз қадр-қимматини билиш ва бундан кейин ғайриқонуний ҳаракатлар содир этмаслиги учун ўзини-ўзи назорат қилиши каби эзгу мақсадларга йўналтирилган. Буларнинг барчаси мустақиллик шарофати билан мамлатимизда ижтимоий адолат тамойиллари ҳамда инсонпарварлик ғояларига алоҳида эътибор қаратилаётганлигидан далолатдир.

Тарихий тараққиёт жараёнида соҳа мутахассислари томонидан кечириш ҳодисасига нисбатан турлича муносабат билдириб келинди. Чунончи, *Ч.Беккариа* унга салбий муносабат билдириб, «жазо енгиллаштирилганлиги сари, шавқат ва кечиримли бўлишига зарурат камайиб бораверади», деган эди. Унинг фикрича жазолар тўғри тайинланадиган, суднинг қарори эса адолатли бўлиши таъминланадиган қонун хужжатларида кечиришга ўрин бўлмаслиги лозим².

Ч.Беккариа «кечириш институти»нинг жиноят кодексига киритилишига мутлақо қарши чиққан. У жиноят кечирилиши мумкинлиги ва уларнинг оқибати жазо билан хотима топиши шарт эмаслигини одамларга кўрсатиш, уларда жазосизлик туйғусини юзага келтиради. Ҳамонки кечиришга йўл қўйилар экан, бу ҳолат уларга ҳукмнинг ижро этилиши одил

² *Беккариа Ч.* О преступлениях и наказаниях. М., 1995. С. 243.

судловдан кўра кечирилмаган шахсга нисбатан ҳокимиятнинг зўравонлиги бўлиб кўринади, деб ҳисоблайди³.

Инглиз хукуқшуноси И. Бентамнинг фикрича агар қонун жуда шавқатсиз бўлса, авф этиш сифатида уларга қўшимча қонунлар зарурдир, лекин бундай қўшимча қонунлар иллат саналади, чунки бу яхши қонунларни барбод қилувчи сеҳрли таёқча кабидир⁴.

Хукуқшунос С.Н.Сабанин эса амнистия актларининг чиқарилиши амалдаadolat принципини бузилишига олиб келади, шу сабабли у давлат ҳокимиюти олий органлари амалиётида ҳам, шунингдек, жиноят тўғрисидаги қонун хужжатларида ҳам амнистияга ўрин берилмаслиги керак, деб ҳисоблайди⁵. Унинг фикрича, амнистия акти чиқарилиши муносабати билан жиноий жавобгарлик ёки жазодан озод қилинганлар ўртасида жиноятчилик кўпайиб кетади.

Бизнинг фикримизча, айбордга жазо тайинлаб, уни жамиятдан ажратгандан кўра, унга нисбатан кечиримли бўлиш, жамият билан ҳамнафас яшашига яна бир бор имкон яратиш ижобий самара бериши шубҳасизdir. Шу жиҳатдан олиб қараганда қонунчиликда амнистия актини қўллашни белгилаган мамлакатларнинг, жумладан, Ўзбекистон Республикасининг бу масалада тутган йўлини жуда тўғри ваadolatli ҳисоблаймиз.

Амнистия - бу «жиноятни содир қилган шахсларнинг жазодан тўлиқ ёки қисман озод қилиниши ёки ушбу шахсларга нисбатан суд томонидан тайинланган жазонинг бирмунча енгилроқ жазо билан алмаштирилишидир. Амнистия умумий (жиноят кодексининг муайян моддаларида назарда тутилган жиноятларни содир қилган барча шахсларга тегишли бўлади, бунда амнистия тўғрисидаги хужжатнинг бошқа шартларига риоя қилиниши керак

³ Беккария Ч. О преступлениях и наказаниях М., 1995. С. 243-244

⁴ Бентам И.Принципы законодательства//Деборин А.Книга для чтения по истории философии: В 2 Т. М., 1925. Т.2. Принципы законодательства. С. 529-530, 532-533.

⁵Сабанин С.Н. Амнистия и помилование в уголовном законодательстве России// Государство и право. 1995.№ 11. С. 81

бўлади) ёки қисман, яъни айрим шахсларга тегишли бўлиши мумкин (афв этиш шаклида амалга оширилади)».

Афв этиш билан амнистия ўртасидаги фарқ шундан иборатки, афв этиш хужжатлари хар доим индивидуал тусга эга бўлади, яъни улар хар сафар бир шахс ёки бир неча муайян шахсга нисбатан қўлланилади, амнистия тўғрисидаги хужжатлар эса норматив тусга эга бўлади ва амнистия шартларига жавоб берадиган ҳамма шахсларга тегишли, бўлади.

Амнистияда жиноят содир қилинганлиги учун ҳукм қилинган ёки жиноий жавобгарликка тортилган шахсларнинг тақдирига енгиллик бериш мақсадида кўриладиган чора-тадбирлар кўлами катта. Бу чора-тадбирлар жиноятнинг хусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасига жиноят учун тайинланган жазо турига ва айбдор шахсни тавсиф этувчи турли ҳолатларга қараб амалга оширилади.

Юқорида қайд этилган фикрлар билан бир қаторда ҳозирги кунда юридик адабиётларда амнистия актини инсонпарварлик, жиноий жазоларни тежаш мақсадига қаратилган, жазони енгиллаштиришга имкон берувчи ижобий чоралардан бири⁶, сифатида эътироф қилувчи олимларнинг фикрига қўшиламиз. Давлат жиноят содир қилган шахсларга нисбатан жиноий таъқибни амалга ошириш билан бир вақтда уларни кечириш орқали тарбиялаш зарурлигини ҳам эътибордан соқит қилмайди.

Жаҳон тарихида жиноят процессида амнистия актининг қўлланилиши асосларини таҳлил қиласиган бўлсак, унинг 3 хил шаклини кўриш мумкин:

1. Теократик (диний);
2. Династик;
3. Фуқаролик-хуқуқий амнистия

⁶ См.: Марогулова И. Амнистия и помилование: актуальные проблемы // Уголовное право. 1997. №4. С. 55-58

Диний амнистиялар ўрта асрларда диний арбоблар (Рим папалари, Бағдод халифалари) томонидан чиқарилиб, унда жиноят содир қилган шахслар муайян шартлар эвазига озод қилинган.

Династик амнистия мутлақ монархияга мансуб бўлиб, бунда амнистиянинг таъсир кучи монарх ҳокимиётини юқори чўққига кўтаришга қаратилган бўлганлиги учун ҳам монарх оиласидаги, шунингдек, шахсий ва давлат ҳаётидаги муҳим воқеалар боис қабул қилинган.

Фуқаролик-хуқуқий амнистия фуқароларнинг бирдамлигини мустаҳкамлаш, давлат миқёсидаги ижтимоий-сиёсий масалаларни ҳал этиш мақсадида амалга оширилади. П.И.Люблинский бундай амнистияни тўртта гурӯҳга ажратади: қувғиндан кейинги; революциядан кейинги; давлат қурилишини мустаҳкамлаш давридаги; оммавий жиноятлардан кейинги.

П.И. Люблинский амнистияни ҳарактерли жиҳатига қараб қатъий ва шартли амнистияга ажратган. Бунда биринчи амнистия акти ҳеч қандай шартсиз, иккинчиси эса у ёки бу шарт билан қўлланилади.

П.И. Люблинский амнистиянинг шартини сазовор бўлиш, тиклаш ва чеклаш каби турларига ажратган. Сазовор бўлиш шарти давлат раҳбарига ёки давлатга муайян фойда бериш мақсадини кўзлайди. Тиклаш-бу амнистия қўлланиладиган жиноят туфайли бузилган ижтимоий муносабатларни тиклашдан иборат. Амнистиянинг чеклаш шартларида эса қўлланиладиган жиноятлар доираси аниқ белгилаб қўйилади.

Юридик адабиётларда амнистия акти унинг субъектлари бўйича ҳам, содир қилинган жиноятнинг таркиби бўйича ҳам ҳажми чекланмаганлиги қайд этилган⁷.

Бироқ муаллиф томонидан амнистия актини қўллаш борасидаги хорижий тажрибани ўрганиш шуни кўрсатадики, амнистия актини қўллаш кўпгина ҳолларда давлатдаги мавжуд ҳуқуқий тизимга, хусусан ҳар бир

⁷ Энциклопедия уголовного права. Т.1. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Издание профессора Малинина – СПб ГКА, Санкт – Петербург 2008. С. 677

давлатнинг конституциявий тузуми, жиноятчиликка қарши кураш сиёсатига боғлиқ бўлади. Масалан Греция Конституциясининг 47-моддасига мувофиқ оддий ҳолатдаги жиноятларга нисбатан амнистия актини кўллаш тақиқланади. Амнистия акти фақат сиёсий жиноятларга нисбатан қонун қабул қилиш йўли билангина қўлланилади. Қолган барча фуқаролар (маҳкумлар) фақат авф этилишига умидвор бўлишлари мумкин, холос.

Хукуқшунос олима О.С. Зельдова амнистия таркибини қўйидагича классификация қилиш зарурлигини таклиф этган. Унинг фикрига кўра амнистиянинг таркиби: амнистия қўлланиладиган жиноят ва шахсларни ўз ичига олади. О.С. Зельдованинг нуктаи назарига кўра, амнистия акти шартли равишда бир хил яъни сиёсий воқеани тантана қилиш муносабати билангина эълон қилиниши у ҳар хил турларга бўлиниши зарур. Бундай классификация натижасида О.С. Зельдова амнистия акти нормаларини ижобий ва салбий турларга ажратади⁸.

Шуни айтиш лозимки, бугунги кунда фанда амнистия институтининг хукуқий табиати бўйича ягона фикрлар мавжуд эмас. Хусусан, бир қатор олимлар К.М. Тищенко, С.И. Зельдов, В.И. Курляндскийнинг фикрича, амнистия жиноят хукуки соҳасига мансубдир⁹.

Т.А. Синцова, Н.Д. Дурманов, С.Г. Келина, В.В. Скибицкийларнинг фикрича, амнистия конституциявий хукуқнинг институтларидан бири ҳисобланади¹⁰.

Учинчи гурух олимларининг фикрича, амнистия ўзининг хукуқий мазмунига кўра, комплекс хукуқий институт ҳисобланади¹¹. Мазкур гурухга кирувчи олимлардан И.Л. Марогулованинг фикрича, амнистия нафақат комплекс соҳалараро институт ҳисобланади балки, авф этиш институти

⁸ См.: Зельдова О.С. Роль амнистии в осуществление советской уголовно-правовой политики: Автореф. Дисс... канд. юрид. наук. Одесса, 1987. С. 11

⁹ Тищенко К.М. Эффективность института помилования в уголовном праве: Автореф. дисс. ...канд.юрид. наук.М.,1992. С. 12.

¹⁰ Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Киев, 1987.С. 67

¹¹ Нестеренко И.В Амнистия как институт досрочного освобождения: понятие и последствия исполнения;Дисс. Канд.юрид. наук.М.2006.

билин биргаликда давлатнинг жиноятчиликка қарши кураш сиёсатининг муҳим таркибий қисмини ташкил қиласиди¹².

Амнистия эълон қилиш ҳақидаги қарор тузилиши жихатидан икки қисмдан иборат. Ҳужжатнинг биринчи қисмида амнистия қўлланиладиган шахслар категорияси ва амнистия қўллаш шартлари кўрсатилади. Иккинчи қисмида амнистия қўлланилмайдиган шахслар категорияси кўрсатилади.

Амнистия акти амнистия эълон қилиш ҳақидаги қарор кучга киргунга қадар жиноят содир қилган шахслар ёки жазони ўтаётган шахсларга нисбатан қўлланилади¹³.

Амнистияда инсонпарварлик принципларига амал қилиб, бунда инсон энг олий қадрият эканлигининг кафолатидан дарак берган ҳолда, уларни ижтимоий ҳаётга тезкорлик билан адаптация қилиш имкониятини беради. Бу ўринда айтиш лозимки, жамиятда жиноятчиликнинг олдини олишда жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий адаптация қилиш масаласи муҳим ўрин тутади.

Ижтимоий адаптация ўзининг моҳиятига кўра, жамиятда собиқ озодликдан маҳрум қилинган шахсларни эркин одамлар орасидаги ижтимоий муҳитга мослаштириш, янги ижтимоий қоидаларни ўзлаштириши билан боғлиқ бўлган жараён бўлиб, собиқ маҳкумларнинг нормал ҳаёт кечиришига имконият яратиб беради.

Жазони ижро этиш муассасаларидан озод қилинган шахсларни адаптация қилиш жараёнини объектив равишда қийинлаштирувчи бир қанча факторлар борлигини айтиб ўтиш керак. Мазкур факторлар бир қанча хусусиятларга эгадир. Жазони ижро этиш муассасаларининг бутун фаолияти тарбиявий мазмунга эга бўлсада, тегишли муассасада жазони ўташ бир қанча нохуш оқибатларни келтириб чиқаради. Чунки, озодликдан маҳрум қилиш судланган шахс учун ҳам, жамият учун ҳам ижтимоий адаптация қилиш

¹²Марогулова И.Л Законодательные проблемы амнистии и помилования // Журн.рос.права.1998.№1

¹³ Энциклопедия уголовного права.Т.1. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Издание профессора Малинина – СПб ГКА, Санкт – Петербург 2008. С. 696

масалаларида бир қанча салбий оқибатларни келтириб чиқаради. Мазкур салбий оқибатлардан биттаси маҳкумларнинг оиласи, қариндошлари, собиқ иш жойларидағи меҳнат жамоалари билан ижтимоий фойдали алоқаларнинг узилишидир. Мазкур салбий оқибатларни бартараф қилиш борасида жиноят-ижроия қонунчилигида бир қанча чора-тадбирлар кўзда тутилган. Хусусан, маҳкумларга учрашувлар, турли хил жўнатмалар, бандероллар олиш хуқуқининг берилиши шулар жумласидандир. Лекин мазкур чора-тадбирлар олдинги ижтимоий муносабатларнинг ўрнини тўла қоплай олади деб айта олмаймиз.

Озодликдан маҳрум қилишнинг иккинчи салбий оқибати, маҳкумнинг судланганларнинг салбий муҳитига тушиб қолиши билан боғлиқдир. Айниқса, шахс биринчи бор судланиб, озодликдан маҳрум қилиш жойларига борганда, мазкур муҳит унинг хулқ-авторига тегишли ўзгартиришларни киритади. Мазкур салбий оқибатларни олдини олишга қаратилган чора тадбирлар мажмууда биринчи бор судланган шахсларни олдин судланган шахслардан алоҳида саклашда намоён бўлади. Бироқ, мазкур тадбир ҳам биринчи бор судланган шахсларнинг индивидуал ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олмайди. Чунки, биринчи бор судланган айrim шахслар кўп йиллардан бери жиноий фаолият билан шуғулланиб келаётган бўлиши, айримлари эса, турли хил шароитлар таъсири остида жиноят содир қилган бўлиши мумкин. Бу ўринда биринчи гуруҳдаги шахслар иккинчи гуруҳдаги шахсларга салбий таъсир ўтказиши ўз-ўзидан маълум бўлади. Озодликдан маҳрум қилиш жойларидан қайтиб келган шахсларнинг ижтимоий мослашувини қийинлаштирувчи кейинги фактор шундан иборатки, улар жазони ижро этиш даврида аксарият ҳолларда мустақил қарорлар қабул қилиш имкониятидан маҳрум этиладилар: уларнинг бутун ҳаёт тарзи муассаса маъмурияти томонидан белгилаб берилади, маҳкумларни бошпана, озиқ-овқат билан таъминлашда уларнинг иштироки сезилмайди. Мазкур турмуш тарзи натижасида маҳкумларда пассив хулқ-автор кузатилиб, улар

озод қилингандан кейин ўзларининг майший муаммоларини ҳал қилишда тегишли қийинчиликларга дуч келадилар. Жамият мазкур йўналишдаги муаммоларга ўтган асрнинг 60-йиллар бошида тўқнаш келди. Натижада 1963 йилда бутун иттифоқ миқёсида жазони ижро этиш тизимида манзил-колониялар ташкил этилиб, маҳкумларни жазони ўташ давридаёқ ижтимоий ҳаётга мослаштириш бўйича тегишли ҳаракатлар олиб борилган¹⁴.

Умуман айтиш мумкинки, амнистия давлатнинг жиноятчиликка қарши кураш сиёсатини амалга оширишининг асосий воситаларидан бири бўлиб, давлат унинг ёрдамида мамлакатдаги жиноий-хукукий ва криминоген муҳитга таъсир ўtkазиши мумкин. Амнистияни қабул қилиш борасидаги ҳаракатлар жиноят содир қилган шахсларни ижтимоий адаптация қилиш борасида рағбатлантириши ва уларни ижтимоий фойдали хулқ-атвор қоидаларини ўзлаштиришига кўмаклашиши лозим.

Қадимги қулдорлик ва антик даврларда амнистия институти нормаларининг илк элементлари шаклланган. Факат бу даврда Миср, Месопотамия каби илк қулдорлик давлатларида амнистия институти билан боғлиқ нормалар олий табақа вакилларининг мутлоқ хукуки бўлиб, муайян жиноий-хукукий муносабатларга татбиқ қилинган¹⁵.

Бу борада қадимги шарқ давлатларидан бири бўлмиш, Ҳиндистонда асосан икки тизимли: **подшолик ва ички ва жамоа судлари мавжуд бўлган**. Брахманлар ва тажрибали маслаҳатчилар билан бирга подшонинг шахсан ўзи қатнашган суд ёки унинг томонидан ваколат берилган маҳсус суд ҳайъати (**сабха**) олий суд инстанцияси хисобланган. Суд ҳайъати подшо томонидан тайинланган брахман ва З та судьядан иборат таркибда тузилган. (Ману қонунлари VIII боб, 10-модда). Подшо олий судья сифатида ҳар йили амнистия эълон қилиш хукуқига эга бўлган.

¹⁴Уголовно-исполнительное право России: Учебник / М. Юристъ. 2007. С. 457

¹⁵ Muhamedov H. Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi (Qadimgi dunyo davlati va huuqiqi tarixi): Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik/Mas’ul muharrir: A.X.Saidov. Qism 1. - T.: Toshkent Davlat yuridik instituti nashriyoti, 2005.B.96

Мамлакатимизда ислом дини кириб келгунга қадар амнистия институтини қўллаш билан боғлиқ бўлган муносабатлар асосан зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто” қоидалари асосида ҳал қилинганд.

“Авесто”да амнистия актларини қўллаш билан боғлиқ хуқуқий нормаларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, улар инсоннинг хуқуқий жавобгарлиги тўғрисидаги фаталистик таълимотга асосланган. Унга кўра инсон, унинг ҳатти-ҳаракатлари, унинг иродаси томонидан эмас, балки тақдир томонидан бошқарилган. Шу сабабли “Авесто” асосидаги хуқук нормалари жазо беришдан кўра авфга, яъни жиноятчиларга ачиниш ва уларни қайта тарбиялашга қаратилган эди.

Шу боисдан “Авесто”да судьялар ва олий коҳин-магупат томонидан жиноятчиларни кечиришга қаратилган ундовлар мавжуд.

Мазкур қоидаларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, бу хилдаги нормаларни қўллашда жиноят содир қилган шахсни ахлоқан тузатиш ва етказилган зарарни қоплаш масалалари олдинги ўринга қўйилган.

«Авесто»нинг «Вандидот» қисмининг 5-бобида уй ҳайвонларига зиён етказган киши 10.000 барсум, 10.000 руҳиятни тетиклаштирадиган ўсимлик барги териб бериш лозимлиги, шунингдек, у 1000 та эчкиэмар, 1000 та сув қўнғизи, 1000 та касал тарқатувчи пашшани ўлдириб гуноҳини ювиши лозимлиги белгиланган¹⁶.

Мамлакатимизга ислом дини кириб келгандан сўнг, жиноят содир қилган шахсларга амнистия шаклидаги нормаларни қўллаш масалалари мусулмон хуқуки манбалари- Қуръон, Ҳадис, Ижмов, Қиёс билан тартибга солина бошлади.

Мазкур нормаларга мувофиқ, жиноят содир этган шахс жабрдийдага товон тўлагани учун жабр кўрган тараф уни кечириб, суддан айборни

¹⁶ М.Хамидова. Ўзбекистон давлати ва хукуки тарихи/Масъул мухаррир: Ҳ.Б.Бобоев. –Т.: ТДЮИ нашриёти. 2004. Б.30

жазодан озод қилишини талаб қилишга ҳақли бўлган. Жумладан, Бурхониддин Марғилонийнинг «Ҳидоя» асарида товоң ҳақи жазо сифатида кўлланилгандан сўнг уни айбдор уч йил мобайнида тўлаши лозим, деб кўрсатилган.

Бурхониддин Марғинонийнинг «Ҳидоя» асари суннийлик оқимининг ҳанафий мазҳабида ёзилган энг йирик ва мукаммал фикҳий манба бўлиб, асар тўрт жилд, 57 китоб, 165 боб, 152 фаслдан таркиб топган. Мазкур асарида Марғиноний мерос ҳуқуқидан ташқари фикхнинг барча соҳаларига оид масалаларни баён этади.

Ислом қонунчилигига бу институт товоң тўлаш деб аталган. Агарда жабрланувчи ярашувга рози бўлмаса, айбланувчига нисбатан қасос олиш ҳолати мавжуд бўлган. Агарда ярашувга рози бўлса, хун (дийа) тўлаши лозим бўлган. Тўкилган қон учун 6 турдаги хунни тўлаш вазияти мавжуд бўлган, яъни 6 ёшдан ошган 100 тую, ёки 200 хўқиз, ёки 1000 қўй ёки 1000 мисқол олтин ёки 1000 (кумуш) дирҳам пул тўлаш талаб қилинган. Жиноят иши жабрланувчининг оғзаки аризасидан бошланар экан, қози жабрланувчининг жиноят процессида бевосита иштирок этишини талаб қиласди¹⁷.

Мамлакатимиз жиноят-процессуал қонунчилигига амнистия институтининг шаклланиш ва ривожланиш тарихи ҳақида сўз борганда албатта Амир Темур ва Темурийлар салтанати ҳамда ўз даврининг Конституцияси (Асосий Қонуни) аҳамиятидаги ҳужжат бўлган «Темур Тузуклари»¹⁸ хусусида тўхталиб ўтиш даркор. Негаки 27 давлатни ўзига бирлаштирган улкан давлатни барпо этган Амир Темур қонун олдида барчанинг тенглиги принципини амалда ўз давлатида қўллаган биринчи саркарда бўлган. Амир Темурнинг давлат- ҳуқуқий қарашлари «Темур тузуклари»да ўз ифодасини топган. Х.Т.Маматов ўзининг «Темур

¹⁷ Ҳидоя. Комментарий мусульманского права. Перевод с англ. Под ред. Н.И.Гродекова.-Т.: 1893.-Б.65.

¹⁸ Маматов Х.Т. Темур Тузукларида давлат ва ҳуқуқ масалалари. Юрид. фан. ном. дисс... автореф. – Т., 2000. –Б.17.

Тузукларида давлат ва хуқуқ масалалари» номли илмий ишида «Амир Темур тузукларини тарихий-хуқуқий жиҳатдан таҳлил қилиш шуни кўрсатдик, энг аввало унинг тилида (матнида) кенгашдим, амр қилдим, хукм қилдим каби ибораларнинг кўп учраши унинг хуқуқий характерини очиб беради. Унда давлат, фуқаролик, молия, жиноят ва бошқа хуқуқ тармоқлари бўйича маълум нормалар мавжуд», деб таъкидлаб ўтади.

XIX асрнинг 3-чорагига келиб, Ўрта Осиё давлатлари худудининг Чор Россияси томонидан босиб олиниши муносабати билан империянинг амнистия актини қўллаш билан боғлиқ нормалари кенг қўлланила бошланди.

Мазкур даврда 1845 йилда қабул қилинган жиноий ва аҳлоқ тузатиш ишлари бўйича жазолар тўғрисидаги қоидаларга мувофиқ амнистия ва авф этиш институти кенг қўлланилган. Хусусан, қоидаларнинг 170-171 моддаларига мувофиқ, амнистия олий хукмдорнинг хоҳиш-иродасига боғлиқ бўлиб, ўзида меҳр-шавқатни кўзда тутган ҳамда жиноятчиларни жазонинг салбий таъсирларидан саклашни мақсад қилган. Амнистия мазкур даврларда жиноий жазони тўлиқ бекор қилиш, жазони енгилроғи билан алмаштириш ёки жиноий таъқибни тугатиш каби шаклларда амалга оширилган.

Жиноят процессида амнистия институти билан боғлиқ хуқуқий нормалар ривожининг кейинги босқичи 1903 йилда Жиноий жазолар билан боғлиқ Қоидаларнинг тасдиқланишида намоён бўлди. Мазкур қоидалар 1845 йилдаги амнистия актини қўллаш билан боғлиқ нормалар мазмунидан чекинмаган ҳолда, кечириш ва авф этиш суднинг иродасига боғлиқ бўлмаслигини, бевосита олий хукмдор иродасига ва меҳр-шавқатига боғлиқ бўлишини кўрсатиб ўтди. Давлат раҳбарининг мазкур ваколатлари одатда, манифест шаклидаги хуқуқий ҳужжатларда намоён бўлган. 1904 йил 11 августда қабул қилинган манифест тахт ворисининг туғилиши муносабати билан жиноятчиларни жазодан озод қилишни кўзда тутган. Шу билан бирга жуда чекланган ҳолатларда, авф этиш масаласини қўзғатиш айrim ҳолатлардагина судлар томонидан амалга оширилган. 1865 йил 25 ноябрдаги

фармонга мувофиқ, судлар томонидан авф этиш масаласи бўйича киритилган тақдимномалар адлия вазирлиги орқали императорга йўлланган. Авф этиш тўғрисидаги тақдимнома билан маҳкумларнинг ўзи ҳам чиқиши мумкинлиги муносабати белгиланган. Бироқ, маҳкумларнинг бу борадаги аризалари уларни ҳақиқатда авф этиш учун асосли сабаблар мавжуд деб белгиланган ҳолатлардагина қабул қилинган¹⁹.

1905 йилда қонунчиликка киритилган ўзгаришларга мувофиқ, авф этиш олий ҳукмдорнинг ҳуқуқий акти сифатида Фармон шаклида чиқарила бошланган. Шу билан бирга амнистиялар сиёсий жиноят содир қилган маҳкумларга нисбатан қўлланилмаган. Мисол сифатида айтадиган бўлсак, 1905 йил 21 октябрда ва 1913 йил 21 февралда Романовлар сулоласи бошқарувининг 300 йиллиги муносабати билан қабул қилинган Фармонларда амнистия актларининг давлат тузумини ўзгартириш борасида жиноят содир қилган шахсларга қўлланилмаслиги белгилаб қўйилди.

1917 йилгача бўлган даврда Чор Россиясидаги жиноят процессида амнистия актини қўллашда Э.Я. Немировскийнинг фикрича амнистия актлари қўйидаги шаклларда қўлланилган:

1. суд томонидан чиқарилган ҳукмни бекор қилиш, ўзгартириш ёки енгилроғи билан алмаштириш;
2. жиноий таъқибни тугатиш;
3. муайян турдаги жиноятлар бўйича маҳкумларни жазодан озод қилиш²⁰.

Шуни айтиш лозимки, мазкур даврдаги ҳуқуқий ҳужжатларда асосан авф этиш (“помилования”) атамаси кенг қўлланилиб, мазкур амалиёт 1917 йилдаги феврал инқилобига қадар давом этган.

1917 йил 7 марта Вақтли ҳукумат томонидан чиқарилган амнистия тўғрисидаги фармонда илк бор “амнистия” атамаси қўлланилганлиги муҳим

¹⁹ Ромашкин П.С. Амнистия и помилование в СССР. М., 1959. С. 46.

²⁰ Немировский Э.Я. Советское уголовное право. Часть Общая. Одесса, 1925. С.221.

хуқуқий аҳамиятга эга бўлди. Фармон умумий сиёсий амнистияни эълон қилган ҳолда, вақтли ҳукуматнинг позициясини қучайтиришга ҳаракат қилганилигини кўрсатди²¹.

1918 йилда қабул қилинган РСФСР Конституциясининг 49-моддасига мувофиқ, Советларнинг умумроссия съзи ва бутуниттифоқ МИК умумий ва хусусий амнистия актларини қабул қилишга ҳақли эканлиги белгиланди.

Совет давлати томонидан қабул қилинган биринчи амнистия 1918 йил 6 ноябрда советларнинг умумроссия съездидан қабул қилинган “Айrim тоифадаги маҳкумларни озод қилиш тўғрисида”ги қарор бўлди. Қарорга мувофиқ барча революцион трибуналлар ва ҳалқ судлари республика манфаатларига хилоф бўлмаган барча жиноятлар бўйича амнистия актларини қўллайдиган бўлдилар.

Совет ҳокимиятининг биринчи йилларида амнистия актлари билан бир қаторда авф этиш актлари ҳам кенг қўлланилган. Авф этиш актлари хар қандай ижтимоий хавфли қилмишни содир қилган, аммо шу билан бирга ўз ҳаракатидан қатъий пушаймон бўлиб, тузалиш йўлига ўтган шахсларга нисбатан қўлланилган.

1917 йил 24 ноябрдаги Ҳалқ комиссарлари Советининг “Судлар тўғрисида”ги декретининг 7-пунктига мувофиқ, жиноят ишлари бўйича судланган шахсларни авф этиш ва уларнинг ҳуқуқларини тиклаш суд ҳокимиятига тегишли эканлиги белгиланди.

1929 йил 4 марта СССР Олий Суди Пленуми “Узокка чўзилган ва давомли жиноятлар бўйича муддат ва амнистияни қўллаш шартлари тўғрисида”ги қарорни қабул қилди. Қарорда белгиланишича, давомли ва узоққа чўзилган жиноятлар бўйича амнистия акти барча жиноий қилмишлар амнистия акти чиқарилгунга қадар содир этилган бўлса, қўлланилган. Амнистия акти чиқарилишидан олдин бошланиб, амнистия акти чиққандан кейин ҳам давомли қилган давомли жиноятларга амнистия акти қўлланилмаган.

²¹ Малиновский И. Лекции по истории русского права. С.393 -394.

Жазодан бутунлай ёки қисман озод қилиш, жазони енгиллаштириш, жазонинг тури ва муддати суднинг ўзи томонидан белгиланган.

Амнистия акти асосида жазодан озод қилиш айрим ҳолларда судлар томонидан биринчи бор жиноят содир қилинган ҳолларда ҳам кенг қўлланилган.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида СССР Олий Совет президиуми томонидан бир қанча амнистия актлари қабул қилинган: Хусусан, 1941 йил 12 августда “СССР худудида жойлашган ва хибсда сақланаётган поляк фуқароларига амнистия тақдим қилиш хусусида”, 1944 йил 30 декабрда “Ҳарбий ишлаб чиқариш корхоналаридан ўз ихтиёри билан кетиб қолган ва кўнгилли равишда қайтиб келган шахсларга амнистия тақдим қилиш хусусида”, 1945 йил 7 июлдаги “Гитлерчилар Германияси устидан ғалаба қозонилганлиги муносабати билан амнистия бериш тўғрисида”ги қарорлар қабул қилинган. 1945 йил 7 июлдаги амнистия актининг қўлланилиши натижасида озодликдан маҳрум қилиш жойларида сақланаётган 391 450 та шахс озод қилинган.

СССР Олий Советининг 1953 йил 27 марта “Амнистия тўғрисида”ги қарори, совет давлати тарихидаги энг кенг миқёсда қўлланилган амнистия акти бўлди. Ушбу акт натижасида маҳкумларнинг жуда кўпчилик қисми озод қилинди. Хаттоқи, ушбу амнистия акти ўта хавфли рецидивистларга нисбатан ҳам қўлланилган.

Жиноят процессида амнистия институтининг қўлланилишидаги янги давр 1959-1961 йилларда иттифоқ ва иттифоқдош республикаларда янги жиноят-процессуал кодексларнинг қабул қилиниши билан боғлиқ бўлди. Мазкур кодексларга мувофиқ, амнистия жиноий жавобгарлик ва жазодан озод қилишнинг институти сифатида белгилаб қўйилди.

Жумладан, Ўзбекистон ССР ЖПКнинг 5-моддаси, 4-бандига асосан амнистия акти эълон қилиниб, унда мазкур жиноятни қилганлиги учун жазо

қўлламаслик кўрсатилган бўлса, жиноят ишини қўзғамасликни, қўзғатилган ишлар эса ётқизилиши лозимлиги назарда тутилган.

Ўзбекистон ССР ЖК 52-моддасининг номи “Жазони ўташдан озод қилиш” деб номланиб, унинг диспозициясида амнистия ва авф этиш йўли билан жазодан озод қилиш ёки жазони енгиллаштириш ҳолатларидан ташқари маҳкумни жазодан озод қилиш ҳоллари суд томонидан амалга ошириши белгиланган бўлиб, унда жиноий жавобгарликдан озод этиш ҳақида фикр билдирилмаган.

1977-1978 йиллардаги янги конституциялардаги нормаларга мувофиқ, амнистия акти жиноят процессининг ҳар қандай босқичида қўлланилиши мумкинлиги белгиланди. Амнистияни қўллаш давлат ҳокимиятининг олий органлари Олий советлар ва уларнинг президиумлари ваколатлари эканлиги белгилаб қўйилди. Амнистия актлари фармон ва жуда кам ҳолларда қонунлар шаклида чиқариладиган бўлди.

Ўзбекистон Республикаси худудида амалда бўлган Жиноят-процессуал кодексларини таҳлил қилиш юзасидан қуйидаги фикрларни келтириб ўтиш мумкин:

Биринчидан, амалда Ўзбекистон худудида мустақилликни қўлга киритгунча бўлган даврларда мавжуд бўлган қонунларда амнистия қарорини қўллаш жиноят процессуал жиҳатдан тартибга солинмаган.

Иккинчидан, ҳар бир маротаба амнистия қарорини чиқарилиши билан унинг ижроси ҳамда процессуал жиҳатдан қўлланилиши амнистия қарорини чиқарган орган томонидан бир маротаба амал қиласидиган кўрсатма тарзида қабул қилинган.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги Жиноят-процессуал кодексига 2008 йил 22 декабрда қабул қилинган қонунга мувофиқ янги “Ишни судга қадар юритиш босқичида амнистия актини қўллаш” номли 63-боб киритилди. У ўз ичига мантиқий кетма-кетлиқда бир-бирини тўлдирадиган бешта моддани қамраб олган (587-модда. Терговга қадар ўtkазилган текширув

материаларини ёки жиноят ишини суриштирувчи, терговчи томонидан прокурорга юбориш тартиби, 588-модда. Амнистия қарорини қўллаш тўғрисидаги ариза, 589-модда. Жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш, тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги илтимосномани судга киритиш тўғрисидаги масаланинг прокурор томонидан кўриб чиқиш тартиби, 590-модда. Суд мажлиси, 591-модда. Суднинг ажрими).

Амнистия – муайян жиноятлар учун жавобгарлик назарда тутилган жиноят қонунини бекор қилмасдан, суд ҳукмининг қарорлари асосли ва қонунийлигини шубҳа остига қўймасдан, шахсни жазодан ёки жиноий жавобгарликдан озод қиласди, айборга тайинланган жазони енгилроқ жазо билан алмаштиради ёхуд белгиланган муддатларни қисқартиради, шунингдек, жазони ўтаганликнинг оқибати судланганликни бекор қиласди

Амнистия акти муайян жиноят учун жавобгарликни кўзда тутган ҳуқуқий хужжатни, яъни суд ҳукмини бекор қилмайди, балки жиноят содир этган шахслар қисматини енгиллаштиради. Амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод қилишда инсонпарварлик принципи ўз ифодасини топган.

Амнистия – Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан қабул қилинган норматив характердаги хужжат бўлиб, унда жиноий жавобгарликдан ёки тайинланган жазони ўташдан озод этиладиган, суд белгилаган жазо муддати қисқартириладиган шахслар тоифалари ёки барча шахслар белгилаб берилади. Амнистия акти юридик кучи муайян доирадаги шахсларга нисбатан (масалан, иккинчи жаҳон уруши иштирокчилари ва уларга тенглаштирилган шахслар, аёллар, вояга етмаганлар ёки 60 ёшдан катталар), ёки муайян турдаги жиноят (масалан, эҳтиётсизлик туфайли, иқтисодий ва х.) содир этганларга нисбатан чиқарилган норматив акт ҳисобланади. Амнистия тўғрисидаги эълон қилган актларнинг биронтаси ҳам "жавобгарликдан озод этиш" тушунчасини ўз ичига олмаганлигига қарамай, у ҳар ҳолда жиноий ишни қўзғатишдан воз

кечиш, уни дастлабки тергов пайтида тугатиш ёки айбилилик тўғрисидаги масалани ҳал қилмай туриб жиноят ишини тугатиш орқали амалга оширилади.

Барчага маълумки 2015 йил 3 декабрь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг йигирма уч йиллиги муносабати билан амнистия тўғрисида” Қарори қабул қилинди. Ҳукуқшунос X. Худойбердиев мазкур йилдаги амнистия актининг ўтган йиллардагидан фарқли томонлари мавжудлигини алоҳида таъкидлаб қуидаги фарқларини ажратади.

Энг катта ўзгаришлардан бири, тақиқланган ташкилотлар фаолиятидаги иштироки, улар таркибида тинчлик ва хавфсизликка қарши ёки жамоат хавфсизлигига қарши жиноятлар содир этганлиги учун биринчи марта озодликдан маҳрум қилишга ҳукм этилиб, тузалиш йўлига қатъий ўтган шахсларни жазодан озод қилиш амалиёти жорий йилги амнистияда назарда тутилмаган. Яна бир катта ўзгариш, жорий йилги амнистия актига мувофиқ асосий жазодан озод қилинган маҳкумлар қўшимча жазолардан озод қилинмайди. Маълумот ўрнида айтиш лозимки, бундай норма Ўзбекистондаги амнистия тизимида илк бора учрамоқда. Шунингдек, жорий йилги амнистия актида озодликка чиқарилмайдиган шахсларнинг ўталмай қолган жазоларини маълум муддатларга қисқартириш амалиёти чиқариб ташланган. Масалан, ўтган йилги амнистияда ўталмай қолган жазоси 10 йилгача бўлса, учдан бир, 10 йилдан ортиқ бўлса тўртдан бир қисмга қисқартириш мазмунидаги банд мавжуд эди.

Маълумот ўрнида айтиши мумкинки, озодликка чиқмайдиган маҳбусларнинг жазо муддатларини қисқартириш амалиёти 2007 йилгача мавжуд бўлган, фақат 2008-2011 йиллардаги амнистия актларида бу акс этмаган эди. Кейинчалик 2012-2014 йилги амнистияларда ҳам бундай енгиллик киритилганди.

Бундан ташқари, жорий йилги амнистияда озодликдан маҳрум қилиш жазосига ҳукм қилиниб, қарор эълон қилинган кунда ўталмай қолган жазо муддати уч йил-у олти ойдан кам бўлган шахслар манзил-колонияларга ўтказилиши белгиланди. Маълумот ўрнида айтиш жоизки, бундай енгиллик амнистия тизимимиз учун янгилик эмас. Хусусан, энг сўнгги бор, 2008-2011 йиллардаги амнистия актларида ўталмай қолган жазоси уч йилгача бўлганлар манзил-колонияларига ўтказилиши белгиланган эди. Шунингдек, яна амнистиянинг жиноят ишларини тугатиш билан боғлиқ қисмида ҳам ўзгаришлар мавжуд. Илгари 1 ва 2-бандларда қайд этилган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар тўғрисидаги барча ишлар тугатилиши белгиланар эди. Жорий йилда фақат 1-банда қайд этилган шахсларнинг ишлари тугатилади, 2-банддагиларга бу қоида татбиқ этилмайди. Яъни эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этган шахслар, шунингдек ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятларни қасдан содир этганлиги учун биринчи марта ҳукм қилинган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар тўғрисидаги ишлар тугатилмайди. Амнистия акти татбиқ этилмайдиган жиноятлар рўйхатида ҳам ўзгаришлар мавжуд. Масалан, илгари 1-банднинг (аёллар, вояга етмаганлар, 60 ёшдан ошганлар ва хорижликлар, I ва II гуруҳ ногиронлари) амал қилиши ўта оғир жиноят содир этганларга татбиқ этилмасди. Жорий йилда ушбу бандга ўзгариш киритилиб, энди ўта оғир жиноятлардан ташқари битта оғир жиноятга ҳам татбиқ этилмаслиги белгиланди. Бу 104-моддаси учинчи қисми «д» бандида кўрсатилган жиноят бўлиб, унга кўра, қасдан баданга оғир шикаст етказиш жабрланувчининг ўлишига сабаб бўлишини билдиради. Ўтган йилгидан фарқли ўлароқ, жорий йилда 3-банди амал қилиши – Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 97-моддасида (қасдан одам ўлдириш) ва 104-моддаси учинчи қисмининг «д» бандида назарда тутилган жиноятларни содир этган шахсларга татбиқ этилмаслиги белгиланди. Демак, эндиликда юқоридаги иккита жиноятни содир этган ва ўталмай қолган жазо муддати

икки йил-у олти ойдан кўп бўлмаган маҳкумлар жазодан озод этилмайдиган бўлди. Ўтган йилдан бошлаб, фирибгарлик жиноятини содир этган шахсларга қачонки етказилган зарарни тўлиқ қоплагандан кейингина амнистия акти татбиқ этилиши белгилаб қўйилган эди. Жорий йилда ушбу қоида ҳам сақланиб қолган, фақат эндиликда нафақат фирибгарлик, балки ўзлаштириш ёки растрата йўли билан талон-торож қилиш (ЖК 167-модда) жиноятини содир этган шахсларга ҳам етказилган зарарни қопланган тақдирда амнистия қўлланиши белгиланди.

Ишни судга қадар юритиш босқичида амнистия актини қўллаш тартиби билан боғлиқ процессуал харакатларнинг ўзига хос хусусиятлари

Ўзбекистон Республикаси 1991 йилда мустақилликка эришгандан кейин жиноят-процессуал қонунчилик соҳасида ҳам инсон ҳуқуqlари устуворлигини таъминлашга қаратилган кенг кўламдаги ислоҳотлар амалга оширила бошланди.

Ўзбекистон Республикаси мустақилликка эришгандан кейин қабул қилинган амнистия актини қўллаш хақидаги биринчи акт - Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1991 йил 31 августдаги ПФ-240-сонли “Ўзбекистон Республикасининг мустақиллиги эълон қилиниши муносабати билан амнистия тўғрисида”ги Фармони бўлди.

Мазкур Фармон асосида озодликдан маҳрум қилиш ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм этилган қўйидаги шахслар жазодан озод қилинган:

- а) 60 ёшдан ошган эркаклар ва 55 ёшдан ошган аёллар;
- б) I ва II гуруҳ ногиронлари;
- в) вояга етмаган болалари бўлган ва ҳомиладор аёллар;
- г) Улуғ Ватан уруши қатнашчилари ва уларга тенглаштирилган шахслар;
- д) 5 йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилишга ёки озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм этилган аёллар;
- е) 3 йилгача муддатга озодликдан маҳрум қилишга ёки озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазога ҳукм этилган вояга етмаган ўғил болалар.

Фармонда шунингдек, факат Ўзбекистон ССР судлари томонидан судланган ва республика тергов органлари томонидан жиноий жавобгарликка тортилган шахсларга нисбатан ушбу амнистия актининг тадбиқ қилиниши ва уч ой ичida ижро этилиши лозимлиги белгилаб қўйилди.

1992 йил 8 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, Республика Президенти амнистия тўғрисидаги хужжатларини қабул қилиш ҳуқуқига эга эканлиги белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримов раҳбарлигидаги мамлакатимиз суд-хуқуқ тизимида амалга оширилаётган ислоҳотлар самараси ўлароқ, халқимизга хос бағрикенглик ва кечиримлилик тамойиллари қонунларимизда ва амалда ўзининг аниқ ифодасини топди. Зоро, ҳаётда билиб-билмай хато қилган ёки жиноятта қўл урган кишини кечириб, унинг тўғри йўлга тушиб кетиши учун имкон бериш халқимизга хос зэгу амаллардан саналади.

Ўзбекистон Республикасининг жиноят-процессуал қонунчилигидаги амнистия актларининг кенг қўламда қўлланилиши халқаро ҳуқуқнинг инсонпарвар талабларига тўлиқ мос эканлиги билан ҳам эътиборга моликдир.

Хусусан, БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1966 йил 16 декабря қабул қилинган Фуқаровий ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (Ўзбекистон Республикаси томонидан Олий Мажлиснинг 1995 йил 31 августдаги 127-1-сонли қарорига мувофиқ қўшилган. 1995 йил 28 декабрдан кучга кирган)нинг 6-моддасига мувофиқ, амнистияни барча ҳолатларда қўллашга тавсия этилади. Чунки, жиноятчиликнинг олдини олиш унга қарши курашиш самарадорлиги жазонинг оғирлигига эмас, балки қонунни бузган шахс жазонинг муқаррарлигини нечоғли англашига боғлиқдир.

Шу боис, мамлакатимизда бугунги кунда жиноят кўchasига кириб қолганларни қайта тарбиялаш, соғлом ҳаётга қайтариш масаласига жиддий эътибор қаратилмоқда. Бунда амнистия муҳим ўрин тутади. Айниқса, жиноят процессида амнистия актини қўллаш борасида 2008 йил декабрда қонунчиликка киритилган ўзгартиришлар, айниқса, жиноят иши қўзғатмасдан амнистия актининг қўлланилиши ғоятда муҳим аҳамиятга эга бўлди. Зероки, хурматли Юртбошимиз И.А. Каримов таъкидлаб ўтганларидек, “Шу билан бирга, миллий анъаналаримиз руҳида тарбияланган

кўпгина фуқароларимизга содир этган жинояти учун сўроқ ёки тергов ишлари бошланишининг ўзиёқ тегишли хулоса чиқариб олиш ва қонунни бошқа бузмаслик учун кўп ҳолларда кифоя бўлади”²².

1991-2009 йиллар давомида қабул қилинган амнистия актларининг барчасида аёллар, 60 ёшдан ошган эркаклар, вояга етмаган жиноят қилган шахслар, 1- ва 2- гурӯҳ ногиронлари ҳамда чет эл фуқароларига нисбатан амнистия актининг мунтазам равишда қўлланилиши бу қонун ҳужжатлари мазмунининг инсонпарварлик, адолатпарварлик ғояларидан иборатлилигини кўрсатади. Бу мазкур амнистия актларида қўлланиш субъектлари доирасининг аниқ белгилаб қўйилганлигида янада яққолроқ намоён бўлади.

Жиноят процессида амнистия актини қўллашнинг ҳуқуқий асосларига Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси; Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси; Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси; Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси; Ўзбекистон Республикаси «Судлар тўғрисида» ги Қонуни; Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2006 йил 22 декабрь “Судлар томонидан амнистия қарорларини қўллашнинг айrim масалалари тўғрисида” (Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2007 йил 3 апрелдаги 2-сонли, 2007 йил 14 ноябрдаги 17-сонли қарорларига асосан киритилган ўзгартиш ва қўшимчалар билан) қарори ва бошқаларни киритиш мумкин.

Сўнги йилларда қабул қилинган амнистия тўғрисидаги қарорнинг қўлланилиши тартиб-таомилларида жамоатчилик назорати ва очик-ошкораликни таъминлаш мақсадида сенаторлар, халқ депутатлари вилоят, туман ва шаҳар Кенгашларининг депутатлари, Олий Мажлис Инсон ҳуқуқлари бўйича вакилининг (омбудсманнинг) минтақавий вакилларидан иборат ишчи гурухлари тузилиши тартиби жорий қилинган. Ишчи

22Каримов И.А Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак.Т.10-Тошкент: Ўзбекистон. Б.23

гурухларининг амнистияни қўлланиш тартиб-таомилларида жамоатчилик назорати ва очик-ошкораликни таъминлашдаги асосий вазифалари қўйидагилардан иборат этиб белгиланди:

- жиноий жазони ижро этиш муассасалари ва органларини бориб кўриш, маҳкумлар билан сұхбатлар ўтказиш ҳамда уларнинг шахсий йиғмажилдлари билан танишиш;
- суриштирув ва дастлабки тергов органлари иш юритувидаги терговга қадар ўтказилган текширув материаллари ва жиноят ишлари билан танишиш;
- амнистия актини қўлланиш юзасидан терговга қадар ўтказилган текширув материалларини ўрганишда ва кўриб чиқищда бевосита иштирок этиш;
- амнистия акти асосида озод қилинган шахслар билан олиб борилаётган ишлар ахволини мониторинг қилиш;
- амнистия актининг ижро этилиш жараёни оммавий ахборот воситаларида кенг ёритилишини ташкил этиш.

Зиммага юклатилган вазифаларни бажариш жараёнида, шунингдек фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига қатъий риоя этилишини таъминлаш мақсадида амнистия акти қўлланилиши тартиб-таомилларида жамоатчилик назорати ва очик-ошкораликни таъминловчи ишчи гурухларининг асосий эътибори амнистияни қўлланишдаги суистеъмолликлар, амнистия актини ноқонуний қўлланиш ёки уни қўлланишни ноқонуний равишда рад қилиш ҳолларини аниқлашга қаратилиши керак.

Амнистия тўғрисидаги қарорларнинг қўйидаги хусусиятларини ажратиб кўрсатиш мумкин:

Нормативлик. Амнистия тўғрисидаги қарор ҳуқуқ нормаларига, яъни давлат ҳокимиятининг олий органи томонидан ўрнатилган, шахсларнинг индивидуал муайян доирасига амал қилувчи ва жиноят процессини амалга оширишга ваколатли барча органлар ҳамда мансабдор шахслар томонидан

бажарилиши шарт бўлган қоидаларга эга. Бу мамлакат қайси суди томонидан ҳукм қилиш тарзида жазога тортилишидан қатъий назар амнистия тўғрисидаги қарорнинг талаблари доирасига мос келган тақдирда барчага баб-баровар тааллукли эканлигини англатади. Бу ушбу ҳужжатнинг нормативлик хусусиятини кўрсатиб беради. Амнистияни қўлланиш тўғрисидаги қарор ҳар бир шахсга нисбатан якка тартибда қабул қилинади. Зарур маълумотлар етарли бўлмаган тақдирда амнистияни қўлланиш масаласи қўшимча материаллар олингунга қадар, лекин икки ойдан кўп бўлмаган муддатга кечиктириб турилади. Шундан кейин қарор мавжуд ҳужжатлар асосида қабул қилинади. Амнистия тўғрисидаги қарорни ижро этувчи органларнинг сўровлари дарҳол бажарилади.

Амнистия тўғрисидаги қарорни қўлланишда қонунда белгиланган тартибда олиб ташланган ёки тугалланган судланганлик ҳисобга олинмайди. Жиноят тўғрисидаги амалдаги қонун ҳужжатларига биноан жиноят ҳисобланмайдиган қилмишлар учун ҳукм этилган шахслар ҳам судланмаган деб ҳисобланади. Муқаддам афв этиш ёки амнистия тартибида жазодан озод қилинган шахслар деганда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари ёки Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг қарорлари асосида: судланганлик олиб ташланганлиги ёки тугалланганлигидан қатъи назар, суд томонидан тайинланган жазодан озод қилинганларни; суд ҳукми чиқарилмаган ҳолда жиноий жавобгарликдан озод қилинганларни тушуниш керак. Айнан шу нормалар амнистия тўғрисидаги қарорнинг нормативлик белгисини намоён этади.

Худуд бўйича ҳаракати. Амнистия тўғрисидаги қарор Ўзбекистон Республикасининг барча ҳудудига тарқалади ҳамда бир хил юридик кучга эга. Айнан 2010 йил 28 августдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг **662-I-сонли** қарори билан "Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилинганлигининг ўн тўкқиз йиллиги муносабати билан

амнистия тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Қарорини қўлланиш тартиби ҳақида Низомнинг 1-бандида белгилаб берилган "Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилингандигининг ўн саккиз йиллиги муносабати билан амнистия тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Қарори мазкур Қарор кучга киргунга қадар жиноят содир этган ва Ўзбекистон Республикаси судлари томонидан ҳукм қилингандигин шахсларга, улар жазони қаерда ўтаётгандигидан қатъи назар қўлланилади, деган норма қарорнинг ҳудудий тамойилини белгилаб беради.

Вақт бўйича амал қилиши. Амнистия тўғрисидаги қарорнинг амал қилиш муддати чеклангандир, амнистия тўғрисидаги қарор ҳаракатлари амнистия тўғрисида қарор чиқарилган пайтда фуқаролик ва юридик тамойиллардан келиб чиқсан ҳолдаги шахслар доирасига амал қиласди.

Одатда амнистия тўғрисидаги қарорда уни ижро этувчи масъул ва уни татбиқ қилиниш муддати аниқ кўрсатиб қўйилади. Хусусан, 2015 йил 3 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг "Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилингандигининг йигирма уч йиллиги муносабати билан амнистия тўғрисида"ги Қарорнинг 9 ва 10-бандида Қарор амалга оширилиши юзасидан масъуллик Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси зиммасига юклатилган ва у эълон қилингандан эътиборан кучга кириши ва уч ой мобайнида ижро этилиши лозимлиги белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2015 йил 3 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг "Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилингандигининг йигирма уч йиллиги муносабати билан амнистия тўғрисида"ги Қарори ва уни қўллаш тартиби ҳақидаги Низом талаблари ижросини таъминлаш борасида тегишли идоралар билан ҳамкорликда муайян ишлар амалга оширилди.

Амнистия тўғрисидаги қарорнинг кучга кириш тартиби қарорнинг ўзида олдиндан айтиб ўтилади (чоп этилиши ёки амнистия эълон қилиш тўғрисидаги қарор қабул қилиниши билан).

Юридик техник жиҳатдан амнистия тўғрисидаги қарорлар иккига бўлинади: 1) амнистия тўғрисидаги қарорнинг ўзи ва 2) амнистияни қўллаш тартиби тўғрисидаги қарор.

Амнистиянинг мақсади иккига бўлинади: умумий ва специфик (ўзига хос). Умумий мақсадлар давлат ўзининг худудидаги жиноят содир қилган шахсларга кўрсатаётган инсонпарварлик тушунчалари билан боғлиқдир. Ўзига хос мақсадлар ҳарбий низоларга алоқадор амнистия тўғрисидаги қарорларда назарда тутилади.

Амнистия тўғрисидаги қарорни қўлланиш масаласи судлар томонидан кўриб чиқилаётганда прокурорнинг иштирок этиши шарт.

Амнистия тўғрисидаги қарорнинг универсаллиги уни жиноят процессининг ҳар қандай босқичида, шу жумладан суд ҳукмининг ижро этилиши босқичида қўллаш мумкинлигига намоён бўлади. Амнистия тўғрисидаги қарор шахсни реабилитация қилиш ҳисобланмайди, Амнистия – бу шахсни содир этган жинояти учун “кечириш”дир.

Шунга қарамай, амнистия қарори у ёки бу жиноят учун жавобгарликни назарда тутувчи жиноят қонунига ўзгартиришлар киритмайди ва алоҳида жиноят-процессуал ҳаракатларни амалга оширмайди.

Амнистия акти маъмурий ва жиноят қонуни нормаларидан фарқ қилиб, амал қилиш даврида содир этилган қилмишга нисбатан эмас, балки кучга киргунга қадар содир этилган қилмишга нисбатан қўлланилади.

Амнистия акти Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортилаётган (тортилган) шахсларга нисбатан қўлланилади.

Жиноят кодекси 68, 76 ва 79-моддаларига мувофиқ, амнистия акти қўлланилиши натижасида қуйидаги хуқукий оқибатлар келиб чиқиши

мумкин:

шахс жиноий жавобгарликдан озод этилиши;

маҳкум асосий ва ижро этилмаган қўшимча жазодан озод этилиши;

маҳкумга тайинланган асосий ва ижро этилмаган қўшимча жазо муддатининг камайтирилиши;

маҳкум жазодан муддатидан илгари шартли равища озод этилиши;

маҳкумга тайинланган жазонинг ўталмаган қисми енгилроғи билан алмаштирилиши;

жиноят содир этган шахсдан судланганлик муддатидан илгари олиб ташланиши.

Гарчанд, амнистия акти Парламент томонидан қабул қилинса-да, бироқ уни тайёрлаш механизмида асосий ғоя сифатида жиноят ҳуқуқи, жиноят процесси ва жиноий ижроия ҳуқуқи ғоялари асос бўлиб ҳисобланади. Қабул қилинган барча амнистия актлари юзасидан ўтказилган таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, “озодликдан маҳрум қилиш, озодликдан маҳрум қиласлик, қасддан ёки эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир қилган, жазо муддатларини қисқартириш, жазони енгилроғи билан алмаштириш, ўта хавфли рецидивист, жазони ўташ тартибини мунтазам равища бузәётган шахс, муқаддам авф этиш ёки амнистия тартибида жазодан озод қилинган, манзил-колониялардан тегишли тартибли колонияларга ўтказилган ёки қайтарилган, тузалиш йўлига қатъий ўтган” каби ифодаланган иборалар жиноят ҳуқуқи, жиноят процесси ва жиноий ижроия ҳуқуқига тегишли институт бўлиб, улар барча амнистия актларида доимо қўлланиб келинмоқда.

Амнистия акти сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, ҳуқуқий характерга эга бўлиб, уни ишлаб чиқиши, қабул қилиш ҳамда ижросини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Конституциянинг 11-моддасида кўрсатилган учта ҳокимият органларининг ҳамкорликдаги фаолиятининг самарасидир. Бу фаолият тўрт босқичдан иборат бўлиб, унинг биринчи босқичи Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан жиноятчиликка

қарши кураш сиёсатидан келиб чиқиб, бу соҳадаги аҳволни таҳлил қилиб, амнистия актини қабул қилиш мақсадга мувофиқ деган хулосага келиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 93-моддаси 23-бандига асосан амнистия ҳақидаги ҳужжатларни қабул қилиш тўғрисида Республика Олий Мажлисининг Сенатига тақдимнома киритишдан иборат.

Иккинчи босқич амнистия актини қабул қилиш жараёни бўлиб, Сенат томонидан Конституциянинг 80-моддаси 10-бандига мувофиқ амнистия тўғрисидаги ҳужжатни қабул қилишда амнистияни қўллаш доираси кимларга, қайси жиноят турларига нисбатан тадбиқ этилиши ёки тадбиқ этилмаслиги ва бошқа ҳолатлар бўйича Жиноят кодекси талабларидан келиб чиқиб қабул қилиши ҳамда унинг ижроси таъминланишини тегишли давлат органлари ва жамоат ташкилотларига юклашида намоён бўлади.

Учинчи босқич Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 110-моддаси шунингдек, ЖПКнинг 12-модасига асосан жиноят ишларини суд томонидан Жиноят, Жиноят процессуал, Жиноят ижроия кодекслари талаблари асосида тегишли тартибда кўриб чиқиб, амнистия акти асосида айбор шахсларни жиноий жавобгарликдан, жазодан озод этиш, тайинланган жазони қисқартириш ёки ўталмай қолган жазодан ёхуд қўшимча жазолардан озод этиш билан боғлиқ даврни қамраб олади.

Тўртинчи босқич Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ва жойлардаги маҳаллий ҳокимият органлари томонидан жазони ўташ жойларидан озод қилинган шахсларни ижтимоий-иктисодий жихатдан қўллаб-куватлаш, шунингдек ишга жойлашиш борасидаги фаолиятни амалга оширишдан иборат. Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 31 июлдаги 318-сонли Фармойиши билан тасдиқланган “Ижтимоий мослашув марказларининг таъминоти ҳамда озодликдан маҳрум қилиш жойларидан озод қилинган ва муайян турар жойга эга бўлмаган шахслар учун қабул қилиш-тақсимлаш муассасаларидан қайтиб келган Ўзбекистон Республикаси фуқароларига бир марталик моддий ёрдам ажратиш ҳақида”ги Низомига

мувофик, жазони ўташ жойларидан озод қилинган Ўзбекистон фуқароларининг паспорт олиши, овқатланиши, транспорт харажатларини ҳамда кундалик зарурий эҳтиёж молларини сотиб олиш билан боғлиқ харажатлари учун бир марталик моддий ёрдамнинг жорий этилганлиги юқорида зикр этилган фаолиятнинг ҳаётга тадбиқ этилаётганини ёрқин намунасиdir.

Ўзбекистон Республикасида шунингдек, амнистия акти асосида жазодан озод қилинган шахсларни ижтимоий-хуқуқий ҳимоя қилиш чоралари ҳам изчил кўриб борилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 31 июлдаги “Жазони ўташ жойларидан озод қилинган шахслар учун ижтимоий мослашув марказларини сақлаб туриш ва Ўзбекистон Республикаси фуқароларига бир марталик моддий ёрдам ажратиш ҳақида”ги 318-Ф-сонли фармойишнинг иккинчи бандига биноан: қамоқ жойидан озод этилган ҳар бир шахс уларнинг аризасига мувофик, энг кам иш ҳаққининг 6 (олти) баравар миқдорида пул билан таъминланиши белгиланган.

Ажратилган бу пуллар паспорт олиш учун расмга тўланишини, озиқ-овқат, транспорт харажатлари, шунингдек, биринчи заруриятдаги бошқа нарсаларни кўзда тутади.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 19 апрелдаги 180-сонли қарори билан тасдиқланган “Жазони ўташ жойларидан озод қилинган шахсларга ижтимоий-маиший жиҳатдан ва ишга жойлашишда ёрдам кўрсатиш бўйича Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоят, шаҳар ва туман ҳокимликлар хузуридаги маҳсус комиссиялар” тўғрисидаги Низомнинг 1-бандида; жазони ўташ жойларидан озод қилинган шахсларга ижтимоий-маиший жиҳатдан ва ишга жойлашишда ёрдам кўрсатиш вазифаси маҳсус комиссия ваколатига юклатилганлиги қайд этилган.

Юқорида айтиб ўтганимиздек, 2003 йил 24 апрелда қонунчиликка

киритилган ўзгартиришларга мувофиқ эндиликда, амнистия тўғрисидаги хужжатлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимига биноан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенати томонидан қабул қилиниши белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2008 йил 4-5 декабрь кунлари бўлиб ўтган XVI ялпи мажлисида маъқулланган “Амнистия актини қўллаш тартиби такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айrim қонун хужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш хақида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни хам айнан жиноят содир этган шахсларга нисбатан амнистия актини қўллашни судлар ваколатига ўтказилиши амнистия актларини қўллашнинг процесуал механизмини такомиллаштиришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Мазкур ўзгартиришлар асосида Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процесуал кодексига **“Ишни судга қадар юритиш босқичида амнистия актини қўллаш”** деб номланган 63-боб киритилди.

Мазкур бобнинг 587-589 моддаларида ишни судга қадар юритиш босқичида амнистия актини қўллаш бўйича суриштирув ва тергов органларининг фаолиятига доир нормалар белгиланди.

Унга кўра ишни судга қадар юритиш босқичи суриштирувчи, терговчи терговга қадар ўтказилган текширув материалларини ёки жиноят ишини қайси шахсга нисбатан амнистия актини қўллаш тўғрисидаги масала қўйилаётган бўлса, ўша шахснинг, гумон қилинувчининг, айбланувчининг аризаси ҳамда амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш хақида ёхуд жиноят ишини тугатиш тўғрисида судга илтимоснома киритиш ҳақидаги тақдимнома билан прокурорга юбориши, жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги илтимосномани судга киритиш тўғрисидаги масаланинг прокурор томонидан кўриб чиқилиши билан боғлиқ жараёнларни ўз ичига қамраб олади.

Бу ерда шуни айтиб ўтиш лозимки, айрим ҳолларда тергов ва суриштирув органлари томонидан амалга оширилиши лозим бўлган тадбирлар гоҳида Олий Мажлис Сенати томонидан қабул қилинадиган Низомларда ҳам кўзда тутилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг тақдимномасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилинганлигининг ўн саккиз йиллигини муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Сенати томонидан 2009 йил 28 августда қабул қилинган амнистия тўғрисидаги қарорни тадбиқ этишда шахснинг ҳуқуқларини суд орқали ҳимоялаш, уни ҳар бир тегишли шахсга монеликсиз ва объектив қўлланилишин таъминлаш, бу жараёнда суиистемолликлар ва қонунбузарликларнинг олдини олиш, айни чоғда очиқ-ошкоралик ва жамоатчилик назоратини амалга ошириш мақсадида суриштирув ва тергов органларининг фаолиятига доир қўйидаги қўшимча талаб ва шартлар кўзда тутилган.

1. Мазкур қарорда факат жиноий жавобгарлик ва жазодан озод қилиш кўзда тутилган бўлиб, ўталмаган жазо муддатлари қисқартирилмайди.
2. Бундан ташқари, ушбу қарор жиноятлар ҳақидаги ишлар ва материаллар суриштирув ва тергов органлари иш юритувида бўлган шахсларга нисбатан суриштирувчи ёки терговчи, шунингдек, жазони ўтаётган маҳкумларга нисбатан жазони ижро этувчи муассаса ёки органнинг бошлиғи томонидан тақдим этилган материал, жиноят иши ёки хужжатлар асосида прокурорнинг илтимосномасига кўра судлар томонидан татбиқ этилади.
3. Терговчи, суриштирувчи амнистия актига кўра, жиноят иши қўзғатиш рад қилиниши керак бўлган материаллар, шунингдек, тугатилиши лозим бўлган ишлар бўйича амнистия актини қўллаш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома юборади ва унга материал ёки жиноят ишини топширади.

Прокурор тақдимномани материал ёки жиноят иши билан биргалиқда ўрганиб, рози бўлса, амнистия актини қўллаш тўғрисида судга илтимоснома киритади.

Суд, прокурор ва тегишли шахслар иштирокида илтимосномани кўриб чиқиб, амнистия актини қўллаш ёки прокурор илтимосномасини рад этиш тўғрисида ажрим чиқаради. Суд айни чоғда тегишли шахсларни қабул қилинган қарор устидан шикоят (протест) қилиш тартибини тушунтиради.

4. Амнистия акти қўлланилган шахсларнинг қилмиши оқибатида етказилган заарни ундириш масаласи фуқаролик ишларини судда юритиш тартибида ҳал қилинади.

5. Жазони ижро этиш муассасаси ёки органининг бошлиғи (ҳарбий қисм ёки интизомий қисм командири) маҳкумга нисбатан амнистия актини қўллаш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисида прокурорга тақдимнома юборади ва маҳкумнинг шахсий йиғмажилдини топширади.

Прокурор тақдимномани ва маҳкумнинг йиғмажилдини ўрганиб, рози бўлса, амнистия актини қўллаш тўғрисида судга илтимоснома киритади.

Суд прокурор ва тегишли шахслар иштирокида илтимосномани кўриб чиқиб, амнистия актини қўллаш ёки прокурор илтимосномасини рад этиш тўғрисида ажрим чиқаради. Суд айни чоғда тегишли шахсларга қабул қилинган қарор устидан шикоят (протест) қилиш тартибини тушунтиради.

6. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Миллий хавфсизлик хизмати ва Ички ишлар вазирлиги ходимларидан иборат таркибда тезкор гурухларга раҳбарлик қилиш Ўзбекистон Республикаси ИИВ ЖИЭБнинг муассасалари жойлашган ҳудудлардаги тегишли прокурорлар томонидан амалга оширилади.

- Тезкор гурухларнинг зиммасига амнистия тўғрисидаги қарорнинг ҳар бир маҳкумга алоҳида, монеликсиз ва объектив қўлланилиши бу жараёнда қонунбузарликларнинг олдини олиш устидан назорат қилиш юклатилади.

Юқланган вазифаларни бажариш жараёнида шунингдек, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини монеликсиз таъминлаш мақсадида амнистия қўллашда очик-ошкоралик ва жамоатчилик назоратини таъминловчи ишчи гурухларнинг асосий эътибори суистеъмолликлар, амнистия актини ноқонуний қўллаш ёки қўлламаслик ҳолатларини аниқлашга қаратилади. Аниқланган хатоликлар тўғрисидаги материаллар Ўзбекистон Республикаси Олий Судига кўриб чиқиш ва чора қўллаш учун юборилади.

ЖПКда бир нечта шахс томонидан жиноят содир қилинган ва иштирокчилардан бирига амнистия акти қўлланиши мумкин бўлган, иккинчисига мумкин бўлмаган ҳолларда амнистия актини қўллаш масаласига ҳам эътибор қаратиш керак.

ЖПКнинг 587-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ, агар бир нечта шахсга нисбатан, жиноят иши бўйича улардан лоақал биттаси амнистия актининг таъсир доирасига тушса, жиноят ишининг унга оид қисми амнистия актини қўллаш тўғрисида судга илтимоснома киритиш учун ЖПКнинг 332-моддасида назарда тутилган қоидаларга мувофиқ, алоҳида иш юритишга ажратилиши мумкин. Жиноят иши қўзғатилмаган ва шахснинг жиноятда иштирокчилик даражаси аниқланмаган ҳолда унга нисбатан жиноят ишини қўзғатмай туриб амнистия актини қўллаб бўлмайди. Шу боис, аввал жиноят ишини қўзғатиб, унинг жиноятдаги иштирокчилик даражаси аниқлангандан кейингина амнистия актини қўллаш масаласини кўриб чиқиш мумкин. Бундан ташқари, ЖПКнинг 332-моддаси иккинчи қисмига мувофиқ, бир ёки бир неча жиноятни биргалashiб, содир этишда айбланаётган шахсларга нисбатан ишни ажратишга, башарти бу иш ҳолатлари бўйича зарур бўлиб қолса, ҳамда бундай ажратиш суриштирув, дастлабки тергов ва суд томонидан ишнинг тўлиқ ва холисона кўриб чиқилишига таъсир қилмаса, йўл қўйилиши белгиланган. Бироқ, амнистия актини қўллаш мақсадида ишнинг ажратилиши ЖПКнинг 332-моддаси қоидаларига мос келмаса нима

қилиш керак? Бир томондан шахсга нисбатан амнистия актини қўллаш учун хуқуқий асос(амнистия акти) мавжуд, иккинчи томондан, шахсга амнистия актини қўллаш учун ишни ажратиш имконияти мавжуд эмас. Бундай вазиятдан чиқишининг икки йўли бор: биринчидан, жиноят ишини алоҳида иш юритувига ажратиб, шахсга нисбатан амнистия актини қўллаш ва кейинчалик унинг процессда гувоҳ сифатида иштирок этишини таъминлаш; иккинчидан, ишни ажратмасдан иш судда қўрилгунга қадар шахснинг гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи, тариқасида иштирокини таъминлаш ва судда амнистия актини қўллаб, жавобгарликдан озод қилиш. Фикримизча, бундай ҳолларда биринчи вариантни қўллаш мақсадга мувофиқ. Чунки, иккинчи ҳолатда шахсга нисбатан амнистия актини қўллашни кечикириш унинг хуқуқини чеклабгина қолмай, амнистия актини қўллаш муддатларига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин.

ЖПКнинг 588-моддасида амнистия актини қўллаш тўғрисидаги ариза терговга қадар текширув қайси шахсга нисбатан ўтказилаётган бўлса, ўша шахс, гумон қилинувчи ёки айбланувчи томонидан берилиши мумкинлиги белгиланган. Амалдаги қонунчиликка жиноят процессида ҳимоячи иштирокини кенгайтиришга доир бир қанча ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиши натижасида процессда инсон хукуқ ва эркинликлари ҳимоясини кафолатлашнинг хуқуқий механизmlари такомиллаштирилмоқда. Шу сабабли ЖПКнинг 588-моддасида амнистия актини қўллаш тўғрисидаги аризани бериш хукуқига эга субъектлар доирасига адвокат(жиноят иши қўзғатилмаган ҳолатларда) ва ҳимоячини ҳам (ҳимоясидаги шахснинг розилиги билан) киритиш лозим. Мазкур ўзгартириш шахснинг ҳимояга бўлган конституциявий хукуқларини таъминлашнинг муҳим кафолатларидан бири бўлиб хизмат қиласи ҳадиси.

ЖПКнинг 589-моддаси иккинчи қисмида жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги илтимосномани судга юбориш учун асослар бўлмаган тақдирда, прокурор терговга қадар

ўтказилган текширув материалларини ёки жиноят ишини суриштирувчига ёхуд терговчига қайтариш ҳақида асослантирилган қарор чиқариши ва прокурорнинг қарори устидан шикоят бериши мумкинлиги белгиланган. Албатта, бу мазкур жараёнда қонунбузилиш ҳолларининг олдини олишга хизмат қиласи. Аммо фақат юқори турувчи прокурорга шикоят қилинишининг белгиланиши шикоят қилиш ҳуқуқини бироз чеклаши ҳам мумкин. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасига қўра, ҳуқуқи бузилган ёки чекланган деб ҳисобланган ҳар қандай шахс судга мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Шу сабабли ЖПКнинг 589-моддаси иккинчи қисмини қўйидаги таҳрирда баён этишни таклиф қиласиз:

“Жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги илтимосномани судга юбориш учун асослар бўлмаган тақдирда, прокурор терговга қадар ўтказилган текшируv материалларини ёки жиноят ишини суриштируvчига ёхуд терговчига қайтариш ҳақида асослантирилган қарор чиқаради. Прокурорнинг қарори устидан судга ёки юқори турувчи прокурорга шикоят берилиши мумкин”.

Жиноят процессида амнистия актини қўллаш ҳақидаги қонун нормаларининг янада тақомиллаштирилиши ушбу жараёнда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясини таъминлаш самарадорлигини оширишга хизмат қиласи.

Жиноий жавобгарликдан амнистия акти асосида озод қилиш 2 хил усулда амалга оширилади:

1. Жиноят ишлари қўзғатилган ҳолда;
2. жиноят ишлари қўзғатилмаган ҳолда.

Қонунчиликка киритилган ўзгартиришларга асосан(ЖПКнинг 587-моддаси) амнистия актини қўллаш учун асослар мавжуд бўлган тақдирда, суриштируvчи терговга қадар ўтказилган текшируv материалларини ёки жиноят ишини қайси шахсга нисбатан амнистия актини қўллаш тўғрисидаги масала қўйилаётган бўлса, ўша шахснинг, гумон қилинуvчининг,

айбланувчининг аризаси ҳамда амнистия актига асосан жиноят ишини кўзғатишни рад қилиш ҳақида ёхуд жиноят ишини тугатиш тўғрисида судга илтимоснома киритиш ҳақидаги тақдимнома билан прокурорга юборилиши белгиланди.

**Амнистия актини қўллаш билан боғлиқ ишларни суд
муҳокамасида кўриб чиқишининг процессуал асосларини
такомиллаштириш масалалари**

Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 589-моддасига мувофиқ, прокурор суриштирувчининг тақдимномаси асослилигини текшириб, унга рози бўлган тақдирда, амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги илтимосномани терговга қадар ўтказилган текширув материаллари ёхуд жиноят иши билан бирга судга юборади.

Прокурор илтимосномани терговга қадар ўтказилган текширув материаллари ёки жиноят иши унга келиб тушган кундан эътиборан беш суткадан кечиктирмай судга юбориши лозим бўлиб, жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги илтимосномани судга юбориш учун асослар бўлмаган тақдирда, прокурор терговга қадар ўтказилган текширув материалларини ёки жиноят ишини суриштирувчига қайтариш ҳақида асослантирилган қарор чиқаради.

Аммо амалиётдаги амнистия актини қўллаш билан боғлиқ ҳуқуқни қўллаш амалиётини таҳлил қилиш бу борада айрим ҳолларда процессуал қонунчилик талабларига риоя қилинмаётганлигини кўрсатади.

Хусусан, ЖКнинг 189-моддаси 2-қисми билан В.Хайтовга нисбатан айблилиқ масаласи хал қилмасдан туриб, амнистия актини қўллаб жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги тақдимнома ва Қува туман прокурори А.Қуронбаев томонидан В.Хайтовга нисбатан судга илтимоснома киритилган. Суд мажлисида В.Хайтов ҳимоячи Ш.Қобиловни ҳуқуқий ёрдамидан фойдаланиб прокурорининг амнистия актини қўллаш тўғрисидан қароридан норозилигини, адвокат ёрдамида ўзининг айбизлигини исботлашлигини сабабли жиноят ишлари бўйича Қува туман суди томонидан В.Хайтовга нисбатан киритилган илтимосномаси рад этилган ва ишни унга бўлган қисми тегишли қарорлар қабул қилиш масаласини хал қилиш учун қайтариб юборилган.

Бундан ташқари, жиноят ишлари бўйича Урганч шаҳар суди ЖКнинг 184-моддаси 3-қисми, 189-моддаси 3-қисми билан «Урганч идеал сифат

қурилиш» МЧЖ раҳбари О.Қурбанов 2010 йил 27 ноябрь куни жиноят ишлари бўйича Урганч шаҳар суди жиноят ишини амнистия актига асосан ҳаракатдан тугатиш тўғрисидаги илтимосномаси қаноатлантирилмасдан рад этилган.

Шунингдек, «Хоразм соҳил сервис» МЧЖ ва «Шовот соҳил сервис» МЧЖларни раҳбари Ш.Қурамбаев ҳамда «Урганч идеал сифат қурилиш» МЧЖ раҳбари О.Қурбанов ЖКнинг 184-моддаси З-қисми, 189-моддаси З-қисмида назарда тутилган жиноят аломатларини содир қилган деб топилиб, 30.11.2010 йилда жиноят иши уларга нисбатан Олий Мажлис Сенатининг 28.08.2010 йилдаги амнистия қарорига асосан уни айблилик масаласини ҳал қилмасдан туриб, тугатиш ҳақида жиноят ишлари бўйича Урганч шаҳар судига илтимоснома киритилган, суднинг ажримига кўра жиноят ишини амнистия актига асосан ҳаракатдан тугатиш тўғрисидаги илтимосномаси қаноатлантирилмасдан рад этилган.

Айрим ҳолатларда амнистия акти кучга кирган кунга қадар содир этилган жиноий қилмиш бўйича жиноят иши қўзғатиш рад қилинмасдан жиноят иши қўзғатилиб, тергов давомида амнистия акти қўллаш учун судга илтимоснома киритилишига йўл қўйилган.

Масалан, Булоқбоши туман прокурори К.Маматов томонидан 29.08.2010 йилда ЖКнинг 257-моддаси 2-қисми «а» банди билан билан қўзғатилган жиноят иши тергов натижасига кўра 18.09.2010 йилда М.Исламовга нисбатан жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан юборилган ва у жазодан озод қилинган.

Шунингдек, Олтинкўл туман прокурори О.Омонов томонидан 23.09.2010 йилда ЖКнинг 25,167-моддаси 2-қисми «в,г» бандлари, 205-моддаси 1-қисми, 167-моддаси 2-қисми «в,г» банди билан қўзғатилган жиноят иши тергов натижасига кўра З.Юнусов, Х.Мамасолиев ва О.Хайдаровага нисбатан 26.10.2010 йилда жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан юборилган ва улар жазодан озод қилинган.

Жиноий жавобгарлиқдан озод қилиниши мүмкін бўлган шахсларга амнистия акти талаблари тушунтирилмасдан ва жиноят ишини ёки ишининг унга тегишли қисмини тергов давомида амнистия акти қўллаш учун прокурорга тақдимнома ва судга илтимоснома киритилмасдан, айланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиниб, эҳтиёт чоралари қўлланилган.

Мисол учун, Хўжаобод туман прокурори А.Мамадалиев 27.09.2010 йилда Х.Раимхановага нисбатан ЖК 209-моддаси 1-қисми билан жиноят иши қўзғатилиб, 12.11.2010 йилда шу модда билан айб эълон қилинган, муносиб ҳулқ атворда бўлиш ҳақида тилхат эҳтиёт чораси қўлланилган тергов натижасига кўра унга нисбатан 15.11.2010 йилда жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан юборилган ва жазодан озод қилинган.

Шахснинг айблилиқ масаласини ҳал қилмасдан туриб амнистия актига асосан жиноят иши қўзғатишни рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги судга илтимоснома киритиш тўғрисидаги тақдимномани кўриб чиқишида айрим прокурорлар томонидан уларнинг асослилиги ҳар томонлама текширилмасдан, беш кундан ортиқ муддатда ҳал қилинишига йўл қўйилган.

Мисол учун, Кўрғонтепа туман ИИБ ТБ терговчиси Ж.Ибрагимовнинг Қ.Султоновга нисбатан ЖКнинг 169-моддаси 2-қисми «г» банди билан қўзғатилган жиноят иши бўйича 18.07.2009 йилда шу моддаси айб эълон қилиниб эҳтиёт чораси қамоқ қўлланилган. 06.10.2009 йилда унга нисбатан амнистия актини қўллаш ҳақидаги киритилган тақдимномаси туман прокурори О.Мелибоев 14 кун муддат ичидан кўриб чиқилиб, 20.10.2009 йилда туман судига илтимоснома киритилган, туман судининг 6.11.2009 йилдаги ажрими билан амнистия актига кўра тугатилган, Қ.Султоновга нисбатан дастлабки тергов даврида қўлланилган эҳтиёт чораси бекор қилиниб суд залида қамоқдан озод қилинган.

Айрим ҳолатларда содир этилган жиноят амнистия акти доирасига тушсада, туман прокуратураси терговчилари томонидан узоқ муддат

мобайнида жиноят иши юзасидан дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилиб, тергов натижасига кўра амнистия актига асосан жиноят ишини ҳаракатдан тугатиш ҳақида қарорлар қабул қилинган.

Департаментининг Миробод туман бўлими томонидан Я.Хусановга нисбатан ЖКнинг 167-моддаси 2-қисми «г» банди билан 24.08.2009 йилда жиноят иши қўзғатилиб, унча оғир бўлмаган жиноят ишини терговни узоқ муддатга чўзиб юбориб, орадан 3 ойга яқин вақт ўтганидан сўнг, 20.11.2009 йилда жиноят ишини амнистия акти асосида тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан мурожаат этилган.

Амнистия тўғрисидаги Қарорга асосан тугатилган жиноят ишлари юзасидан жавобгарлиқдан озод қилинган шахсларга нисбатан тергов давомида эҳтиёт чоралари, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ва олиш ҳақидаги қарорлар бекор қилинмаган.

Мисол учун, Департаментнинг Тошкент шаҳар бўлими томонидан «Umid gold invest» МЧЖ раҳбари Т.Мухамбеталиевга нисбатан ЖКнинг 184-моддаси 2-қисми «б» банди, 189-моддаси 3-қисми билан 20.08.2009 йилда жиноят иши қўзғатилиб, Олмазор туман прокуратураси терговчиси К.Исламов тергов жараёнида 23.10.2009 йилда Т.Мухамбеталиевни жиноят ишида сиртдан айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинган, эҳтиёт чораси тилхат қўлланилиб ва почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ва олиш ҳақида қарор қабул қилинган. 24.11.2009 йилда Т.Мухамбеталиев туман прокуратурасига ариза билан мурожаат қилиб, жиноят ишини амнистия актига кўра тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан юборилган ва у жазодан озод қилинган. Лекин, Олмазор туман прокуратураси томонидан Т.Мухамбеталиевнинг почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш тўғрисидаги ва қўлланилган эҳтиёт чораси тилхат қарорларини бекор қилинмаган.

Бу эса, келгусида ишни судга қадар юритиш босқичида юқоридаги каби ҳолатларнинг олдини олишга қаратилган чора-тадбирларни белгилашни талаб қиласди.

Прокурорнинг амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш ҳақидаги ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги илтимосномаси жиноят содир қилинган ёхуд дастлабки тергов юритилаётган жойдаги жиноят ишлари бўйича туман(шаҳар), округ, худудий ҳарбий суднинг судьяси томонидан якка тартибда кўриб чиқилади.

Суд мажлиси илтимоснома текширув материаллари ёки жиноят иши билан бирга судга келиб тушган пайтдан эътиборан ўн суткадан кечиктирмай ўтказилади.

Агар суд мажлиси давомида амнистия актини қўллаш учун асослар мавжуд эмаслиги аниқланса, суд терговга қадар ўтказилган текширув материалларини ёки жиноят ишини умумий қоидалар бўйича тегишинча терговга қадар текширув ўтказиш ёки дастлабки тергов ишини юритиш учун прокурорга юбориш тўғрисида ажрим чиқаради.

Ажримнинг қарор қисмида суд қўйидаги масалаларни ҳал этади:
амнистия актига асосан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш ҳақида ёхуд жиноят ишини тугатиш тўғрисида;

прокурорнинг жиноят ишини қўзғатишни рад қилиш тўғрисидаги ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги илтимосномасини қаноатлантиришни рад этиш ҳамда терговга қадар ўтказилган текширув материалларини ёхуд жиноят ишини умумий қоидалар бўйича тегишинча терговга қадар текширув ўтказиш ёки дастлабки тергов ишини юритиш учун прокурорга юбориш тўғрисидаги қарорлардан бири қабул қилинади.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасининг амалдаги жиноят, жиноят-процессуал кодекслари ҳамда амнистия актини қўллашга доир Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлис Сенатининг қарорлари, Олий суд пленумининг қарорларини таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, биринчи

инстанция судларида амнистия актини қўллашда қўйидаги масалалар ҳал қилинади:

1. Жиноий жавобгарликдан озод қилиш;
2. Жиноий жазодан озод қилиш ёки тайинланган жазони қисқартириш;
3. Кўшимча жазодан озод қилиш;
4. Судланганликни олиб ташлаш.

Амнистия актини қўллашда жиноий жавобгарликдан озод қилиш суриширувчи, терговчи, прокурор ёки судья томонидан мавжуд маълумотлар ва фактлардан келиб чиқиб қўлланиш мумкин деган хulosага келинган тақдирдагина қўлланилади.

Таснифлашда жавобгарликдан озод қилиш асосларини реабилитация қиласиган ёки реабилитация қилмайдиган турларга бўлиш айниқса қизғин фикр-мулоҳазаларга сабаб бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Зотан, юридик доираларда қилмишида жиноят таркиби бўлмаган шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш мумкин эмас деган фикр кенг тарқалган бўлиб, унга нисбатан жиноят ишини (жиноий таъқибни) тугатиш, жиноят иши қўзғатишни рад этиш мумкин, холос. Жиноий жавобгарликнинг икки қиррали (ижобий ва салбий) моҳиятини қўриб чиқиша бу нуқтаи назар ишончсиз нормага айланиб қолади. Негаки, жиноий жавобгарликнинг ижобий қирраси субъектнинг келгусидаги эмас, балки айни ҳозирги пайтдаги ижобий хулқ-авторини намоён этмоғи керак.

Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг бундай бўлининини кўпгина юристлар ёқлаб фикр билдирадилар¹. Бундай озод қилишнинг шартли турларини баъзан муваққат турлар деб, шартсиз турларини эса жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг якуний, узил-кесил турлари деб ҳам

¹ См.: Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности: Учебно-методическое пособие. С.18; Головко Л. Классификация оснований освобождения от уголовной ответственности. С.39-40; Крылова Н.Е., Ткачевский Ю.М. Понятие и виды освобождения от уголовной ответственности. С.168-169; Ендольцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения. М., 2002. С.65-66

юритадилар. Бундай гурухга ажратиш мезонлари тўғрисидаги масалани ҳал этишда илм-фанда баъзан аниқлик ва изчилилликка риоя этилмайди.

Айтайлик, Л.В.Головко шундай деб тушунтиради: “Моддий-хукукий нуқтаи назардан бундай бўлиниш асосида жиноий жавобгарликдан озод қилинган шахснинг зиммасига муайян мажбуриятларни тегишли қарор қабул қилинганидан кейин юкланиши ёки юкламаслиги, процессуал нуқтаи назардан эса жиноят ишини тугатиш тўғрисидаги ёки уни тиклаш ҳақидаги қарорни бекор қилиш мумкинлиги ёки мумкин эмаслиги ётади²³.

Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунида шахсни жиноий жавобгарликдан озод этишнинг шартли тури фақат ЖКнинг 67- моддасида белгиланган.

Е.Крылова ва Ю.М.Ткачевский шундай деб ёзадилар: “Жиноий жавобгарликдан озод қилиш асосларини шартли ва шартсиз турларга бўлиш замерида айбор шахс жиноий жавобгарликдан озод қилинганидан кейин унинг хулқ-автор ва хатти-ҳаракатига нисбатан муайян талаблар белгилаш мажбурийлиги ёки имконсизлиги ётади”¹.

Уларнинг бу фикри муайян муроҳазага туртки бўлди. Юқорида айтилганидек, талаблар шахсга жиноий жавобгарликдан озод қилинганидан кейингина эмас, балки озод қилиниши жараёнида ҳам қўйилиши мумкин. Бундан ташқари, шартлилик тушунчасини талабларни белгилаш, яъни айбор зиммасига мажбуриятлар юклаш ҳолларининг ўзи билан чеклаб қўйиш тўғри эмас.

Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг норматив асослари мазмунига кўра шартли ёки шартсиз бўлиши мумкин.

Озод этилаётган шахс зиммасига синов даврида муайян мажбуриятларни, чекловларни белгилаган ҳолда қўлланиладиган шундай

²³ Головко Л. Классификация оснований освобождения от уголовной ответственности. // Законность. 1998. №11. С.39-40

¹ Крылова Н.Е., Ткачевский Ю.М. Понятие и виды освобождения от уголовной ответственности. С.168-169

асослар шартли нормалар деб этироф этилади. Таъкидлаш жоизки, бундай озод қилиш икки босқичда қўлланилади. Бу иш ўзида озод қилишни амалга ошириш учун асос бўлаётган синов муддатини ҳамда шартларини қамраб оладиган ва бажарилмаган тақдирда бекор қилинадиган дастлабки озод қилиш ҳамда синов муддати тугалланишига асосланадиган узил-кесил озод қилиш йўсинида содир бўлади.

Жиноий жавобгарликдан озод қилишнинг бир қанча турлари, хусусан – ўз қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлганлиги муносабати билан (ЎР ЖК 66-моддаси); ярашилганлиги муносабати билан (ЎР ЖК 66¹-моддаси); жавобгарликка тортиш муддатининг ўтиб кетганлиги муносабати билан (ЎР ЖК 64-моддаси); амнистия акти асосида (ЎР ЖК 68-моддаси) озод қилиш шартсиз хусусият касб этади.

Амнистия актини қўллашда жиноят процессида жиноий жавобгарлик ва ундан озод қилиш муаммолари жиноят процессуал ҳуқуқининг асосий ва айни пайтда энг мураккаб масалаларидан ҳисобланади. Айбдор шахснинг жиноий жавобгарликка тортилиши шартлиги ҳамда тегишли қонун асосида уни жиноий жавобгарликдан озод қилиш нормалари талаблари ўртасида ўзаро қарама-қаршилик мавжудлиги ёки йўқлиги ҳақида республикамиз қонун ҳужжатларида, шунингдек, юридик адабиётларда ҳам тегишли тушунтиришлар билдирилмаган. Хорижий давлатлар қонун ҳужжатлари ҳамда юридик адабиётларида ҳам бир-бирига қарама-қарши фикрлар баён этилган.

Бу борада С.Г.Келинанинг фикрича, фикрича, жиноят содир этган шахсни жиноий жавобгарликдан озод қилиш жиноий ҳуқуқий муносабат тугатилганлигини англатади: давлат шахсни озод этиш тўғрисида қарор қабул қилган одил судлов органлари тимсолида содир этилган қилмиши учун айбдорни жазолаш борасидаги ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларидан воз кечади, жиноят содир этган шахс эса қонунда назарда тутилган озодликдан маҳрум

бўлиш мажбуриятидан ҳамда содир этилган жиноят оқибати ҳисобланган мажбурлов чораларидан халос бўлади²⁴.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиш деганда жиноят содир қилган шахсга нисбатан қонунда кўрсатилаган жиноий-хукуқий санкцияни қўлламай, аксинча, уни бундай жавобгарликдан озод қилиш тушунилади. Бу ҳолат барча жиноий жавобгарликдан озод қилиш турлари учун, жумладан ярашганлиги муносабати билан, шунингдек, вояга етмаганларга нисбатан мажбурлов чораларини қўллаган ҳолда жиноий жавобгарликдан озод қилганларга ҳам тааллуклидир²⁵.

Бу масалага М.Х. Рустамбаев эътибор қаратиб, жиноий жавобгарликдан озод этиш–бу жиноятчиликка қарши курашни амалга оширувчи органлари тимсолида давлат жиноят содир қилган шахсни ЖКда кўрсатилган барча ҳолатлар юзасидан ўзининг илгариги ижтимоий хавфлилик даражасини йўқотганлик оқибатида шахсни маҳкум қилишдан воз кечиш деб таъкидлайди²⁶.

Н.И.Ветровнинг фикрига кўра жиноий жавобгарликдан озод этиш – бу айблов ҳукмида салбий баҳолангандан шахсни давлат томонидан маҳкум этишдан воз кечишидир²⁷.

А.И.Рарогнинг фикрича эса жиноий жавобгарликдан озод этиш деганда хукуқбузарни жиноий қилмишни содир этиш натижасида келиб чиқсан барча хукуқий оқибатлардан озод этиш тушунилади²⁸.

Шу ўринда жиноят иши қўзғатилмай амнистия акти қўлланилганда, шахс жиноий жавобгарликка тортилган бўлиб ҳисобланадими деган ҳақли савол туғилади.

²⁴ Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Изд. «Наука». М., 1974. С.41

²⁵ Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Издательство «Наука». М., 1974. С. 42

²⁶ Рустамбоев М.Х. Курс уголовного права Республики Узбекистан в пяти томах. Ташкент. Изд.»ТГЮИ, 2008. П-т. С. 187

²⁷ Ветров Н.И. Уголовное право. Общая часть. М., 1999 г. С. 331

²⁸ Уголовное право. Россия, Том-1. Общая часть. М., Норма. 1998 г. с. 463-464

Айни чоғда Жиноят кодексининг 2, 9, 10, 16, 68-моддалари талабларига риоя қилмай жиноят иши қўзғатишни амнистия акти асосида рад этиб, шахсни жиноий жавобгарликдан озод этиш тўғрисидаги қонунчилик даражасида ўрнатилаган тартиб асосли ва қонунийми, жиноят содир этган шахснинг айблилиги тўғрисидаги масалани ЖПКнинг 84-моддасига мувофиқ ҳал қилмай туриб, унга нисбатан амнистия акти қўлланиши ЖК ва ЖПКнинг юқорида қайд этилган моддалари талабларига зид эмасми, айбор деб топилмаган шахсга нисбатан амнистия акти қўлланилиши тўғрими, шахснинг жиноятга алоқадорлиги - айбли ёхуд айбизлиги масаласи жиноят ишлари бўйича судлар томонидан мухокама қилинмаган жиноят ишлари мавжудми, жиноят содир этган шахсга амнистия қўлланганлиги тегишли давлат органлари томонидан рўйхатга олинадими сингари амнистия актини қўллаш масалаларига оид қатор саволларга жавоб топиш талаб этилади.

Фикримизча, бу саволларнинг ечими бу куннинг эндилиқда энг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолмоқда. Зотан жиноят таркибининг барча аломатлари мавжуд бўлган қилмишни содир этиш жавобгарликка тортиш учун асос бўлиши (Жиноят кодексининг 16-моддаси) талабидан келиб чиқиб ҳамда гумон қилинувчининг у содир этган жиноят ҳақидаги кўрсатувлари ва айбланувчининг ўз айбига иқрор бўлиши, бу иқрор бўлиш мавжуд далиллар мажмуи билан тасдиқланган тақдирдагина, уни айблаш учун асос қилиб олиниши мумкинлигини эътиборга олиб, айбланувчининг берган кўрсатувлари билан аниқланган ҳолатлар, у ўз айбига иқрор бўлган тақдирда ҳам, ўзининг айбор деб эканлигини инкор қилган тақдирда ҳам ишнинг ҳамма ҳолатлари билан боғланган ҳолда бошқа далиллар каби текшириб чиқилиши ва баҳоланиши лозим (Жиноят-процессуал кодексининг 112-моддаси).

Жиноят ишининг судга қадар ва суд мухокамаси босқичларида амнистия актини қўллашда айбланувчи(судланувчининг) аризаси бўлиши лозимлиги унинг айбига иқрорлигини кўрсатади ва ўз навбатида айбига иқрорликнинг моҳиятини кўриб чиқиши тақозо қиласи.

Бу ўринда айтиш лозимки, иқрорликнинг асл моҳияти - ўз хоҳиши билан бошқанинг фойдасига ва узига салбий таъсир этиши мумкин бўлган таҳқирловчи ҳақиқатни ошкора тасдиқлаш, унutilган ёхуд инкор қилинаётган воқеликни тан олишдан иборат¹. Фалсафий, маънавий, ахлоқий ва ҳуқуқий адабиётда ҳам иқрорлик шунга муқобил равишда таърифланади.

Бобокалонимиз Соҳибқирон Амир Темур "Тузуклари"да қуйидаги сатрлар бор:

"Менга ёмонликлар қилиб, бошим узра шамшир кўтариб, ишимга кўп зиён етказганларни ҳам илтижо билан тавба-тазарруқ қилиб келгач, ҳурматлаб, ёмон қилмишларини хотирамдан ўчирдим. "Кимки менга душманлик қиласа-ю, кейин пушаймон бўлиб, илтижо билан ҳимоя истаб, тиз чўкиб ҳузуримга келса, душманлигини унутиб, мурувват ва дўстлик кўрсатдим"²⁹.

Шубҳасизки, ўз қилмишларини тўғри тушуниш ҳамда инкор қилмаслик ахлоқий бурч ва ҳуқуқий мажбуриятдир. Афсуски, баъзида шахс бирор сабабдан хато қилиши ёки бирор мақсадда атайнин ёмондан иқрор бўлиши мумкин. Тергов-суд амалиётида ҳақиқий жиноятчини ёки ўз шерикларини яшириш ниятида "икрор" бўлиш ҳоллари кўп учрайди.

Фуқаровий муносабатларда даъвога иқрор бўлиш, хусусан қарзни тўлаш, гаровга ёхуд ижарага олинган мулкни қайтариш, зиённи қоплаш кабилар низога барҳам беради. Жиноят ишларида эса иқрорликнинг оқибати турлича, иқрорликка эришиш учун тарафлар, одатда, ўзаро тортишадилар, далиллар тақдим этишади.

Эътироф этиш керакки, айбни инкор қилиш ҳам, иқрорлик ҳам ҳақиқий бўлмаслиги мумкин. Ҳар иккала ҳолатда ҳам тергов зиддиятдан холи, силлиқ ўтмайди, муаммо осонгина аниқланмайди. Муаммони ишончли далиллар излаш, ишдаги барча далилларнинг мажмуасини таҳлил қилиш ва баҳолаш йўли билан ечиш лозим.

²⁹ Темур тузуклари. F.Фулом номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси,-Т.: 1991,-Б.57.

АҚШнинг кўпчилик штатларида 90% жиноят ишлари айбга иқрорлик ҳақида битимга кўра судда мазмунан кўрилмай, жазо тайинлаш билан тугалланади. Айбига иқрор шахс атторнейга ўз ташаббуси билан мурожаат қилса, ҳатто жиноят иши қўзғатилмай, гуноҳкорга хайрли ишлар билан машғул бўлиш билан айини оқлашига имкон берилади. Бу тартиб тўғри йулдан адашган, қўққисдан ёки ноиложликдан жиноят содир этганларни ҳалолликка чорлайди.

Буюк Британиянинг "Далиллар тўғрисида" 1898 йилда қабул қилинган қонунида "айбланувчининг иқрорлиги ишни батамом ҳал қиласди" , деган қоида бор. Лекин бу иқрорликнинг нақадар ҳақиқий эканлиги ва сабаблари текширилмайди, дегани эмас. Амалиётда 98% гача жиноят ишлари магистрлар судида "суммар", яъни соддалаштирилган тартибда кўрилади, 90%гача ишлар бўйича судланувчилар ўз айбларини инкор қилмайдилар ва суд уларга тергов юритмай, енгилроқ жазо тайинлаш билан кифояланади.

Иқрорликка шу тарзда баҳо бериш бир қанча мамлакатлар қонунларида бор. Аммо процессуал тартиб-қоидалар текширилмаган, шубҳали иқрорликка асосланиб айлов хукми чиқаришнинг олдини олишга қаратилган.

Японияда XIX аср ўрталарида ғалаба қилган маърифатпарварлик - мэйдзи бошқаруви давридан бошлаб ўз айбига иқрор бўлмаган шахсни маҳкум этиш тайинланган. Амалиётда қийнов ва бошқа тақиқланган йўллар билан айбланувчининг иқрорлигига эришиш ҳолатлари тез-тез учрагани боис, мамлакатда 1947 йилда қабул қилинган Конституция ва 1948 йилдаги Жиноят-процессуал кодексда иқрорлик биринчи даражали далил ҳисоблансада, факат унинг ўзи айлов хукмини чиқариш учун етарли асос бўлолмаслиги таъкидланган.

Шўролар давридаги қонунларда ва адабиётларда ҳам умуман иқрорликни текшириш, ундан эҳтиёткорлик билан фойдаланиш зарурлиги уқдириларди. Лекин амалиётда, "советларга қарши аксиинқилобий ташкилот ва гуруҳлар иши бўйича иқрорлик асосий, ҳал қилувчи далил" деб қараларди.

Суд амалиётида йўл қўйилган хатоларнинг 80 фоизи судланувчининг айбга икрор эмаслигига ишонмаслик, у билдирган важларни текширмай рад этишлик оқибати, 7 фоиз хато эса айбланувчининг айбловга икрорлигини бошқа далиллар ёрдамида таҳлил қилинмагани билан боғлиқ. Айрим ишларда айбланувчи ўз кўрсатувларини нима сабабдан ўзгартиргани билан қизиқмаслик (8 фоиз), икрорликка айбланувчини алдаш, қўрқитиш, қийнаш йўли билан эришилгани (2 фоиз) каби ҳоллар аниқланмай қолгани учраб туради. Таажжубланаарликки, ана шу ишларнинг 58 фоизи буйича айбланувчилар дастлабки тергов чоғида айбга тўла ёки қисман икрор булганлар.

"Агар судланувчи айблов хulosасида баён қилинган ҳолатларга розилик билдиrsa, унга эълон қилинган айб тўғри эканига икрор бўлса ва кўрсатув берса, суд суд терговини давом эттиrmайди ва тарафларнинг музокараларини эшитишга киришади", деган қоида 1929 йилдаги ЎзССР ЖПКнинг 113-моддасида бор эди.

Ўзбекистонда 1959 йилги Жиноят-процессуал кодексида ҳам, ҳозирги ЖПКда ҳам айбланувчининг берган кўрсатувлари билан аниқланган ҳолатлар айбланувчи ўз айбига икрор бўлган тақдирда ҳам, айбдор эканлигини инкор қилган тақдирда ҳам ишнинг ҳамма ҳолатлари билан боғлиқ ҳолда бошқа далиллар каби текшириб чиқилиши ва баҳоланиши лозим, деган қоида киритилди (57-м.)

Қадимги Рим ҳуқуқида машхур "хеч ким ўзининг иши бўйича мақбул гувоҳ бўлолмайди" (Nullus idoneus testis in re sua intelligatur) деган қоидага кўра, икрорликдан далил сифатида фойдаланиш мумкин эмас. Бинобарин, "фалончининг айби унинг икрорлиги билан исботланади", дейиш хато. Айб қонунга кўра холисона далиллар билан исботланмоғи лозим. Икрорлик хеч қачон, ҳар қандай ҳолатда ҳам холисона билдирилмайди. Шу боисдан, амалдаги ЖПК 112-моддасининг биринчи қисмида:

"Гумон қилинувчининг у содир этган жиноят ҳақидаги кўрсатувлари ва

айбланувчининг ўз айбига иқрор бўлиши, бу иқрор бўлиши мавжуд далиллар мажмуи билан тасдиқланган тақдирдагина, уни айблаш учун асос қилиб олиниши мумкин".

Айбланувчининг иқрорлиги иш бўйича далил ҳисобланмаслиги, унга холислик хос эмаслиги, ўзгарувчанлиги, амалий аҳамияти йўқлиги сабабли далилларга баҳо беришда эътиборга олинмаслиги ҳақида яrim аср муқаддам ёзилганди⁶. Аслида эса исботлаш ҳуқуқида муҳим ўрин эгаллайдиган мазкур масаланинг кўп қирралари бор.

АҚШ Олий судининг Эскобедо иши бўйича 1964 йилда қабул қилган қароридаги қоидага кўра, айбланувчини ўз ҳимоячиси ҳозир бўлмаган вақтда сўроқда билдирган иқрорлигидан судда воз кечишга ҳақли ва бундай иқрорлик ҳуқуқий кучга эга эмас.

Айбга иқрорлик моҳиятан бир неча турларда учрайди ва ҳар хил оқибатларга олиб келади. Чунончи:

1) иқрорлик тўғрисида жиноят иши қўзғатилмасдан ва иқрор бўлувчи шахс ҳуқуқни муҳофаза қиласидиган органга чақирилмасдан олдин арз қилинган бўлса, шахсга енгиллик беришда қўпроқ эътиборга олиниши лозим;

2) инкор қилиб булмайдиган далилларнинг борлиги сабабли ноилож иқрор бўлиш;

3) иқрорлик ўз қилмишидан пушаймон бўлиш билан боғлиқ бўлиши шарт. Акс ҳолда, айбини инкор қилмай, ўз қилмишини тўғри деб ҳисобловчи, яна жиноят содир этиш, давом эттиришга мойиллик билдирувчи шахсни кечириш, жазосини енгиллаштириш жиддий хато бўларди.

4) айбига иқрор бўлган шахс ўз қилмиши ҳақида батафил кўрсатув бериши, жиноятни тўла очишда, унга алоқадор шахсларнинг фош қилишда фаол ёрдам бериши албатта эътиборга олиниши шарт. Жиноий уюшма ёки ташкилот аъзолари агар тайёрланаётган жиноят тўғрисида олдиндан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар берсалар, айбга иқрорликка қараганда

юқори баҳо берилиши лозим.

Жиноий жавобгарлик ва жазо масалаларини ҳал қилишда айбга иқрорликнинг юқорида баён қилинган турларидан ташқари бир қанча бошқа ҳолатлар, жумладан содир этилган жиноятнинг оғирлик даражаси ва унинг оқибатида етказилган зиён инобатга олинади.

ЎзР Жиноят кодекси 1999 йил августидаги туфайли етказилган моддий зиённи қоплаш маҳкумга жазо тайинлаш чоғида эътиборга олиниши тўғрисида қоида билан тўлдирилди. Хусусан, тарихий ва маданий ёдгорликларни нобуд қилиш, бузиш ёки уларга шикаст етказиш (132-модда), ўзганинг мулкини қасдан нобуд қилиш ёки унга зарар етказиш (173-модда), сохта банкротлик (180-модда), банкротликни яшириш (181-модда), экинзор, ўрмон ёки бошқа дов-дараҳтларга шикаст етказиш ёки уларни нобуд қилиш (198-модда) ва банд солинган ёки гаровга қўйилган мулкни қонунга хилоф равишида тасарруф этиш (233-модда) учун, агар етказилган зиён уч карра миқдорда қопланган булса, озодликдан маҳкум қилиш тарақасидаги жазо қулланилмайди.

Шундай қилиб, айбга иқрорлик шахснинг ўз қилмишига онгли муносабатини билдиради ва ишнинг бошқа ҳолатлари билан биргаликда кўриб чиқилади. Жиноят содир қилган шахсга нисбатан жиноий иш кўзғатмасдан, айбор шахсни амнистия акти асосида жиноий жавобгарликдан озод этилганлиги тўғрисидаги қўйидаги суд ажримини фикримизнинг тасдиғи сифатида мисол қилиб келтирамиз.

Тошкент шаҳар Шайхантохур туман судининг 2009 йил 14 октябрдаги 45/2009-сонли иш бўйича чиқарган ажримига қараганда, В. 2009 йил 26 август куни соат чамаси 14.30 да Тошкент шаҳар Ибн Сино кўчасидаги 40-оиласвий поликлиника қаршисидаги автобус бекати олдида ўз бошқарувидаги “Газ 322132-141” русумли, давлат рақами 10ВЕ 636 бўлган микроавтобусда Йўл ҳаракати қоидаларининг 10.1-банди талабларини бузган. Бунинг оқибатида Р. бошқарувидаги “ТИКО” русумли, давлат рақами 01 J 759 СА

бўлган автомашина ва А. бошқарувидаги, қарама қарши томондан ҳаракатланиб келаётган “МАТИЗ” русумли, давлат рақами 01 М 172 АА бўлган автомашина билан тўқнашув содир қилган. Терговга қадар ўтказилган текширув материалларига кўра, В. нинг айборлиги суд-тибиёт ҳамда суд-транспорт экспертизалари хulosалари, шунингдек жабрланувчилар билан автотўқнашув содир бўлганлигига айбор эканлиги тўғрисида В. нинг ўзи берган кўрсатувлари, шунингдек эҳтиётсизлик оқибатида йўл-транспорт ҳодисасини содир қилганликда айбига тўлиқ икрорлиги ва қилмишидан пушаймонлиги каби ҳолатларни ҳамда унга нисбатан амнистия актини қўллаш тўғрисидаги берган аризасини инобатга олиб, туман прокурори томонидан В. га нисбатан жиноят ишини қўзғатишни рад қилиб, амнистия қарорига асосан жиноий жавобгарликдан озод қилиш тўғрисида судга илтимоснома киритилган.

Суд прокурорнинг илтимосномани қаноатлантиришни сўраб берган хulosасини, В. томонидан жиноят содир қилинганлиги, унинг айбига тўлиқ икрорлиги ва қилмишидан пушаймонлигини, шунингдек терговга қадар ўтказилган текширувлар юзасидан тўпланган барча далиллар билан унинг айборлиги ўз тасдигини топганлигини инобатга олиб, унга нисбатан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2009 йил 28 августдаги Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилинганлигининг ўн саккиз йиллиги муносабати билан амнистия тўғрисида”ги Қарорининг 7-бандига асосан жиноий иш қўзғатишни рад этиш тўғрисида ажрим чиқарган³⁰.

Жиноят содир бўлганлиги ҳақидаги хабар дастлаб тегишли давлат органлари томонидан Ф-1 шаклидаги китобга рўйхатга олинганлиги, суднинг ажрими қонуний кучга кирганидан сўнг, яна тегишли тартибда

³⁰ Тошкент шаҳар Шайхантохур туман судининг 2009 йил 14 октябрдаги 45/2009-сонли иш бўйича чиқарганин ажрими.

расмийлаштирилиб рўйхатга олингандиги шахснинг жиноий жавобгарликка тортилганлигининг ҳуқуқий оқибатидир.

Демак, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва судьянинг ҳар бири жиноят ишини қўзғатишни рад этиб, жиноят содир қилган шахсга нисбатан амнистия актини қўллашда шахснинг айбига икрор бўлганлигига, қилмишига чин кўнгилдан астойдил пушаймонлигига, ўзига нисбатан амнистия актини қўллаш тўғрисида ариза ёзган шахс томонидан ҳақиқатан ҳам жиноят содир қилинганлигига тўла ички ишонч ҳосил қиласди ва ҳуқуқий онгига таяниб қонуний ва асосли хулоса чиқаради ва бу билан ЖПКнинг 95-моддасидаги суриштирувчи, терговчи прокурор ва суд ишдаги барча ҳолатларни синчковлик билан, тўла, ҳар томонлама ва холисона кўриб чиқишига асосланган ҳолда қонунга ва ҳуқуқий онгига амал қилиб ўзларининг ички ишончлари бўйча далилларга баҳо беришлари ҳақидаги талабини бажарадилар.

Суд прокурорнинг иш юзасидан берган хулосасини, шунингдек жиноят содир қилган шахснинг суд мажлисида келтирган важларини, тақдимномадаги терговга қадар ўтказилган текширув материалларидағи далилларни баҳолаб, айнан тақдимномада кўрсатилган шахс томонидан ҳақиқатдан ҳам жиноят содир этилганлигига ва унинг айборлигига тўла ишонч ҳосил қилиб, унга нисбатан жиноят ишини қўзғатишни рад этиб, амнистия акти қўллаш ЖК ва ЖПК талабларига мувофиқ келишини инобатга олиб, ЖПКнинг 591-моддасига мувофиқ прокурорнинг илтимосномасини қаноатлантиришни лозим топади.

Ўзбекистон Республикаси Олий Судининг 2009 йил 2-ярим йиллигига мўлжалланган иш режасига мувофиқ, “Амнистия актини қўллаш тартиби такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун хужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунини судлар томонидан қўлланилиши амалиёти ўрганиб чиқилиб умумлаштирилди.

Умумлаштириш натижаларига кўра, жиноят ишлари бўйича судлар томонидан одил судловни амалга ошириш, суд-хуқук ислоҳотлари жараёнида қабул қилинган мазкур қонунинг амалиётда қўллаш борасида муайян ишлар амалга оширилганлиги аниқланди.

2008 йилнинг 4-чораги ва 2009 йилнинг 1-ярим йиллиги давомида судлар томонидан амнистия актларининг қўлланиш амалиёти натижаларига кўра, республика судлари томонидан жами қўриб чиқилган 35 743 нафар шахсга нисбатан жиноят ишларининг 24 864 нафар шахсга нисбатан 69,5 фоизига нисбатан амнистия актлари қўлланилган, шундан 1126 нафар шахс ёки 4,9 фоизи қамоқ жойларидан озод этилган.

Шунингдек, 531 нафар шахсни жазо муддатлари қисқартилган, 718 нафар шахс жазодан муддатидан илгари равишда озод қилинган, 179 нафар шахсга нисбатан тайинланган жазолар бошқа енгилроқ жазога алмаштирилган, 1636 нафар шахсга нисбатан жиноят ишини қўзғатиш рад этилган. 12 421 нафар шахсга нисбатан ишлар тутатилган, 29 нафар шахс республика ҳудудидан ташқарида бўлганлиги сабабли, уларга нисбатан иш сиртдан кўрилиб, амнистия акти қўлланилган.

Юқорида қайд этилган қонуннинг қабул қилиниши муносабати билан судлар томонидан прокурорларнинг жами 6275 та амнистия актини қўллаш тўғрисидаги илтимосномалари қўриб чиқилган. Шундан, 6155 та илтимоснома қаноатлантирилган, 63 таси рад этилган, 57 таси амнистия акти қўллаш учун асослар мавжуд эмас деб топилиб, иш материал суднинг ёзма хуносаси билан дастлабки тергов юритиш учун қайтарилган³¹.

Жиноят ишларининг иккинчи инстанция судларида кўрилишида амнистия актини қўллаш масалалари

³¹ Муслимов.И. Амнистия актини судлар томонидан қўлланилиши суд-хуқук соҳасидаги ислоҳотларнинг мантиқий давоми //Инсон хуқуқларини химоя қилишда тергов органларининг вазифалари: илмий-амалий қўлланма-Т “Юрист медиа маркази”. 2010.Б. 43

Жиноят процессида ишларни кассация ва назорат тартибида кўриб чиқиши жиноят ишлари бўйича суд қарорларининг қонунийлиги, асослилиги ваadolatлилигини текшириш кўринишларидан бири бўлиб³², қонунийлик ва фуқаролар хуқуqlарини таъминлашнинг қўшимча кафолати, одил судлов сифатини оширишнинг самарали воситаси ҳисобланади³³.

Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунчилигига мувофиқ, ташкилий тузилиши жиҳатидан судлар бир-бири билан бўғин тушунчasi билан, жиноят ишларини кўриб чиқишида бажарадиган функциялари жиҳатидан эса инстанция тушунчasi билан боғлик бўлади. Суд инстанцияси суд ишларини ҳал этиш билан боғлик у ёки бу функцияни бажарувчи (ёки унинг таркибий тузилмаси) ҳисобланади.

Биринчи инстанция суди деб мазкур иш учун асосий бўлган масалаларни мазмунан кўриб чиқишига ваколатли бўлган судга айтилади. Жиноят ишлари бўйича биринчи инстанция суди айбланувчи шахснинг жиноятни содир этишда айбдор ёки айбдор эмаслиги ва унга қандай жазо тайинлаш масаласини ҳал қиласи.

Биринчи инстанция суди сифатида уч бўғинли судларнинг барчаси, шу қаторда ҳатто Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳам иш кўради. Бу судларнинг ваколат доираси амалдаги қонун билан аниқ белгиланган. Иккинчи инстанция судларига апелляция ва кассация тартибида иш юритувчи судлар, учинчи инстанция судларига назорат тартибида ва янги очилган ҳолатлар муносабати билан иш юритувчи судлар киради.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раёсати ва Пленуми ишларни факат назорат тартибида кўради («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 18, 24-моддалари).

³²Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 2008 йил 15 майдаги 11-сонли “Судлар томонидан жиноят ишларини кассация тартибида кўриш амалиёти тўғрисида”ги Қарори

³³Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 2008 йил 15 майдаги 12-сонли “Судлар томонидан жиноят ишларини назорат тартибида кўриш амалиёти тўғрисида”ги Қарори

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг судлов ҳайъати ишларни биринчи инстанцияда апелляция, кассация ва назорат тартибида кўради («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 25-моддаси).

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди ўз ваколатлари доирасида ишларни биринчи инстанция суди сифатида, апелляция, кассация ва назорат тартибида кўради («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 30-моддаси).

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди раёсати ишларни факат назорат тартибида кўради.

Қорақалпоғистон Республикаси Олий суди, вилоят суди, Тошкент шаҳар суди ҳайъатлари апелляция ва кассация тартибида иш кўради («Судлар тўғрисида»ги қонуннинг 33-моддаси).

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддасига кўра, ҳар бир шахсга ўз ҳуқуқ ва эркинликларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмаларининг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланган. Бинобарин, фуқароларнинг ҳукм, ажрим ва қарорлар устидан апелляция, кассация ва назорат тартибида шикоят билдириш ҳуқуқи ҳам уларнинг конституциявий ҳуқуқи ҳисобланади.

Бу ўринда шуни айтиш лозимки, суд қарорларини қайта кўриб чиқилишига бўлган ҳуқуқ жиноят-процессуал муносабатларга жалб этилган шахслар ҳуқуқ ва қонуний манфаатларининг муҳим кафолати ҳисобланади. Шу боисдан, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид бир қатор халқаро-ҳуқуқ нормаларида суд қарорларини қайта кўриб чиқишга бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари баён этилган. Хусусан, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 14-моддасида ҳар қандай жиноят бўйича судланган ҳар бир шахс қонунга мувофиқ, тегишли бўлган ҳукм устидан юқори турувчи суд инстанцияларида ишнинг қайта кўрилишини талаб қилишга ҳақли эканлиги баён этилган.

1995 йил 26 майда МДХ давлатлари томонидан имзоланган Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига доир конвенциянинг 7-моддасида ҳар бир жиноят иши бўйича судланган шахс қонунда белгиланган тартибда юқори турувчи суд инстанциясида унинг иши кўриб чиқилишини талаб қилишга ҳақли эканлиги белгиланган³⁴.

Апелляция инстанцияси суди³⁵ қонуний кучга кирмаган ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ваadolatлилигини текширишга қаратилган. Умумий юрисдикция судлари тизимида бундай судлар сифатида қуи бўғин судларига кирмайдиган барча юқори турувчи судлар иш кўради. Апелляция тартибida кўриб чиқилган иш кассация тартибida қайта кўриб чиқилиши мумкин эмас. Апелляция инстанциясининг иш юритиш мазмунига киритилмаган масалалар бундан мустасно албатта.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, апелляция (лотинча “appellatio”(шикоят, мурожаат) сўзидан келиб чиқсан) тартибida иш юритишда тегишли субъектларнинг шикоят асосида юқори турувчи судлар томонидан янги суд муҳокамаси жараёнида фактик ва юридик асосларга кўра қуи турувчи судларнинг кучга кирмаган қарорлари ўрганилиб, апелляция инстанциясининг қарори қабул қилинди³⁶.

Кассация инстанция суди қонуний кучга кирган ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ваadolatлилигини текширади.

Кассация тартибida иш юритишнинг моҳияти шундан иборатки, кассация (лотинча “cassatio” (бекор қилиш, йўқ қилиш) сўзидан келиб чиқсан) тартибida иш юритилганда тегишли манфаатдор шахсларнинг шикоятлари асосида қуи турувчи судларнинг қонуний кучга кирган актлари кўриб чиқилиб, олдингисини ўзгартириш ёки бекор қилиш бўйича қарор қабул қилинади.

³⁴Бардамов Б. Сущность и значение кассационного производства в России // Вестник ОГУ №3/март. 2009. С 20

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2001 йил, 1-2 сон, 11-модда.

³⁶ Лантух Н. Правовая природа институтов пересмотра судебных решений // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. №4 (36) 2007. С. 119

Назорат ва янги очилган ҳолатлар муносабати билан иш юритишни қайтадан бошлаш қонуний кучга кирган ҳукм, ажрим ва қарорларни қонунийлиги, асослилиги ваadolатлилигини текширишга қаратилган.

Шу ўринда мамлакатимиз жиноят-процессуал қонунчилигига суд қарорларини қайта кўриб чиқишининг тарихий асосларига қисқача назар соладиган бўлсак, мазкур институтнинг жуда қадим даврдан мавжудлигини кўришимиз мумкин.

Маълумки, мамлакатимизда ислом дини кириб келгунга қадар амнистия институтини қўллаш билан боғлиқ бўлган муносабатлар асосан зардуштийларнинг муқаддас китоби “Авесто” қоидалари асосида ҳал қилинган.

“Авесто”га мувофиқ, судлов функциялари жамоанинг имтиёзларидан бири ҳисобланган. Шу билан бирга “Авесто” биринчи инстанция судларининг қарорларини қайта кўриб чиқувчи маҳсус шахслар хақида шоҳидлик беради. Бу борада “Авесто”нинг “Вандидот” асарида Ахурмамазда вакиллари ҳамда қонун судьяси сифатида жамоа судлари томонидан қабул қилинган қарорларни қайта кўриб чиқувчи **коҳинлар** хақида эслатиб ўтилган³⁷.

Шариат қоидаларига мувофиқ, қози калон, қози ул куззот ҳамда шайх-ул-исломлар судлов ишлари бўйича қарорларни қайта кўриб чиқиш билан шуғулланганлар.

Юртимизда XIX асрнинг 3-чорагидан бошлаб, мавжуд тарихий шароитга боғлиқ ҳолда, олдин чор империяси кейин, коммунистик тузум қонунлари амал қила бошлади ва улар ўз-ўзидан жиноят ишларини қайта кўриб чиқишининг қонунчилик асосларига ўзгартиришлар киритди.

1917 йил октябрь тўнтариши мавжуд суд тизимини бекор қилиб, 24 ноябрь 1917 йил қабул қилинган судлар тўғрисидаги № 1 Декретда биринчи

³⁷Бобоев Х, Дўстжонов Т, Ҳасанов С. «Авесто»- Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги. -Т.: ТМИ, 2004. –Б.13.

инстанция суди ҳукмлари қатъийлиги, фақат 100 рубль жарима ёки озодликдан маҳрум қилиш жазоси белгиланган ҳукм устидан 7 кун ичида кассация тартибида шикоят қилиш мумкинлиги белгиланди. Шу тариқа апелляция инстанцияси бекор қилинди. 7 март 1918 йилги Суд тўғрисидаги №2 Декрет бўйича Олий суд назорати таъсис этилди. Олий суд назорати кассация инстанциялари томонидан чиқарилган ноқонуний қарорларни текшириб, тўғри қарор қабул қилишга ваколатли эди.³⁸

Суд тўғрисидаги № 2 Декретда кассация инстанциясининг ваколатлари, шу жумладан ҳукмни бекор қилиш ёки ўзгартириш учун иккита асос белгилаб берилди: суд расмий деб топган хато ва камчиликни юқори суд жиддий деб ҳисобласа; шунингдек чиқарилган ҳукм адолатсиз бўлса, ҳукмни бекор қилиш ёки ўзгартириш мумкин эди. Шундай қилиб, юқори суд инстанциясининг ваколатига кирувчи ҳукмнинг қонунийлиги ва асослилигини текшириш мезони вужудга келди. Аммо бу вактда суд назорати инстанцияси ҳали ташкил қилинмаган эди.

1920 йил “Халқ суди тўғрисида”ги Низом қабул қилинди. Лекин бу Низомда кассация инстанциясида йўл қўйилган хато ва камчиликларни бартараф қилишга ваколатли бўлган суд инстанцияси тўғрисида фикр билдирилмади. Бундай суд инстанциясини ташкил қилишга бўлган уриниш 10 март 1921 йил “Олий суд назорати тўғрисидаги Низом”ни қабул қилиш билан амалга оширилди. Бу Низомга кўра, Адлия халқ комиссарлиги қошида Олий суд назорати бўлими очилди.³⁹ “Олий суд назорати тўғрисида”ги Низомда ҳукмларни текширишнинг алоҳида тартиби жорий этилди. Бунга кўра назорат тартибида иш қўзгатиш ва қонуний кучга кирган ҳукмнинг ижросини тўхтатишга оид алоҳида тартиб белгиланди. Ҳукмни бекор қилиш ёки ўзгартириш асослари кассация инстанцияси учун белгиланган асослар билан бир хилда қолдирилди.

³⁸ Муратова Н.Г. Система контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики.: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - Казань: 2004. -36 б.

³⁹ Григорьев А.В. Пересмотр уголовных дел в порядке надзора. М.: Юристъ., 1999. -С 45.

Амалда Олий суд назорати Адлия халқ комиссарлиги қошида бўлганлиги учун суд тизимининг марказига айлана олмади, суд органи эмас, балки маъмурий бошқарув органи бўлиб қолди.

1920 йилларнинг бошида суд ислоҳоти ва кодификациялашга киришилди. 1922 йил биринчи ва кассация инстанцияси судларини назорат қиласидан Олий трибунал Бутуниттифоқ Марказий Ижроия Комитети қошида очилди, республикаларда унинг бўлимлари ташкил этилди. Бир вақтнинг ўзида Адлия халқ комиссарлиги қошида Олий суд назорати ҳам фаолият кўрсатар эди.

1923-1925 йилларга келиб, ҳукмларни бекор қилиш ёки ўзгартириши ваколати СССР Олий судига ва ҳар бир иттифоқдош Республикада тузилган олий судларга берилди. 1936 йил қабул қилинган «Совет Иттифоқи Суд тузилиши тўғрисида»ги қонун ҳукмларни қонуний ва асосли эканлигини текширишнинг икки турини белгилади: кассация тартибида иш юритиш (15-модда) ва назорат тартибида иш юритиш (16-модда).⁴⁰ Ишнинг ҳажмини кўплиги ва ноқонуний, асослантирилмаган ҳукмларни ўз вақтида бартараф қилишга имконият йўқлигини ҳисобга олиб, 1954 йил 15 августда СССР Олий Совети Президиумининг Фармони билан ҳар бир республика, автоном республика, ўлка, область ва автоном вилоят судлари қошида президиумлар ташкил қилинди. Натижада суд инстанцияларининг фаолияти, иштирокчилари, ваколатлари ва иш юритиш тартиби қатъий белгиланди.

1958 йил 25 декабрда ССР Иттифоқи ва иттифоқдош республикалари нинг Жиноят судлов ишларини юритиш Асослари, 1959 йил 21 майда Ўзбекистонда жиноят-процессуал кодекс қабул қилинди. Уларга кўра ҳукмларни қонунийлиги ва асослилигини текшириш нафақат кассация ва назорат инстанциясида, балки янги очилган ҳолатлар бўйича жиноят ишини қайтадан ҳаракатга келтириш тарзида ҳам текшириладиган бўлди.

⁴⁰ Муратова Н.Г. Система контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики.– Казань: 2004. -С 48.

Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил мустақилликка эришиш шарофати билан босқичма-босқич амалга оширилаётган суд ислоҳоти натижасида ҳукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текшириш жиноят процессининг мустақил босқичи сифати ЖПКнинг ўн биринчи бўлимида ўз аксини топди. 2000 йил 14 декабрь Қонуни билан фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини муҳофазасини таъминлаш мақсадида бу босқич янада қучайтирилди, чунончи, апелляция инстанцияси жорий қилинди, кассация инстанциясининг хусусиятлари ўзгартирилди, назорат инстанциясининг ваколатлари кенгайтирилди.

Жиноят ишлари бўйича қонуний кучга кирган суд актларини қайта кўриб чиқишида кассация ва назорат тартибида иш юритишида шикоят ва протестнинг мавжудлиги ишни кассация ва назорат тартибида кўриб чиқишининг зарурий шарти ҳисобланади. Шикоят ва протестни қонунда белгиланган муддатда ва тегишли бўлган суд органига берилиши иккинчи ва учинчи инстанция суди зиммасига шикоят ва протестда кўрсатилган важларнинг тўғри ёки нотўғри тақдим этилганлигидан қатъи назар ишни кўриб чиқиш мажбуриятини юклайди.

Шикоят ёки протестнинг берилиши қабул қилинган қарорлар билан қонуний манфаатлари боғлиқ бўлган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга доир ҳуқукий механизми ишга туширади. Юқори инстанция суди зиммасига ҳукм, ажрим ва қарорларни қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини аниқлаш, шикоятдаги ҳар бир важга асосланган жавоб бериш, шикоят берган шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонун билан кўриқланадиган манфаатларининг бузилишларини бартараф этиш, шикоят билдирилган қарорнинг қонуний, асосли ва адолатлигини таъминлаш учун зарур чора-тадбирларни кўриш вазифасини юклайди.

Ишларнинг кассация ва назорат тартибида юритилиши шахс хуқуқ ва эркинликлари ҳимоясини таъминлашда муҳим вазифаларнинг ҳал этилишига хизмат қиласи.

Хукмларнинг (суд ажримлари, судьянинг қарорлари), шу жумладан, шикоят билдирилмаган ва протест келтирилмаган ҳукмларнинг (суд ажримлари, судьянинг қарорлари) ҳам қонуний асосли ва адолатли бўлишига эришишга кўмаклашади, чунки қонунда назарда тутилган суд қарорлари устидан шикоят билдирилиши, протест келтирилиши, ишнинг юқори инстанция суди томонидан кўриб чиқилиши шартлигини белгилайди. Бу эса суд, прокурор, тергов органларини қонунга риоя қилишга ундаш орқали кучли таъсир кўрсатади.

Юқори босқичдаги судлар қуий босқичдаги судлар фаолияти устидан назоратни амалга оширишга хизмат қиласи, ишларнинг кассация ва назорат тартибида юритилиши бунинг муҳим шакли ҳисобланади. Судлар ишларни кассация ва назорат тартибида кўриб чиқар эканлар, ишнинг юритилишида йўл кўйилган хатолар, қонун бузилишлар ва уларнинг сабабларини аниқлайдилар. Уларни бартараф этиш бўйича кўрсатмалар берадилар. Асослар мавжуд бўлганида кассация ва назорат шикоятлари ва протестларни рад қиласилар ҳамда бу билан тергов ва суд амалиётида қонун нормаларини бир хилда қўлланилишига, уларга қатъий риоя этилишини таъминлайдилар. Ишларнинг кассация ва назорат тартибида юритилиши маҳкум, оқланган шахс, жабрланувчи, фуқаровий давогар, фуқаровий жавобгарнинг қонуний хуқуқ ва манфаатларини таъминлаш вазифасини ҳал қиласи, чунки бу шахслар ўзларининг хуқуқ ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини камситадиган ҳар қандай масала бўйича шикоят билдириш хукуқига эгалар. Юқори инстанция судлари эса бундай шикоятларни кўриб чиқиши, бундай шахсларнинг хуқуқ ва манфаатларининг бузилишларини аниқлаши, уларни бартараф этиши ва келгусида бундай хато ва камчиликларга йўл қўймаслик чораларини кўриши шарт. Бу эса процесс иштирокчиларнинг хукуqlари ва

манфаатларини таъминлашдаги жиноят процессуал кафолатдир. Ишларнинг юқори инстанция судларида кўрилиши тергов органлари фаолияти устидан назоратнинг процессуал шакли сифатида жиноят процессида қонунийликнинг таъминланишига хизмат қилади.

Юқори судларга қуий судларнинг хукм, ажрим ва қарорлари устидан шикоят ёки протест келтиришнинг процессуал тартибини белгиланганлиги сансалорлик, ўзбошимчалик, пайсалга солишининг олдини олади⁴¹.

Жиноят ишларини кўришда кассация босқичида судлов фаолиятини амалга оширишнинг процессуал асослари ва тартиби Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 56-бобида кўрсатиб ўтилган.

Кассация инстанцияси ўзининг моҳиятига кўра, жиноят процесси иштирокчиларининг иш юқори суд инстанциясида суд қарори қонуний кучга киргандан сўнг қайта кўрилишига бўлган ҳуқуқлари ҳимоясини таъминлашга қаратилган муҳим ҳуқуқий институт ҳисобланади⁴².

ЖПК 498-моддасига мувофиқ кассация тартибида иш юритиш маҳкум (оқланган шахс), унинг ҳимоячиси ва қонуний вакили, жабрланувчи ва унинг вакили, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ҳамда улар вакилларининг шикояти бўйича қўзғатилади.

Кассация тартибида иш юритиш, шунингдек Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, унинг ўринbosарлари, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори ва уларга тенглаштирилган прокурорлар томонидан билдирилган протестлар бўйича ҳам қўзғатилади.

Кассация тартибида иш юритиш муайян маҳкумга нисбатан иш апелляция тартибида кўрилмаган ҳоллардагина қўзғатилиши мумкин.

⁴¹Иноғомжонова З.Ф. Жиноят процессида хукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текширишда суд назорати. Монография. –Т.: ТДЮИ, 2006. С.18

⁴²Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 2008 йил 15 майдаги 11-сонли “Судлар томонидан жиноят ишларини кассация тартибида кўриш амалиёти тўғрисида”ги Қарори

Шу муносабат билан биринчи инстанция суди шикоят (протест)ни қабул қилиш пайтида кассация шикояти (протести) берган шахснинг бундай хукуққа эгалигини, шунингдек кимга нисбатан шикоят (протест) берилган бўлса, шу шахсга нисбатан апелляция инстанция судининг қарори мавжуд эмаслигини текшириши шарт.

Қонунга кўра кассация шикояти (протести) хукм (ажрим) чиқарган суд орқали берилади.

Бевосита кассация инстанцияси судига берилган шикоят (протест) ЖПК 499-моддаси ҳамда 479-моддаси иккинчи ва учинчи қисмлари талабларини бажариш учун ҳукм чиқарган судга юборилиши керак.

Қонунда кассация шикояти (протести) бериш учун бирон бир муддат белгиланмаган. Шу билан бирга, ЖПК 500-моддаси мазмунига кўра, ҳукм (ажрим) қонуний кучга кирган кундан бошлаб бир йил ўтгандан сўнг берилган шикоят (протест), башарти унда оғирроқ жиноятга доир қонун моддаларини қўллаш зарурлиги, жазони кучайтириш ёки маҳкумнинг аҳволини оғирлаштирадиган бошқа ўзгаришлар (маҳкумни ўта хавфли рецидивист деб топиш, жазони ижро этиш колониясининг қаттиқроқ турини белгилаш, шартли ҳукмни бекор қилиш, ундирув миқдорини қўпайтириш, башарти бу жиноят квалификацияси маҳкумнинг аҳволини оғирлаштирувчи томонга ўзгартирилишига олиб келса ва ҳ.к.), шунингдек оқлов ҳукмини ёхуд ишни тугатиш тўғрисидаги ажримини бекор қилиш назарда тутилган бўлса, суд томонидан қаноатлантирилиши мумкин эмас. Бунда бир йиллик муддат тегишли ҳукм, ажрим қонуний кучга кирган кундан бошлаб кассация инстанцияси суди томонидан қарор қабул қилинган кун қўшилган ҳолда ҳисобланиши керак.

Агар кассация шикояти (протести) бир йиллик муддат ўтгунга қадар берилган бўлиб, мазкур муддат иш бўйича қарор қабул қилингунга қадар ўтиб кетса, у қаноатлантирилмасдан қолдирилади ва бу ҳақда шикоят (протест) берган шахсга маълум қилинади.

Қонунда кассация шикояти (протести) мазмуни юзасидан муайян талаблар белгиланмаган бўлса-да, биринчи инстанция суди қонун аналогиясини қўллаган ҳолда шикоят (протест) мазмуни апелляция шикояти (протести) мазмунига нисбатан қўйилган талабларга мослигини текшириши лозим.

Агар шикоят (протест)нинг мазмуни ЖПК 497⁷-моддаси талабларига жавоб бермаса ва бу кейинчалик ишни мазмунан қўришга тўсқинлик қилса, судья ўзининг ажрими билан кассация шикояти (протести)ни уни берган шахсга қайтаради. Бундай ҳолларда шикоят (протест)ни қайта расмийлаштириш учун ЖПК 502-моддасида белгиланган доирада муддат белгиланади.

Шикоят (протест), жумладан, унда қуйидагилар бўлмаса қайтарилади, яъни:

шикоят (протест) берган шахс ёки кимга нисбатан ҳукм устидан шикоят (протест) келтираётганлиги тўғрисида маълумот;

шикоят (протест) берган шахснинг, унинг фикрига кўра ҳукм ёки бошқа қарорнинг нотўғрилиги нимадан иборат эканлиги тўғрисидаги важлари ва талабларининг мазмуни;

аризачи ўз талабларини асослаётган ҳамда кассация инстанцияси суди томонидан текширилиши шарт бўлган далиллар тўғрисида маълумот;

шикоят (протест) берган шахснинг имзоси.

Агар шикоят (протест) берган шахс суд томонидан белгиланган муддатда ажримда кўрсатилган камчиликларни бартараф этса, шикоят (протест) судга дастлаб тақдим этилган кундан бошлаб берилган ҳисобланади. Акс ҳолда шикоят (протест) берилмаган ҳисобланади.

ЖПК 503-моддасига мувофиқ кассация шикояти (протести) берган шахс ўз шикояти (протести)ни, маҳкум эса, ҳимоячиси берган шикоятни ҳам қайтариб олиш ҳуқуқига эга. Протестни қайтариб олиш ҳуқуқи лавозими бўйича юқори турувчи прокурорга ҳам тегишли.

Қонун мазмунига кўра кассация шикояти (протести) кассация инстанцияси суди маслаҳатхонага киргунга қадар қайтариб олиниши, шунингдек унинг важлари ўзгартирилиши мумкин.

Қонунда кассация тартибида иш юритиш предмети бўйича муайян истиснолар белгиланган.

Жумладан, биринчи инстанция суди томонидан суд мухокамаси чоғида чиқарилган ва далилларни текшириш тартибига, процесс иштирокчиларининг илтимосномаларига, эҳтиёт чорасини танлаш, ўзгартириш ёки бекор қилишга, шунингдек суд мажлиси залида тартиб сақлашга оид ажримлар устидан шикоят (протест) берилиши мумкин эмас. Ушбу ажримлар бўйича эътиrozлар кассация шикояти (протести)га киритилиши мумкин.

Хукм чиқарилгандан сўнг қабул қилинган амнистия актини татбиқ этиш, тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш масалалари юзасидан, шунингдек маҳкумга нисбатан ижро этилмаган бир неча хукм мавжуд бўлиб, кейинги хукмни чиқарган суд бундан бехабар бўлган ва ҳ.к. ҳолларда берилган шикоят (протест), агар унда айни бир пайтда жиноят ишининг мазмuni ёки хукм (ажрим)нинг қонунийлиги ва асослилиги бўйича бошқа масалалар қўйилган бўлмаса, кассация тартибида алоҳида кўрилмайди. Бу масалалар биринчи инстанция суди томонидан ЖПК 540-моддаси ва 541-моддасининг биринчи қисми қоидаларига мувофиқ хал этилади. Бундай масалалар юзасидан чиқарилган суд ажрими устидан умумий асосларда кассация шикояти (протести) берилиши мумкин.

Судларда жиноят ишлари кўрилишида назорат босқичида иш юритиш асослари Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 57-бобида белгиланган.

Жиноят-процессуал кодексининг 510-моддасига мувофиқ назорат тартибида иш юритиш назорат протести билдириш тўғрисидаги илтимоснома (бундан буён-илтимоснома)га мувофиқ қўзғатилади. Бундай илтимоснома

билин маҳкум (оқланган шахс), унинг ҳимоячиси ёки қонуний вакили, жабрланувчи ёки унинг вакили, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ёки уларнинг вакиллари мурожаат қилишга ҳақли.

Назорат тартибида иш юритиш, шунингдек:

Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси, унинг ўринbosарлари, Қорақалпоғистон Республикаси жиноят ишлари бўйича Олий суди раиси, жиноят ишлари бўйича вилоят, Тошкент шаҳар суди, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий суди раиси кўрсатмаси бўйича ҳам ЖПК 511-моддада белгиланган ваколат доирасида;

Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори, унинг ўринbosарлари, Қорақалпоғистон Республикаси прокурори, вилоят, Тошкент шаҳар прокурори ва унга тенглаштирилган прокурорлар ЖПК 511-моддасида белгиланган ваколат доирасида билдирган протест бўйича қўзғатилади.

Назорат тартибида иш юритиш факат апелляция ёки кассация тартибида кўрилган ишлар бўйича қўзғатилади.

Қонунга кўра илтимоснома, назорат протести (бундан буён — протест) бевосита ЖПК 519-моддасига мувофиқ шикоят қилинаётган суд қарорини қайта кўриб чиқиши ваколатига эга бўлган назорат инстанцияси судига берилади.

Қонунда илтимоснома (протест) бериш учун бирон бир муддат белгиланмаган. Шу билан бирга, ЖПК 513-моддаси мазмунига кўра, ҳукм (ажрим) қонуний кучга кирган кундан бошлаб бир йил ўтгандан сўнг берилган илтимоснома (протест), башарти унда оғирроқ жиноятга доир қонун моддаларини қўллаш зарурлиги, жазони кучайтириш ёки маҳкумнинг аҳволини оғирлаштирадиган бошқа ўзгаришлар (маҳкумни ўта хавфли рецидивист деб топиш, жазони ижро этиш колониясининг қаттиқроқ турини белгилаш, шартли ҳукмни бекор қилиш, ундирув миқдорини кўпайтириш, башарти бу жиноят квалификациясини маҳкумнинг аҳволини оғирлаштирувчи томонга ўзгартиришга олиб келса ва ҳ.к.), шунингдек оқлов

хукмини ёхуд ишни тугатиш тўғрисидаги ажримини бекор қилиш назарда тутилган бўлса, суд томонидан қаноатлантирилиши мумкин эмас.

Бунда бир йиллик муддат тегишли хукм, ажрим ёки қарор қонуний кучга кирган кундан бошлаб, назорат инстанцияси суди томонидан қарор қабул қилинган кун қўшилган ҳолда ҳисобланиши керак.

Агар илтимоснома (протест) бир йиллик муддат ўтгунга қадар берилган бўлиб, мазкур муддат иш бўйича қарор қабул қилингунга қадар ўтиб кетса, у қаноатлантирилмасдан қолдирилади ва бу ҳақда илтимоснома (протест) берган шахсга маълум қилинади.

Маҳкум (оқланган шахс)нинг назорат инстанцияси суди мажлисида қатнашиши масаласини ҳал этиш суднинг ҳуқуқига тегишидир. Шунинг учун жиноят иши келиб тушгандан сўнг маҳкум (оқланган шахс)нинг назорат инстанцияси судида иштирок этишига зарурат аниқланиши ва натижасига қараб, унинг суд мажлисида иштирок этиши чоралари кўрилиши лозим.

ЖПК 480-моддасининг биринчи қисми мазмунига кўра назорат инстанцияси суди мазкур инстанция судида қатнашиш ваколатига эга бўлган прокурорни ҳар бир иш бўйича олдиндан хабардор этиш чораларини кўриши шарт.

Назорат инстанцияси суди холислик ва беғаразликни сақлаган ҳолда тарафларга ўз процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга оширишлари учун зарур шароит яратиб бериши шарт.

Назорат инстанцияси судида ишнинг муҳокамаси ЖПК 520-моддасида назарда тутилган қоидалар асосида олиб борилади.

Назорат тартибида иш юритишнинг апелляция тартибидан фарқли хусусияти шундан иборатки, назорат инстанцияси суди фақат қисман суд тергови ўтказиши, шу жумладан, биринчи инстанция суди томонидан текширилмаган далилларни текшириб чиқиши ва уларга суд мажлисида аниқланган янги ҳолатлар натижасига кўра ҳуқуқий баҳо бериши мумкин (ЖПК 490-моддасининг тўртинчи қисми).

Назорат инстанцияси суди тарафларнинг илтимосномаларини (янги гувоҳларни сўроқ қилиш, экспертизалар ўтказиш, ашёвий далиллар ва хужжатларни талаб қилиб олиш ва бошқалар хақида), улар биринчи инстанция суди томонидан рад этилганлиги сабаблигина, рад этишга ҳақли эмас. Зарур ҳолларда суд қўшимча далилларни талаб қилиб олишда ташаббус кўрсатиши лозим.

ЖПК 481-моддасига мувофиқ қўшимча материаллар суд томонидан тергов органларига муайян тергов ҳаракатларини ўтказиш тўғрисида топшириқ бериш йўли билан ҳам олиниши мумкин. Бу ҳақда назорат инстанцияси суди ажрим чиқаради, ишнинг муҳокамаси эса кейинга қолдирилади.

Назорат инстанцияси суди жиноят ишини фақат шахс судланган ёки оқланган айлов доирасида кўриб чиқади. Бироқ шикоят (протест) ким томонидан берилганлигидан қатъи назар, ЖПК 494-моддасига мувофиқ, суд ишни янгидан судда кўришга юбормай ёки қайта тергов юритиш учун қайтармай туриб, ўз қарори билан жазони кучайтиришга, шунингдек оғирроқ жиноятга доир қонунни қўллашга ҳақли эмас.

ЖПК 484-моддасида суд қарорлари бекор қилиниши ва ўзгартирилиши учун умумий асослар белгиланган бўлиб, назорат инстанцияси суди, ишнинг муайян ҳолатларидан келиб чиқсан ҳолда, уларни у ёки бу тарзда қўллаши мумкин.

Суд қарорлари қуйидаги ҳолларда, агар иш бўйича:

дастлабки ёки суд тергови тўлиқ бўлмаса ёки бир ёқлама олиб борилган бўлиб, бироқ йўл қўйилган кам-кўстлар тўлдирилганидан сўнг назорат инстанцияси суди жиноят квалификацияси ўзгартирилиши зарурлиги ҳақида хulosага келса;

хукмда, ажримда, қарорда баён қилинган суд хulosалари ишнинг ҳақиқий ҳолатларига мувофиқ бўлмай, бироқ назорат инстанцияси суди маҳкумнинг аҳволини оғирлаштиrmай туриб, уларга тегишли баҳо бера олса;

Жиноят-процессуал кодекси нормалари бузилишига йўл қўйилган бўлиб, уларнинг назорат инстанциясида бартараф этилиши суд қарорлари ўзгартирилишига олиб келса;

Жиноят кодекси нормалари нотўғри қўлланилган бўлиб, бироқ назорат инстанцияси суди бу хатони маҳкумнинг аҳволини оғирлаштирмай туриб тузатиши мумкин бўлса;

номутаносиб оғир жазо тайинланган бўлиб, назорат инстанцияси суди ўз ваколати доирасида уни енгиллатишга ҳақли бўлса, ўзгартирилиши шарт.

Назорат инстанцияси судида камчиликларни тўлдириш ва процессуал қонун бузилишини бартараф этиш имконияти бўлмаса, суд қарорлари барча ҳолларда бекор қилиниши шарт.

Назорат инстанцияси суди ҳукмни ўзгартириш учун асослар мавжуд бўлганда:

қилмишни Жиноят кодексининг бошқа моддасига (бир неча моддаларига) қайта квалификация қилишга, агар бу маҳкумга ҳукмда баён қилинганидан жиддий фарқ қиласиган айлов кўйилишига ёки унга оғирроқ жазо тайинланишига олиб келмаса;

ҳукмдан айловнинг бир қисмини (айрим эпизодларини) ёки маҳкумнинг жавобгарлигини оғирлаштирувчи белгиларни чиқаришга;

ҳукмдан жиноятларнинг идеал мажмуи тариқасида қилмишни нотўғри баҳолаш туфайли ортиқча эълон қилинган Жиноят кодекси моддасини чиқаришга;

ЖК 70—72-моддаларида назарда тутилган асослар мавжуд бўлганда — маҳкумни жазодан озод қилишга ёки шартли ҳукм қўллашга;

Жиноят кодекси Махсус қисми моддаси санкцияси доирасида ёки шу Кодекс 57-моддасини қўллаган ҳолда жазо миқдорини камайтиришга ёки бошқа енгилроқ жазо (асосий ва қўшимча) тайинлашга;

жиноят натижасида етказилган зарарни қоплаш миқдорини кўпайтириш ёки камайтиришга, шунингдек ушбу масала биринчи инстанция

суди томонидан ҳал этилмаган ҳолларда — бундай зарарни қоплаш тўғрисида қарор қабул қилишга, башарти бунда жиноят квалификациясини маҳкумнинг ахволини оғирлаштирадиган томонга ўзгартириш зарурати юзага келмаса;

маҳкумни ўта хавфли рецидивист деб топишга ёки хукмдан уни ўта хавфли рецидивист деб топиш ҳақидаги қарорни чиқаришга;

маҳкумга нисбатан жазони ижро этиш колониясининг бошқа, шу жумладан қаттиқроқ турини белгилашга ҳақли.

Жиноят-процессуал қонуни нормаларининг хукм бекор қилинишига сабаб бўладиган даражада жиддий бузилиши аниқланганда, назорат инстанцияси суди протест кимга нисбатан киритилганлигидан қатъи назар, йўл қўйилган қонун бузилиши дахл этган барча маҳкумларга нисбатан айблов ҳукмини бекор қилиши шарт.

Иккинчи инстанция судларида амнистия актини қўллаш билан боғлиқ ҳолатларда судлар шунга эътибор беришлари лозимки, Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 2006 йил 22 декабрдаги 16-сонли “Судлар томонидан амнистия актларини қўллашнинг айrim масалалари тўғрисида”ги қарорининг 29-бандида; апелляция, кассация, назорат инстанцияси маҳкумнинг ҳаракатларини Жиноят кодексининг бошқа моддасига қайта квалификация қилиш кераклиги тўғрисида хulosага келганда ва бу модда шахсни жиноий жавобгарликдан, жазодан озод этишни ёки жазо қўлланишини истисно этишни назарда тутувчи амнистия акти таъсири доирасига тушган ҳолларда, тегишли инстанция суди биринчи инстанция суди қилмишни тўғри квалификация қилганда қабул қилиши шарт бўлган қарор чиқариши, шунингдек, агар шахсни жиноий жавобгарликдан озод этишни назарда тутувчи амнистия акти хукм чиқарилгандан сўнг кучга кирган бўлса, апелляция инстанцияси судида иш кўрилганда ёки кассация, назорат инстанциясида хукм бекор қилинаётган пайтда жиноят иши амнистия акти асосида тутатилиши кераклиги, бундан ташқари, кассация,

назорат инстанцияси судида айлов ҳукми ўзгартирилган ҳолларда амнистия акти қўлланилганлиги тўғрисидаги қарор, муқаддам у жазони ижро этувчи органлар томонидан қўлланилганлигидан қатъий назар, ажримнинг қарор қисмида кўрсатилиши шартлиги қайд этилган.

**Амнистия актини қўллашда фуқароларнинг хукуқ ва қонуний
манфаатларини ҳимоя қилиш механизмини такомиллаштириш
масалалари**

Амнистия халқимизга хос бўлган кечиримлилик, инсонпарварлик, бағрикенглик каби азалий қадрияларимизни ўзида мужассам этган бўлиб,

республикамизда давлат ва жамият ҳаётида мухим ўрин тутувчи байрамлар ва саналар арафасида қабул қилиб келинмоқда. Жумладан, мамлакатимиз мустақиллиги байрами, Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси қабул қилиниши ва бошқа тадбирлар муносабати билан истиқлол йилларида қабул қилингандай амнистия тўғрисидаги сиёсий-хуқуқий актларга мувофиқ озодликдан маҳрум қилиш жазосини ўташ жойларидаги маҳкумлар озод этилгани ва айримларининг ўталмай қолган жазо муддатларининг қисқартирилгани ҳақиқий маънодаги инсонпарварлик намунасиdir.

Ишни судга қадар юритишда амнистия актини қўллаш миллий қонунчилигимизга киритилган энг янги ўзгаришлардан бири бўлиб, у ишни соддалаштирилган тартибда юритиш ва жиноий таъқибни барвақт тугатишни назарда тутади. Мазкур тартибнинг жорий қилиниши муносабати билан суднинг ваколатларига тегишли қўшимчалар киритилди. ЖПКнинг 63-бобида суриштирувчи, терговчи томонидан материал ёки жиноят инш прокурорга юборилиши, прокурор томонидан амнистия акти асосида жиноят ишини кўзғатишни рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисида судга илтимоснома киритилипш, материал ёки ишнинг судда кўрилиши ва қарор қабул қилиниши тартиби белгиланган. Амнистия актини қўллашнинг суд тартиби жорий этилипш муносабати билан терговчига амнистия актига асосан жиноят ишни кўзғатишни рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисида судга илтимоснома киритиш ҳакида прокурорга тақдимома киритиш, шунингдек мазкур масала юзасидан прокурорнинг тақдимома киритиш ҳақидаги кўрсатмасидан норози бўлган тақдирда, юқори турувчи прокурорга шикоят қилиш хуқуки берилди. Бу эса, З.Ф.Иноғомжонова таъкидлаганидек, жиноят процессига суд назорати кириб келишининг воситаси ҳисобланади⁴³. Шунингдек, гумон қилинувчига амнистия актини қўллаш тўғрисидаги ишлар бўйича суд мажлисида иштирок этиш хуқуки берилган.

⁴³ Иноғомжонова З.Ф., Мамадиев С.Н. Шикоят- жиноят процессига суд назорати кириб келишининг воситаси сифатида // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - жиноят-процессуал қонунининг хуқуқий асоси сифатида. Илмий-амалий конференция материаллари. -Т.: ТДЮИ, 2009.-Б.5.

Амнистия актини қўллашда қонунбузарликларга, суиистеъмолликларга йўл қўймаслик, фуқароларнинг қонуний ҳуқук ва эркинликларига путур етказилмаслигини таъминлаш муҳим масала саналади. Бу борадаги вазифалардан бири прокуратура органлари зиммасида эканини алоҳида таъкидлаш лозим. Парламент юқори палатасининг "Ўзбекистон Республикаси мустақиллиги эълон қилинганинг ўн тўқиз йиллиги муносабати билан амнистия тўғрисида"ги Қарорини қўллаш тартиби ҳақидаги низомда "Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори амнистия тўғрисидаги қарорнинг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни таъминлайди" деб белгилаб қўйилган. Шундан келиб чиккан ҳолда, жойлардаги прокурорлар томонидан мазкур низом, шунингдек, Бош прокурорнинг бу борадаги кўрсатмаси талабарининг тўлиқ ва белгиланган муддатда ижро этилишини таъминлаш устидан назорат олиб борилмоқда.

Шу ўринда таъкидлаш керакки, мамлакатимизда бўлиши учун қонуний асослари бўлмаган чет эл фуқаролари амнистия тўғрисидаги қарор асосида жазодан озод этилгач, Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарорида белгиланган тартибда республикамиздан чиқариб юборилади (депортация қилинади).

Бундан ташқари, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни ўтаётган шахслар, шунингдек, ишлари суриштирув, тергов ва суд органлари юритувида бўлганларнинг тегишилларига ҳам мазкур қарорнинг татбиқ этилади.

Амнистия актини қўллаш ҳар доим жиноят содир этган шахснинг ҳуқуқий ҳолати билан боғлиқ бўлиши туфайли, судлар ҳар бир ҳолда у қонунга кўра судланган ёки судланмаган ҳисобланишини аниқлашлари шарт.

Жиноят кодекси 77-моддасига мувофиқ, агар айлов ҳукми чиқарилган ва унда шахсга нисбатан жазо тайинланган бўлса, шахс судланган ҳисобланади. Бироқ қонунга кўра, шахсга нисбатан жазо тайинланган ҳолларда ҳам, агар суд ЖК 69-71-моддаларига асосан, шунингдек амнистия

актини қўллаган ҳолда хукмда уни ушбу жазони ўташдан озод қилиш тўғрисида қарор қилган бўлса, шахс судланмаган ҳисобланади.

Шахсга нисбатан амнистия актига асосан жазо тайинланмасдан айблов ҳукми чиқарилган ҳолда ҳам у судланмаган ҳисобланади.

Қонунга кўра, судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган пайтдан бошлаб у билан боғлиқ бўлган барча ҳуқуқий оқибатлар барҳам топади. Шунинг учун ҳам амнистия актини қўллаш ҷоғида қонунда белгиланган тартибда тугалланган ёки олиб ташланган судланганлик инобатга олиниши мумкин эмас.

Бироқ шуни назарда тутиш лозимки, жиноят қонуни ўзгариши натижасида жиноят ҳисобланмай қолган (ЖК 13-моддаси иккинчи қисми) қилмиш учун судланган шахс ушбу судланганлик учун белгиланган тугалланиш ёки олиб ташланиш муддатлари ўтган-ўтмаганлигидан қатъий назар, судланмаган ҳисобланади.

Агар амнистия актида ёки уни қўллаш тартиби тўғрисидаги Низомда бошқача ҳолат назарда тутилган бўлмаса, амнистия акти муқаддам амнистия актига мувофиқ жиноят иши қўзғатилиши рад этилган ёки амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёхуд жазодан озод этилган ва амнистия акти қўлланилгандан сўнг қасддан янги жиноят содир этган шахсга нисбатан қўлланилмайди.

Жиноят кодекси Умуний қисми нормаларига мувофиқ, амнистия акти шахс муқаддам амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган-этилмаганлигидан қатъий назар, куйидаги ҳолларда қўлланилиши мумкин, агар:

жиноят қонуни ўзгариши натижасида шахс муқаддам жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган қилмиш жиноят деб ҳисобланмай қолган бўлса;

амнистия акти қўлланилган пайтдан бошлаб шахс амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган жиноят учун

қонунда белгиланган жиноий жавобгарликка тортиш муддатларига тенг вақт ўтган бўлса (агар амнистия актида бошқача ҳолат назарда тутилган бўлмаса);

шахс муқаддам бошқа давлат (шу жумладан, собиқ СССР)нинг амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида ва амнистия актида бошқа ҳолат назарда тутилмаган бўлса.

Жиноят-процессуал кодекси 23-моддасининг учинчи қисмига мувофиқ, агар текшириш натижалари бўйича шахсга нисбатан ўтмишда амнистия акти қўлланилганлиги тўғрисида маълумот тўплаш имкони бўлмаса, амнистия акти қўлланилиши шарт.

Қонунга кўра, судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган пайтдан бошлаб у билан боғлиқ бўлган барча ҳуқуқий оқибатлар барҳам топади. Шунинг учун ҳам амнистия актини қўллаш чоғида қонунда белгиланган тартибда тугалланган ёки олиб ташланган судланганлик инобатга олиниши мумкин эмас.

Бироқ шуни назарда тутиш лозимки, жиноят қонуни ўзгариши натижасида жиноят ҳисобланмай қолган (ЖК 13-моддаси иккинчи қисми) қилмиш учун судланган шахс ушбу судланганлик учун белгиланган тугалланиш ёки олиб ташланиш муддатлари ўтган-ўтмаганлигидан қатъий назар, судланмаган ҳисобланади.

Агар амнистия актида ёки уни қўллаш тартиби тўғрисидаги Низомда бошқача ҳолат назарда тутилган бўлмаса, амнистия акти муқаддам амнистия актига мувофиқ жиноят иши қўзғатилиши рад этилган ёки амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёхуд жазодан озод этилган ва амнистия акти қўлланилгандан сўнг қасддан янги жиноят содир этган шахсга нисбатан қўлланилмайди.

Жиноят кодекси Умуний қисми нормаларига мувофиқ, амнистия акти шахс муқаддам амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган-этилмаганлигидан қатъий назар, куйидаги ҳолларда

қўлланилиши мумкин, агар:

жиноят қонуни ўзгариши натижасида шахс муқаддам жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган қилмиш жиноят деб ҳисобланмай қолган бўлса;

амнистия акти қўлланилган пайтдан бошлаб шахс амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган жиноят учун қонунда белгиланган жиноий жавобгарликка тортиш муддатларига тенг вақт ўтган бўлса (агар амнистия актида бошқача ҳолат назарда тутилган бўлмаса);

шахс муқаддам бошқа давлат (шу жумладан, собиқ СССР)нинг амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида ва амнистия актида бошқа ҳолат назарда тутилмаган бўлса.

Жиноят-процессуал кодекси 23-моддасининг учинчи қисмига мувофиқ, агар текшириш натижалари бўйича шахсга нисбатан ўтмишда амнистия акти қўлланилганлиги тўғрисида маълумот тўплаш имкони бўлмаса, амнистия акти қўлланилиши шарт.

Шахснинг ҳаракатлари турлича ҳукукий оқибат туғдирувчи, яъни айримлари шахсни жиноий жавобгарликдан, бошқалари эса жазодан озод этишни ёки жазо муддатлари камайтирилишини назарда тутувчи бир неча амнистия акти таъсири доирасига тушган ҳолларда шахснинг ахволини кўпроқ яхшилайдиган амнистия акти қўлланилиши керак.

Агар шахснинг ҳаракатлари бир хил ҳукукий оқибат туғдирувчи, яъни шахсни фақат жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этишни ёхуд жазо қўлланилиши истисно этилишини назарда тутувчи бир неча амнистия акти таъсири доирасига тушса, суд шахс содир этган охирги жиноятдан кейин кучга кирган амнистия актини қўллаши керак. Бироқ, агар амнистия актларида фақат жазо муддатлари камайтирилиши назарда тутилган бўлса, барча амнистия актлари хронологик кетма-кетликда қўлланилиши лозим.

Қонунга кўра, судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган

пайтдан бошлаб у билан боғлиқ бўлган барча хуқуқий оқибатлар барҳам топади. Шунинг учун ҳам амнистия актини қўллаш чоғида қонунда белгиланган тартибда тугалланган ёки олиб ташланган судланганлик инобатга олиниши мумкин эмас.

Бироқ шуни назарда тутиш лозимки, жиноят қонуни ўзгариши натижасида жиноят ҳисобланмай қолган (ЖК 13-моддаси иккинчи қисми) қилмиш учун судланган шахс ушбу судланганлик учун белгиланган тугалланиш ёки олиб ташланиш муддатлари ўтган-ўтмаганлигидан қатъий назар, судланмаган ҳисобланади.

Агар амнистия актида ёки уни қўллаш тартиби тўғрисидаги Низомда бошқача ҳолат назарда тутилган бўлмаса, амнистия акти муқаддам амнистия актига мувофиқ жиноят иши қўзғатилиши рад этилган ёки амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёхуд жазодан озод этилган ва амнистия акти қўлланилгандан сўнг қасдан янги жиноят содир этган шахсга нисбатан қўлланилмайди.

Жиноят кодекси Умуний қисми нормаларига мувофиқ, амнистия акти шахс муқаддам амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган-этилмаганлигидан қатъий назар, куйидаги ҳолларда қўлланилиши мумкин, агар:

жиноят қонуни ўзгариши натижасида шахс муқаддам жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган қилмиш жиноят деб ҳисобланмай қолган бўлса;

амнистия акти қўлланилган пайтдан бошлаб шахс амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган жиноят учун қонунда белгиланган жиноий жавобгарликка тортиш муддатларига teng вакт ўтган бўлса (агар амнистия актида бошқача ҳолат назарда тутилган бўлмаса);

шахс муқаддам бошқа давлат (шу жумладан, собиқ СССР)нинг амнистия актига асосан жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этилган бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида ва амнистия

актида бошқа ҳолат назарда тутилмаган бўлса.

Жиноят-процессуал кодекси 23-моддасининг учинчи қисмига мувофиқ, агар текшириш натижалари бўйича шахсга нисбатан ўтмишда амнистия акти қўлланилганлиги тўғрисида маълумот тўплаш имкони бўлмаса, амнистия акти қўлланилиши шарт.

Шахснинг ҳаракатлари турлича ҳуқуқий оқибат туғдирувчи, яъни айримлари шахсни жиноий жавобгарликдан, бошқалари эса жазодан озод этишни ёки жазо муддатлари камайтирилишини назарда тутувчи бир неча амнистия акти таъсири доирасига тушган ҳолларда шахснинг аҳволини кўпроқ яхшилайдиган амнистия акти қўлланилиши керак.

Агар шахснинг ҳаракатлари бир хил ҳуқуқий оқибат туғдирувчи, яъни шахсни фақат жиноий жавобгарликдан ёки жазодан озод этишни ёхуд жазо қўлланилиши истисно этилишини назарда тутувчи бир неча амнистия акти таъсири доирасига тушса, суд шахс содир этган охирги жиноятдан кейин кучга кирган амнистия актини қўллаши керак. Бирок, агар амнистия актларида фақат жазо муддатлари камайтирилиши назарда тутилган бўлса, барча амнистия актлари хронологик кетма-кетликда қўлланилиши лозим.

Ишни судга қадар юритиш босқичида амнистия актини қўллаш учун асослар мавжуд бўлган тақдирда суриштирувчи, терговчи амнистия актига асосан жиноят ишини қўзгатишини рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш тўғрисида судга илтимоснома киритиш тўғрисида ЖПК 587-моддасига мувофиқ прокурорга тақдимнома билан мурожаат қиласи.

Қонун бундай тақдимномага амнистия актини қўллаш масаласи қўйилаётган шахс аризаси ҳам илова қилинишини талаб этиши туфайли, суриштирувчи, терговчи дастлаб унга ариза бериш ҳуқуки ва келиб чиқиши мумкин бўлган процессуал оқибатларни тушунтириши шарт бўлиб, бу ҳақда баённома тузилади.

Амнистия актига фақатгина маҳкумни ёки жиноят содир этган шахсни жазодан озод этишни кўзда тутувчи хужжат сифатида баҳо бермаслик керак.

У жазодан озод этилган шахснинг ҳаётда ўз ўрнини топиб кетишида ҳам муҳим роль ўйнайди. Чунончи, амнистияга биноан жазодан озод этилган шахсларнинг ижтимоий кўникмаси ва ҳимоясига оид чораларни ўз вактида ва самарали амалга ошириш мақсадида жойларда прокуратура органлари, ИИВ, МХХ, адлия идоралари ва судлар, шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари раҳбарларидан иборат ҳудудий комиссиялар тузилди.

Туман ва шаҳар ҳокимликларига ҳудудий комиссиялар ва жамоат бирлашмалари билан биргаликда жазодан озод этилаётган шахсларга, айниқса, вояга етмаганларга ва тақиқланган ташкилотларнинг собиқ аъзоларига нисбатан кўрилаётган тарбиявий таъсир чораларининг узлуксизлигини таъминлаш юклатилади.

Амнистия қарорига кўра, тергов органлари томонидан тугатилиши лозим бўлган ва амнистия қарори кучга кирган кунда мазкур органлар иш юритувида бўлган жиноят ишлари судларга тааллуқли эмас.

Иш амнистия қарорини қўллаш тартибиға хилоф равишда судга юборилган ҳолларда, судья ишни ЖПК 395, 396-моддалариға мувофиқ, ЖПК 385-моддаси талабларини бажариш учун прокурорга қайтариши керак. Жиноят бир гурух шахслар томонидан содир этилиб, улардан айримларига нисбатан иш тергов органи томонидан амнистия қарорига асосан тугатилиши лозим бўлган ҳолларда ҳам суд шундай қарор қабул қилиши лозим.

Фуқароликка мансублик миллий паспортлар ҳамда бошқа ҳужжатлар, шу жумладан тегишли давлатлар элчихоналарининг ёхуд консуллик муассасаларининг расмий тасдиқловчи ҳужжатлари бўйича аниқланади. Амнистия қилинадиган шахсларнинг фуқаролигини тасдиқловчи ҳужжатлар бўлмаган тақдирда, уларнинг фуқаролиги доимий яшаб келган мамлакатларининг амалдаги қонун ҳужжатлари бўйича аниқланади.

Амнистия қилинадиган шахсларнинг Ўзбекистон Республикаси фуқаролигига мансублиги "Ўзбекистон Республикасининг фуқаролиги

тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 4-моддасига асосан аниқланади.

Чет эл фуқароларидан фақат жиноят содир қилингунга қадар Ўзбекистон Республикасида доимий рўйхатдан ўтганлар ва ички ишлар органлари томонидан белгиланган тартибда шу мамлакатда яшаш гувоҳномаси берилганлар Ўзбекистон Республикаси худудида доимий яшовчи чет эл фуқаролари ҳисобланади.

Чет давлатларнинг тегишли органларидан бундай шахсларнинг фуқаролиги ёки уларнинг муқаддам судланганлиги масалаларига доир зарур маълумотлар олиш халқаро шартномаларга асосан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида бўлиш учун қонуний асослари бўлмаган чет эл фуқаролари Амнистия тўғрисидаги қарор асосида жазодан озод этилгач, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 21 ноябрдаги 408-сонли Қарорида белгиланган тартибда мамлакатдан чиқариб юборилади (депортация қилинади).

Амнистия тўғрисидаги қарорни ижро этувчи органлар ўз иш юритувларида чет эл фуқаролари хусусидаги ишлар бўлган тақдирда, бу шахсларни мамлакатдан чиқариб юбориш зарурлиги ҳақида тегишли идораларга дарҳол хабар қилишлари шарт.

Агар амнистия қарори бир груп шахслар томонидан содир этилган жиноятга доир иш судга келиб тушгандан сўнг кучга кирган бўлса, амнистия қарори таъсири доирасига тушувчи шахсларга нисбатан жиноят ишининг бир қисмини тугатиш ҳақидаги қарор суд томонидан суд мажлисининг тегишли босқичида қабул қилинади.

Амнистия қарорини қўллаш ҳар доим жиноят содир этган шахснинг ҳуқуқий ҳолати билан боғлиқ бўлиши туфайли, судлар ҳар бир ҳолда у қонунга кўра судланган ёки судланмаган ҳисобланишини аниқлашлари шарт.

Агар айблов ҳукми чиқарилган ва унда шахсга нисбатан жазо тайинланган бўлса, шахс судланган ҳисобланади. Бироқ қонунга кўра, шахсга

нисбатан жазо тайинланган ҳолларда ҳам, агар суд ЖК 69-71-моддаларига асосан, шунингдек амнистия қарорини қўллаган ҳолда хукмда уни ушбу жазони ўташдан озод қилиш тўғрисида қарор қилган бўлса, шахс судланмаган ҳисобланади.

Шахсга нисбатан амнистия қарорига асосан жазо тайинланмасдан айблов хукми чиқарилган ҳолда ҳам у судланмаган ҳисобланади. Судланганлик ҳолати тугалланган ёки олиб ташланган пайтдан бошлаб у билан боғлиқ бўлган барча ҳуқуқий оқибатлар барҳам топади. Шунинг учун ҳам амнистия қарорини қўллаш чоғида қонунда белгиланган тартибда тугалланган ёки олиб ташланган судланганлик инобатга олиниши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикаси Олий суд Пленумининг 2006 йил 22 декабрдаги 16-сонли “Судлар томонидан амнистия актларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ, Амнистия акти тадбиқ этилмайдиган шахслар доираси амнистия актида белгиланади ва у қатъий бўлиб, кенгайтирилган ҳолда шарҳланиши мумкин эмас. Бу эса, ўз навбатида амнистия актини қўллашда турли суиistemolчиликларнинг олдини олишда муҳим роль ўйнайди.

Амалга оширилган ишлар билан бир қаторда жиноят ишлари ва терговолди текшириш материаллари бўйича амнистия актини қўллашда хато ва камчиликларга ҳам йўл қўйиш холатлари учраб туради.

Хусусан, ЖКнинг 167-моддаси 2-қисми «а,в,г» бандлари ва 205-моддаси 2-қисми «а» банди билан Б.Ахмедов ва Т.Корчакга нисбатан айблилик масаласи хал қилмасдан туриб, амнистия актини қўллаб жиноий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги тақдимнома ва С.Рахимов туман прокурори К.Таджиқулов томонидан Б.Ахмедов ва Т.Корчакларга нисбатан битта қарор билан судга илтимоснома киритилган. Бундан ташқари, Т.Корчак муқаддам жиноят ишлари бўйича М.Улугбек туман судининг 17.04.2007 йилги ҳукмига кўра ЖКнинг 277-моддаси 1-қисми билан айбли деб топилиб

3 йил ахлок тузатиш ишлари жазоси тайинланиб, 30.11.2007 йилги амнистия тўғрисидаги Қарори қўлланилиб, 18.01.2008 йилда жазони уталмай қолган қисмида озод этилганлиги сабабли, жиноят ишлари бўйича С.Рахимов туман суди томонидан Т.Корчакга нисбатан киритилган илтимосномаси рад этилган ва ишни унга бўлган қисми тегишли қарорлар қабул қилиш масаласини хал қилиш учун қайтариб юборилган.

Бундан ташқари, 2009 йил 4 ноябрь куни жиноят ишлари бўйича Зафаробод туман суди ЖКнинг 205-моддаси 2-қисми «в» банди, 209-моддаси 1-қисми билан Зафаробод туман қишлоқ ва сув хўжалиги бўлими бошлиғи Я.Туйчиев, 2009 йил 14 октябрь куни жиноят ишлари бўйича Жиззах шаҳар суди ЖКнинг 228-моддаси 2-қисми «б» банди, 228-моддаси 3-қисми, 168-моддаси 2-қисми «в» банди билан Ш.Бобобековага ҳамда 2009 йил 18 сентябрь куни Ҳ.Бобоҷоновга нисбатан ЖКнинг 167-моддаси 3-қисми «а» банди билан жиноят ишларини амнистия актига асосан ҳаракатдан тугатиш тўғрисидаги илтимосномалари қаноатлантирилмасдан рад этилган.

Шунингдек, Урганч тиббиёт коллежида биология фани ўқитувчиси Н.Жуманазарованинг ҳаракатларида ЖКнинг 207-моддаси 1-қисмида назарда тутилган жиноят аломатлари мавжуд деб топилиб, 12.01.2009 йилда жиноят ишини унга нисбатан бўлган қисмини Олий Мажлис Сенатининг 28.08.2008 йилдаги амнистия қарорига асосан уни айблилик масаласини ҳал қиласдан туриб, тугатиш ҳақида жиноят ишлари бўйича Урганч шаҳар судига илтимоснома киритилган, суднинг 06.02.2009 йилдаги ажрими билан уни айблилик масаласи ҳал қилинмасдан тугатилган.

Н.Жуманазарова жиноят ишлари бўйича Хоразм вилоят судига кассация аризаси билан мурожаат қилиб, ўзини ЖКнинг 207-моддаси 1-қисми билан айбдор деб ҳисобламаслигини, жиноят ишини унга нисбатан бўлган қисмини амнистия актига асосан тугатилишидан норози эканлигини кўрсатиб, биринчи босқич судининг ажримини бекор қилишни сўраган.

Н.Жуманазарованинг аризаси жиноят ишлари бўйича вилоят судининг кассация судлов ҳайъатида кўриб чиқилиб, 04.09.2009 йилда биринчи босқич судининг ажримини бекор қилиб, жиноят ишини Н.Жуманазаровага нисбатан бўлган қисми умумий тартибда дастлабки тергов ҳаракатлари олиб бориш учун Урганч шаҳар прокурорига қайтарилган.

Жиноят иши юзасидан тергов ҳаракатлари катта терговчи Н.Асқаров томонидан олиб борилиб, қўшимча тергов натижасига кўра 16.12.2009 йилда ЖПКнинг 83-моддаси 2-бандига асосан жиноят ишини тугатиш тўрисида қарор қабул қилинган.

Айрим ҳолатларда амнистия акти кучга кирган кунга қадар содир этилган жиноий қилмиш бўйича жиноят иши қўзғатиш рад қилинмасдан жиноят иши қўзғатилиб, тергов давомида амнистия акти қўллаш учун судга илтимоснома киритилишига йўл қўйилган.

Масалан, Андижон шаҳар прокурорининг ўринбосари А.Турғунбоев томонидан 4.10.2009 йилда ЖКнинг 228-моддаси билан қўзғатилган жиноят иши тергов натижасига кўра 26.12.2009 йилда С.Шамсуддинова ва У.Сайдовларга нисбатан жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан юборилган ва улар жазодан озод қилинган.

Шунингдек, Яккасарой туман прокурори томонидан 04.09.2009 йилда ЖКнинг 184-моддаси 2-қисми «б» банди, 190-моддаси 2-қисми «б» банди билан «Гранд Роуз» МЧЖ мансабдор шахсларига қўзғатилган жиноят иши тергов натижасига кўра терговчи С.Жабборов 30.09.2009 йилда Р.Ахмедовга, Н.Ахмедовага ва Г.Ахмедоваларга нисбатан жиноят ишини амнистия актига кўра тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан юборилган ва улар жазодан озод қилинган.

Жиноий жавобгарликдан озод қилиниши мумкин бўлган шахсларга амнистия акти талаблари тушунирилмасдан ва жиноят ишини ёки ишининг унга тегишли қисмини тергов давомида амнистия акти қўллаш учун прокурорга такдимнома ва судга илтимоснома киритилмасдан, жиноят

ишини айблов хulosаси билан кўриб чиқиш учун судга юбориш ҳолатларига йўл қўйилган.

Хусусан, Департаментнинг Улуғнор туман бўлими томонидан 24.07.2009 йилда «Саркор» фермер хўжалиги раҳбари Х.Юсуповга нисбатан ЖКнинг 184-моддаси 2-қисми «б» банди билан қўзғатилган жиноят иши 31.07.2009 йилда туман прокуратурасига юборилиб, бир ойдан сўнг 31.08.2009 йилда туман прокуратураси терговчиси Ф.Хайдаров томонидан иш юритувига қабул қилиниб, Х.Юсуповга нисбатан амнистия актини тадбиқ этиш учун барча асослар мавжуд бўлгани ҳолда 17.09.2009 йилда унга нисбатан ЖКнинг 184-моддаси 3-қисми ва 208-моддаси билан айб эълон қилиниб, айбига қисман икрор билдирган бўлсада, жиноят иши бўйича тузилган айблов хulosаси туман прокурори Р.Хамидов томонидан тасдиқланиб 19.09.2009 йилда суд муҳокамасига юборилган ва жиноят ишининг Х.Юсуповга нисбатан амнистия акти асосида тугатилган.

Шахснинг айблилик масаласини ҳал қилмасдан туриб амнистия актига асосан жиноят иши қўзғатишни рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги судга илтимоснома киритиш тўғрисидаги тақдимномани кўриб чиқишида айрим прокурорлар томонидан уларнинг асослилиги ҳар томонлама текширилмасдан, беш кундан ортиқ муддатда ҳал қилинишига йўл қўйилган.

Мисол учун, Қўрғонтепа туман ИИБ ТБ терговчиси Ж.Ибрагимовнинг Қ.Султоновга нисбатан ЖКнинг 169-моддаси 2-қисми «г» банди билан қўзғатилган жиноят иши бўйича 18.07.2009 йилда шу моддаси айб эълон қилиниб эҳтиёт чораси қамок қўлланилган. 06.10.2009 йилда унга нисбатан амнистия актини қўллаш ҳақидаги киритилган тақдимномаси туман прокурори О.Мелибоев 14 кун муддат ичида кўриб чиқилиб, 20.10.2009 йилда туман судига илтимоснома киритилган, туман судининг 6.11.2009 йилдаги ажрими билан амнистия актига кўра тугатилган, Қ.Султоновга нисбатан дастлабки тергов даврида қўлланилган эҳтиёт чораси бекор қилиниб суд залида қамоқдан озод қилинган.

Айрим ҳолатларда содир этилган жиноят амнистия акти доирасига тушсада, туман прокуратураси терговчилари томонидан узоқ муддат мобайнида жиноят иши юзасидан дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилиб, тергов натижасига кўра амнистия актига асосан жиноят ишини ҳаракатдан тугатиш ҳақида қарорлар қабул қилинган.

Департаментининг Миробод туман бўлими томонидан Я.Хусановга нисбатан ЖКнинг 167-моддаси 2-қисми «г» банди билан 24.08.2009 йилда жиноят иши қўзғатилиб, унча оғир бўлмаган жиноят ишини терговни узоқ муддатга чузиб юбориб, орадан 3 ойга яқин вақт ўтганидан сўнг, 20.11.2009 йилда жиноят ишини амнистия акти асосида тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан мурожаат этилган.

Амнистия тўғрисидагиги Қарорга асосан тугатилган жиноят ишлари юзасидан жавобгарликдан озод қилинган шахсларга нисбатан тергов давомида эҳтиёт чоралари, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ва олиш ҳақидаги қарорлар бекор қилинмаган.

Мисол учун, Департаментнинг Тошкент шаҳар бошқармаси томонидан «Umid gold invest» МЧЖ раҳбари Т.Мухамбеталиевга нисбатан ЖКнинг 184-моддаси 2-қисми «б» банди, 189-моддаси 3-қисми билан 20.08.2009 йилда жиноят иши қўзғатилиб, С.Рахимов туман прокуратураси терговчиси К.Исламов тергов жараёнида 23.10.2009 йилда Т.Мухамбеталиевни жиноят ишида сиртдан айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилинган, эҳтиёт чораси тилхат қўлланилиб ва почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ва олиш ҳақида қарор қабул қилинган. 24.11.2009 йилда Т.Мухамбеталиев туман прокуратурасига ариза билан мурожаат қилиб, жиноят ишини амнистия актига кўра тугатиш ҳақида судга илтимоснома билан юборилган ва у жазодан озод қилинган. Лекин, С.Рахимов туман прокуратураси томонидан Т.Мухамбеталиевнинг почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш тўғрисидаги ва қўлланилган эҳтиёт чораси тилхат қарорларини бекор қилинмаган.

28.08.2009 йилдаги «Амнистия түғрисидаги»ги Қарорига асосан тутатилган жиноят ишлари юзасидан жавобгарлиқдан озод қилинган шахсларга нисбатан тергов давомида қамоқ эҳтиёт чораси қўлланилиб ва кейинчалик эҳтиёт чораларини ўзгартириш ҳолатлари қайд этилмаган, лекин тергов давомида қамоқ эҳтиёт чораси қўлланилиб, амнистия қарорига асосан унга қўлланилган эҳтиёт чораси бекор қилиниб, жиноий жавобгарлиқдан озод қилингани мавжуд.

Шайхонтохур туманида ака-ука Алишер ва Акбар Ахмедовлар ҳамда Р.Юсуповнинг харакатлари ЖКнинг 164-моддаси 3-қисми “в” бандидан 277-моддаси 2-қисми “б, г” бандларига қайта малакаланган бўлиб, иш ҳужжатларига кўра, 2009 йил 2 июнь куни Ахмедов Акбар ўзининг шериклари Ахмедов Алишер ва Юсупов Рустам билан ўзаро жиноий тил бириклириб, Шайхонтохур тумани Тинчлик масалласи, 2 тор кўча 17 уй олдига “Нексия 2” русумли таксида келиб, отаси Ахмедов Анвар билан уй эгаси Султанов Акбар ўзаро тортишганини важ қилиб, жамиятда юриш туриш қоидаларини қасдан менсинмасдан жамоат жойида А.Султановга тан жароҳати етказишган.

Суд-тиббиёт экспертизасининг хulosасига кўра, А.Султановга бурун суюгини ёпик силжимасдан дарс кетиб синиши, бурун соҳаси юмшоқ тўқималарининг лат ейиши, чап кўз остида қонталаш, чап қўлида шилинмалар кўринишидаги оғирлик даражаси бўйича соғликнинг қисқа муддатга бузилишига олиб келган енгил тан жароҳатлари аниқланган.

Мазкур ҳолат юзасидан 2009 йил 12 июнда Шайхонтохур туман ИИБ ТБ томонидан ЖКнинг 277-моддаси 2-қисми “б” банди билан жиноят иши қўзғатилган.

Тергов жараёнида А.Султанов воқеа куни ўнг қўлидан умумий нархи 600.000 сўмлик тилла брослети йўқолганлиги сабабли шаҳар ИИБ ТБ терговчиси Л.Алимов томонидан ака ука Акбаржон ва Алишер Ахмедов ва Р.Юсупов жиноят ишида ЖКнинг 164-моддаси 3-қисми “в” банди билан

айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиниб, уларга нисбатан 2009 йил 25 июнда суднинг ажримлари билан қамоқ эҳтиёт чораси қўлланилган.

Ушбу хато ва камчиликларни умумлаштириш амалиётда қуидаги ҳал қилиниши лозим бўлган масалалар борлигини кўрсатади:

1. Шахснинг айблилик масаласини ҳал қилмасдан туриб амнистия актига асосан жиноят иши қўзғатишни рад қилиш ёки жиноят ишини тугатиш ҳақидаги судга илтимоснома киритиш тўғрисидаги тақдимномани қўриб чиқища айрим прокурорлар томонидан уларнинг асослилиги ҳар томонлама текширилмасдан, беш кундан ортиқ муддатда ҳал қилинишига йўл қўйилган;
2. Айрим ҳолатларда амнистия акти кучга кирган кунга қадар содир этилган жиноий қилмиш бўйича жиноят иши қўзғатиш рад қилинмасдан жиноят иши қўзғатилиб, тергов давомида амнистия акти қўллаш учун судга илтимоснома киритилишига йўл қўйилган;
3. Айрим ҳолатларда содир этилган жиноят амнистия акти доирасига тушсада, туман прокуратураси терговчилари томонидан узоқ муддат мобайнида жиноят иши юзасидан дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилиб, тергов натижасига кўра амнистия актига асосан жиноят ишини ҳаракатдан тугатиш ҳақида қарорлар қабул қилинган;
4. Шахснинг айблилик масаласини ҳал қилмасдан туриб амнистия актига асосан жиноят ишини тугатиш ҳақида судга илтимоснома киритиш тўғрисидаги тақдимномани қўриб чиқища, айрим прокурорлар ҳар бир шахснинг айблилик масаласини шахснинг ўзи бўлмаган ҳолда уни жиноий жавобгарлиқдан озод этишга йўл қўйилган;
5. Амнистия тўғрисидагиги Қарорга асосан тугатилган жиноят ишлари юзасидан жавобгарлиқдан озод қилинган шахсларга нисбатан тергов давомида эҳтиёт чоралари, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ва олиш ҳақидаги қарорлар бекор қилинмаган.

Олий Мажлис Сенатининг 2015 йил 3 декабрдаги “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилингандигининг йигирма уч йиллиги

муносабати билан амнистия түғрисида” ги Қарори ҳам инсонпарварлик, бағрикенглик, шахснинг хуқуқ ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш, суд-хуқуқ тизимини демократлаштириш ва лебераллаштириш борасида ўтказилаётган ислоҳотларнинг ёрқин намунаси бўлди дейишга барча асосларимиз бор.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. РАҲБАРИЙ АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т. 1. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 364 б.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т. 2. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 380 б.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т. 3. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 366 б.
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. Т. 4. – Т.: Ўзбекистон, 1996. – 394 б.
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш – давр талаби. Т. 5. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 384 б.
6. Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т. 6. – Т.: Ўзбекистон, 1998. – 429 б.
7. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамиз. Т. 7. – Т.: Ўзбекистон, 1999. – 413 б.
8. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Т. 8. – Т.: Ўзбекистон, 2000. – 525 б.
9. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т. 9. – Т.: Ўзбекистон, 2001. – 439 б.
10. Каримов И.А. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т. 10. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – 432 б.
11. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Т. 11. – Т.: Ўзбекистон, 2003. – 320 б.
12. Каримов И.А. Тинчлик ва хавфсизлигимиз ўз куч-қудратимизга, ҳамжиҳатлигимиз ва қатъий иродамизга боғлиқ. Т. 12. – Т.: Ўзбекистон, 2004. – 400 б.
13. Каримов И. А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Т. 13. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. -448 б.

14. Каримов И.А. Инсон, унинг хуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари – энг олий қадрият. Т.14. – Т.: Ўзбекистон, 2006. -280 б.

15. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислоҳотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. Т.15. – Т.: Ўзбекистон, 2007. -318 б.

16. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз – жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. – Т.: Ўзбекистон, 2005. – 96 б.

17. Каримов И.А. Инсон, унинг хуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари-энг олий қадрият // Халқ сўзи.– 2005. – 8 декабрь.

18. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. -Т.: Маънавият, 2008.- 176 б.

19. Каримов И.А. Энг асосий мезон ҳаёт хақиқатини акс эттиришдир. - Т.: Ўзбекистон, 2009.- 24 б.

20. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иктисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари. -Т.: Ўзбекистон, 2009. -56 б.

21. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси //Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги маъруза. Қаранг www.gov.uz расмий сайти

22. Каримов И.А Мамлакатимизни модернизация қилиш йўлини изчил давом эттириш — тараққиётимизнинг муҳим омилидир // Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 18 йиллигига бағишлиланган тантанали маросимдаги нутқи. www.gov.uz сайти

23. Каримов И.А Барча режа ва дастурларимиз Ватанимиз тараққиётини юксалтириш, халқимиз фаровонлигини оширишга хизмат килади // Президент Ислом Каримовнинг 2010 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш якунлари ва 2011 йилга мўлжалланган энг муҳим устувор йўналишларга бағишиланган Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг мажлисидаги маърузаси. www.gov.uz сайти

Норматив ҳужжатлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2008.

2. Ўзбекистон Республикасининг 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган 2031- X11- сонли Қонуни билан тасдиқланган Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси (Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси, 1995 й., № 2,5- модда; Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1995 й., 12-сон, 269- модда; 1997 й., 2-сон, 56-модда; 9-сон, 241-модда; 1998 й., 5-6-сон, 102- модда; 9-сон, 181-модда; 1999 й., 1-сон, 20-модда; 5-сон, 124-модда, 9-сон, 229-модда; 2000 й., 5-6-сон, 153-модда; 7-8-сон, 217-модда; 2001 й., 1-2-сон, 11-модда; 23-модда; 9-10-сон, 165-модда; 182-модда; 2002 й., 9-сон, 165- модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; 2004 й., 1-2-сон, 18-модда, Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами, 2004 й., 37-сон, 408-модда; 2005 й., 52-сон, 385-модда; 2006 й., 25-26-сон, 226-модда; 2007 й., 17-18-сон, 171- модда; Олий Мажлис Ахборотномаси, 6-сон, 248-149-моддалар; ЎР ҚҲТ, 39-сон, 401-модда; 50-51-сон, 502, 503-моддалар, 52-сон, 532-модда; 2008 й., 14-15-сон; 84, 94-моддалар; 2008 й., 37-38-сон, 363, 365-моддалар; 39-сон, 390- модда; 52-сон, 508, 509-моддалар; 2009 й., №1, 1 модда, №4, 136 модда, 329 модда) 2009 йил 20 августргача бўлган ўзгартиш ва қўшимчалар билан.

3. Ўзбекистон Республикасининг «Судлар тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрирда). –Т.: Адолат, 2001. -58 б.

4. Ўзбекистон Республикасининг «Прокуратура тўғрисида»ги Қонуни (янги таҳрири). -Т.: ТДЮИ кичик босмахонаси, 2002. -57 б.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Жамиятни демо-кратлаштириш ва янгилаш, мамлакатни ислоҳ қилиш ҳамда модернизациялаш мақсад ва вазифаларини амалга ошириш Дастури тўғриси-да»ги 2005 йил 10 март Қарори // Ўзбекистон Республикаси Қонун хужжатлари Тўплами. - 2005. - № 10-11.– Б. 4-5.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Қамоққа олишга санкция бериш хуқуқини судларга ўtkазиш тўғрисида»ги 2005 йил 8 август Фармони // Халқ сўзи. - 2005 август.

7. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 19 июлдаги “Жиноят учун жазо тайинлаш амалиёти тўғрисида”ги 16-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми Қарорларининг тўплами. 1991-1997: 2 жилдда. Шарқ нашриёт-матбаа концерни, -Т., 1997. Ж. 1. Б. 39-56.

8. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1997 йил 2 майдаги “Суд ҳукми тўғрисида”ги 2-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми Қарорларининг тўплами. 1991-1997: 2 жилдда. Шарқ нашриёт-матбаа концерни. - Т., 1997. Ж. 1. Б. 106-117.

9. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1997 йил 22 августдаги “Судлар томонидан жиноят ишларини биринчи босқич судида муҳокама этиш жараёнида процессуал қонунчиликка риоя қилиниши туғрисида”ги 12-қарори. // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1997 йил 2 майдаги “Суд ҳукми тўғрисида”ги Қа-рори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми Қарорларининг тўплами. 1991-1997. 2 жилдда. Шарқ нашриёт-матбаа концерни. -Т.: 1997. Ж. 1. Б. 117-126.

10. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Жиноий жазо чораларини қўллаш бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар ҳақида”ги 11-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами. 1999-2005. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. -Т., 2005. –Б.16-18.

11. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2001 йил 1 июндаги “Жиноят ишларини апелляция, кассация ва назорат тартибида кўриш амалиёти ҳақида” 5-сонли Қарори //Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами. 1999-2005. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. -Т., 2005, – Б.84-93.

12. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2001 йил 2 ноябрдаги “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят, Жиноят-процессуал кодекс-лари ҳамда Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексига ўзгартиш-лар ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунини суд амалиётида қўллаш ҳақида”ги 25-сонли Қарори // Ўзбекистон Республика Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами. 1999-2005. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. -Т., 2005. – Б.93-108.

13. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 14 июндаги “Жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг айрим қарорларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида” ги 10-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами. 1999-2005. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. - Т., 2005. – Б.97-108.

14. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2002 йил 25 октябрдаги “Ярашув тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида”ги 27-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари

тўплами. 1999-2005. Ўзбекистон Республика-си Олий суди ахборотномаси. - Т., 2005. – Б.119-123.

15. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми томони-дан қабул қилинган айrim қарорларга ўзгартериш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги 20- сонли қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами. 1999-2005. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. - Т., 2005, – Б. 147-151.

16. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Гумон қилинувчи ва айбланувчини ҳимоя хуқуки билан таъминлашга оид қонунларни қўллаш бўйича суд амалиёти тўғрисида»ги 2003 йил 19 декабрдаги 17-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2003 йил 19 декабрдаги қарорлари тўплами. –Т., 2004. –Б. 3-16.

17. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 21 майдаги “Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми томонидан қабул қилинган айrim қарорларга ўзгартеришлар киритиш тўғриси-да”ги 6-сонли Қарори // Ўзбекистон Республика Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг қарорлари тўплами. 1999-2005. Ўзбекистон Республикаси Олий суди ахборотномаси. -Т., 2005. –Б.159-161.

18. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг «Далил-лар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўл-лашнинг айrim масалалари тўғрисида»ги 2004 йил 24 сентябрдаги 12-сонли Қарори // Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2004 йил 24 сентябрдаги қарорлари тўплами. –Т., 2004. -62 б.

19. Жиноят-процессуал кодексига киритилган ўзгартеришлар Олий Мажлис Ахборотномаси. – 2009. - 3-сон.

МАХСУС АДАБИЁТЛАР

- А.Я.Гришко, А.М.Потапов Амнистия. Помилование. Судимость, Москва, Логос, Университетская книга, 2009;
- Алексеев С. С. Теория права. М., 1994. Б. 195–196, 206
- Аликперов Х.Д. Освобождение от уголовной ответственности: Учебно-методическое пособие. С.18; Головко Л. Классификация оснований освобождения от уголовной ответственности. С.39-40;
- Бардамов Б. Сущность и значение кассационного производства в России // Вестник ОГУ №3/март. 2009. С 20
- Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях М., 1995. С. 243-244
- Бентам И.Принципы законодательства//Деборин А.Книга для чтения по истории философии: В 2 Т. М., 1925. Т.2. Принципы законодательства. С. 529-530, 532-533.
- Бобоев Х, Дўстжонов Т, Хасанов С. «Авесто»- Шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги. -Т.: ТМИ, 2004. –Б.13.
- Боботов С. В. Буржуазная юстиция. Б. 124–125; Давид Р. Кўрсатилган асар. Б. 102 119–134; Апарова Т. В. Кўрсатилган асар. Б. 3, 155.
- Ветров Н.И. Уголовное право. Общая часть. М., 1999 г. С. 331
- Григорьев А.В. Пересмотр уголовных дел в порядке надзора. М.: Юристъ., 1999. -С 45.
- Давид Р. Основные правовые системы современности. М., 1988. Б. 39–48;
- Дусаев Р. Н. Основные правовые системы современности. Петрозаводск, 1996.
- Ендолыцева А.В. Институт освобождения от уголовной ответственности: проблемы и пути их решения. М., 2002. С.65-66
- Зельдова О.С. Роль амнистии в осуществление советской уголовно-правовой политики: Автореф. Дисс... канд. юрид. наук. Одесса, 1987. С. 11

Иногомжонова З.Ф. Жиноят процессида хукм, ажрим ва қарорларнинг қонунийлиги, асослилиги ва адолатлилигини текширишда суд назорати. Монография. –Т.: ТДЮИ, 2006. С.18

Иногомжонова З.Ф., Мамадиев С.Н. Шикоят- жиноят процессига суд назорати кириб келишининг воситаси сифатида // Ўзбекистон Республикаси Конституцияси - жиноят-процессуал қонунишнинг хуқуқий асоси сифатида. Илмий-амалий конференция материаллари. -Т.: ТДЮИ, 2009.-Б.5.

Иногомжонова З.Ф., Тўлаганова Г.З. Жиноят процесси иштирокчилари. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДЮИ, 2006. –Б.73.

Каримов И.А Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10- Тошкент: Ўзбекистон. Б.23

Келина С.Г. Теоретические вопросы освобождения от уголовной ответственности. Изд. «Наука». М., 1974. С.41

Кокорев Л.Д., Кузнецов Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание. –Воронеж: ВГУ, 1995. –Б.73.

Колосович С.А., Парий А.В. Правовой статус подозреваемого и проблемы его совершенствования. –Волгоград: 1997. –Б.43; Парий А.В. Потерпевший от преступления на досудебных стадиях уголовного судопроизводства США (Сравнительно-правовое исследование): Дисс. ... канд. юрид. наук. –Волгоград: 1997. –Б.81.

Комментарий к Уголовно - процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. ред. В.В. Мозякова. -М.: Экзамен, 2002. –Б.259.

Коновалова И.А Амнистия и помилование как реализация права осужденных на досрочное освобождения от отбывания наказаний // Вестник Владимира юридического института. 2007. № 1(2). С.73

Конституция Японии 1889 г. В.Н. Дурденевский, Е.Ф. Лундшувейт. Л., 1926 г. С 72

Кочерова Н.В. Развитие института задержания в российском праве //Уголовно-процессуальные и криминалистические проблемы борьбы с

преступностью в современных условиях. Материалы межвузовской научно-практической конференции. Выпуск 7. –Орел: 2003. –Б. 94.

Крылова Н.Е., Ткачевский Ю.М. Понятие и виды освобождения от уголовной ответственности. С.168-169;

Крылова Н.Е., Ткачевский Ю.М. Понятие и виды освобождения от уголовной ответственности. С.168-169

Лантух Н. Правовая природа институтов пересмотра судебных решений // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. №4 (36) 2007. С. 119

Люблинский П.И. Право амнистии. Б.м.: Б.и., 1907. С. 197.

М.Хамирова. Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи/Масъул мұхаррир: Ҳ.Б.Бобоев. –Т.: ТДЮИ нашриёти. 2004. Б.30

Малиновский И. Лекции по истории русского права. С.393 -394.

Маматов Х.Т. Темур Тузукларида давлат ва ҳуқуқ масалалари. Юрид. фан. ном. дисс... автореф. –Т., 2000. –Б.17.

Марогулова И. Амнистия и помилование: актуальные проблемы // Уголовное право. 1997. №4. С. 55-58

Марогулова И.Л Законодательные проблемы амнистии и помилования // Журн.рос.права.1998.№1

Марогулова И.Л. Амнистия и помилование в российском законодательстве. М., 1998. С. 8.

Миразов Д. М. Обеспечение и защита конституционных прав личности при воспроизведении обстановки совершения преступления // Конституция ва фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг долзарб муаммолари: Республика илмий-назарий конференция материаллари (2002 йил 14 ноябрь). –Т., 2003. –С.215.

Мордовец А.С. Гарантии прав личности: понятие и классификации. // Теория государства и права. / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – Саратов: Саратовск. ун-т., 1995. –Б. 240-241.

Муратова Н.Г. Система контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики.: Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. - Казань: 2004. -36 б.

Муратова Н.Г. Система контроля в уголовном судопроизводстве: вопросы теории, законодательного регулирования и практики.– Казань: 2004. -С 48.

Муслимов.И. Амнистия актини судлар томонидан қўлланилиши суд-хукуқ соҳасидаги ислоҳотларнинг мантиқий давоми //Инсон хукуқларини ҳимоя қилишда тергов органларининг вазифалари:илмий-амалий қўлланма-Т “Юрист медиа маркази”. 2010.Б. 43

Muhamedov H. Xorijiy mamlakatlar davlati va huquqi tarixi (Qadimgi dunyo davlati va hahuqi tarixi): Oliy o‘quv yurtlari talabalari uchun darslik/Mas’ul muharrir: A.X.Saidov. Qism 1. - T.: Toshkent Davlat yuridik instituti nashriyoti, 2005.В.96

Немировский Э.Я. Советское уголовное право. Часть Общая. Одесса, 1925. С.221.

Нестеренко И.В Амнистия как институт досрочного освобождения: понятие и последствия исполнения;Дисс. Канд.юрид. наук.М.2006.

Никифорова Е.Н. Уголовный процесс. (Общая часть). Учебник. -Т.: Адолат, 2000. –Б. 109-110.

П.И. Люблинский Новая теория уголовного процесса //Журнал министерства юстиции. - 1916. - № 1. - С. 36.

Павлов Н.Е. Субъекты уголовного процесса. Учебное пособие для ВУЗов. –М.: Новый юрист, 1997. –Б.83-87.

Парфенова М.В. Охрана конституционных прав подозреваемого и обвиняемого в досудебных стадиях уголовного процесса России: Дисс. ... канд. юрид. наук. –М.: 2004. –Б. 108.

Пономаренко С.И. Современные проблемы реализации процессуального статуса подозреваемого: Дисс. ... канд. юрид. наук. – Волгоград: 2005. –Б. 92.

Ромашкин П.С. Амнистия и помилование в СССР. М., 1959. С. 46.

Рустамбоев М.Х. Курс уголовного права Республики Узбекистан в пяти томах. Ташкент. Изд.»ТГЮИ, 2008. П-т. С. 187

Сабанин С.Н. Амнистия и помилование в уголовном законодательстве России// Государство и право. 1995.№ 11. С. 81

Сайдов А.Х., Жўзжоний.А. Шарқ цивилизацияси:Инсон ва ҳуқук (ўтмиш ва ҳозирги замон).Т. Адолат, 2005. Б. 28.

Сахаддинов С. М. Амнистия акти ишни судга қадар юритиши босқичида// HUQUQ VA BURCH. №1.2011. Б.44

Скибицкий В.В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. Киев, 1987.С. 67

Современный Энциклопедический словарь Изд. "Большая Российская Энциклопедия", 1997 г. OCR Палек, 1998 г С. 1009

Сулаймонов Қ.А. Амнистия актини қўллашга доир ҳукуқий ислоҳотлар ва долзарб вазифалар// “Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда тергов органларининг вазифалари” мавзусидаги илмий-амалий анжуман материаллари тўплами.Т.: “Yurist-media markazi” нашриёти, 2010. Б. 49

Тищенко К.М. Эффективность института помилования в уголовном праве: Автореф. дисс. ...канд.юрид. наук.М.,1992. С. 12.

Тошкент шаҳар Шайхантоҳур туман судининг 2009 йил 14 октябрдаги 45/2009-сонли иш бўйича чиқарган ажрими.

Уголовное право. Россия, Том-1. Общая часть. М., Норма. 1998 г. с. 463-464

Уголовно-исполнительное право России: Учебник /. М. Юристъ. 2007. С. 457

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 2008 йил 15 майдаги 11-сонли “Судлар томонидан жиноят ишларини кассация тартибида кўриш амалиёти тўғрисида”ги Қарори

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 2008 йил 15 майдаги 12-сонли “Судлар томонидан жиноят ишларини назорат тартибида кўриш амалиёти тўғрисида”ги Қарори

Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг 2008 йил 15 майдаги 11-сонли “Судлар томонидан жиноят ишларини кассация тартибида кўриш амалиёти тўғрисида”ги Қарори

Ҳ.Халимов Амнистия либераллаштиришнинг муҳим бўгини. Ҳуқуқ ва бурч №11, 2010. 24-25.

Хидоя. Комментарий мусульманского права. Перевод с англ. Под ред. Н.И.Гродекова.-Т.: 1893.-Б.65.

Энциклопедия уголовного права. Т.1. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Издание профессора Малинина – СПб ГКА, Санкт – Петербург 2008. С. 665

Энциклопедия уголовного права. Т.1. Освобождение от уголовной ответственности и наказания. Издание профессора Малинина – СПб ГКА, Санкт – Петербург 2008. С. 696

Мундарижа

Кириш.....	3-4
Амнистия институтининг тушунчаси, моҳияти, вазифаси, тарихи ва шакллари	5-24
Ишни судга қадар юритиш босқичида амнистия актини қўллаш тартиби билан боғлиқ процессуал харакатларнинг ўзига хос хусусиятлари	25-41
Амнистия актини қўллаш билан боғлиқ ишларни суд муҳокамасида кўриб чиқишининг процессуал асосларини такомиллаштириш масалалари	42-60
Жиноят ишларининг иккинчи инстанция судларида кўрилишида амнистия актини қўллаш масалалари.....	61-77
Амнистия актини қўллашда фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини химоя қилинишини такомиллаштириш масалалари.....	78-94
Фойдаланилган адабиётлар.....	95-106